

ŞANLIURFA

KÜLTÜR ve TURİZM VARLIKLARI

Yrd.Doç.Dr. A. Cihat KÜRKCÜOĞLU

Öğr.Gör. S. Sabri KÜRKCÜOĞLU

ŞANLIURFA

KÜLTÜR ve TURİZM VARLIKLARI

ŞANLIURFA

KÜLTÜR ve TURİZM VARLIKLARI

Yrd.Doç.Dr. A. Cihat KÜRKCÜOĞLU Öğr.Gör. S. Sabri KÜRKCÜOĞLU

ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM
SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI YAYINLARI
surkav@hotmail.com
www.surkav.org.tr

BİRİNCİ BASIM

Kasım 2017
Yayın No: 44

ISBN 978-975-7394-44-0

GÖRSEL YÖNETMEN
MUSTAFA AKGÜL

FOTOĞRAFLAR
A. CİHAT KÜRKÇÜOĞLU
S. SABRİ KÜRKÇÜOĞLU
MUSTAFA AKGÜL
ŞURKAV Arşivi

BASKI
Kurtuluş Matbaası
ŞANLIURFA
0414 313 6565

Takdim

Göbeklitepe’de bulunan 12.000 yıl öncesine ait insanlık tarihinin en eski tapınak kalıntılarının yer aldığı, ilk mimarinin, ilk tarımın yapıldığı ve uygarlığın doğduğu bir kent olarak Şanlıurfa dünyada önemli bir yere sahiptir.

Tarih boyunca birçok hâkimiyetin elinde kalmış Şanlıurfa’da çeşitli medeniyetler şehrin tarihi, mimari ve inanç yapısını etkileyerek çok sayıda eser bırakmışlardır.

Harran, Şuayb Şehri, Soğmatar, Göbeklitepe gibi ören yerleriyle; birer saray güzelliğindeki tarihi evleri, sokakları, hanları, hamamları, camileri, çeşmeleri, köprüleri, kapalı çarşıları ve geleneksel el sanatlarıyla Şanlıurfa adeta bir açık hava müzesi görünümündedir.

İbrahim Peygamber’in doğduğu, Yakup Peygamber’in ve Eyyüp Peygamber’in yaşadığı, İsa Peygamber’in kutsadığı Şanlıurfa; Musevi, Hristiyan ve Müslümanlar tarafından sıkça ziyaret edilen dünya inanç turizmi ve kültür turizminin de önemli merkezlerinden biridir.

Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye turizmi açısından büyük önem taşımaktadır. Kültür ve inanç turizmi açısından önemli varlıklara sahip olan ilimizde, turizmin geliştirilmesine yönelik tarihin yeniden canlandırılması çalışmalarını önemsemekte ve desteklemekteyiz.

Sahip olduğu değerlerle birçok alanda turizmin cazibe merkezi olmasının yanı sıra; Şanlıurfa, tarım ve sanayi potansiyeliyle de ülkemizin ve Avrupa’nın Ortadoğu pazarına açılan kapısı konumundadır.

Şanlıurfa’yı hak ettiği konuma kavuşturmak için, tarihi yapıların restore edilerek turizme kazandırılmasına, şehrin tarihini gün yüzüne çıkaracak arkeolojik kazılara destek verilmesine, kültür değerlerimizin korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasına ve çeşitli yayınlarla dünyaya tanıtılmasına büyük önem vermekteyiz.

Şanlıurfa’nın kültür ve turizm varlıklarının önemli bir bölümünü bir araya toplayan, ilimizin tanıtılmasında yararlı olacağına ve ülke turizmine katkıda bulunacağına inandığım elinizdeki bu kitap, turizm tanıtım çalışmalarımızın bir ürünü olarak yayınlanmış bulunmaktadır.

Yıllarca yaptıkları yayınlarla Şanlıurfa’nın turizmine katkı sağlayan kitabın yazarları Harran Üniversitemizin emekli öğretim üyesi Yrd.Doç.Dr. A. Cihat Kürkçüoğlu’nu ve Öğr.Gör. S. Sabri Kürkçüoğlu’nu kutluyorum.

Sahip olduğumuz zengin kültür ve turizm değerlerini görmeleri ve misafir severliğimizi yaşamaları için tüm dünyayı Şanlıurfa’ya bekliyor, Şanlıurfa dostlarına selam, sevgi ve saygılar sunuyorum.

Abdullah ERİN
Şanlıurfa Valisi
ŞURKAV Başkanı

Önsöz

Şanlıurfa, Anadolu'nun tarihi geçmişi içerisinde çeşitli medeniyetlerin izini taşıyan, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle ülkemizin önemli kentlerinden biridir. Tarihi kent merkeziyle tarihi ilçeleriyle, arkeolojik alanları, kültür varlıkları ve doğa güzellikleriyle önemli bir "Turizm Şehri"dir.

Anadolu'nun tarihi kimliğini koruyan ender şehirlerinden biri olan Şanlıurfada Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Taşınmaz Kültür Varlığı" olarak tescil edilmiş ve korunarak işlevsel hale getirilmiş tarihi ev, cami ve mescit, kilise, medrese, tekke ve zaviye, türbe, köprü, su kemeri, su bendi, çeşme, sebil, hamam, kale, şehir suru kalıntıları ve sur kapısı, han, kapalı çarşı gibi çok sayıda tarihi yapı bulunmaktadır. İlimizin sahip olduğu bu kültür ve turizm varlıkları turistlerin büyük ölçüde ilgisini çekmektedir.

Kültür ve medeniyetin dünyaya yayıldığı ve arkeoloji literatüründe "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan topraklar üzerinde yer alan Şanlıurfa, ilkel dinlerden çok tanrılı dinlere ve semavi dinlere kadar barındırdığı değerleriyle de "İnanç Turizmi"nin Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra dünyadaki önemli bir merkezi olma özelliğine de sahiptir.

İbrahim Peygamber'in doğduğuna, Musa Peygamber, Şuayb Peygamber, Yakup Peygamber, Eyyüp Peygamber ve Elyesa' Peygamber'in burada yaşadığına, İsa Peygamber'in kutsadığına inanılmış olması Şanlıurfanın "inanç turizmi"ndeki önemini artırmaktadır.

Şanlıurfa tarihi kent merkezinde "geleneksel hayat"ın canlı bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Kültürel mirasın korunması ve tarihi kentsel kimliğin yaşatılması ve canlandırılması çalışmaları da etkin bir şekilde yürütülmektedir.

Şanlıurfa'ya genç bir gazeteci olarak ilk geldiği 1953 yılından itibaren Urfa'ya sevdalanan Fikret Otyam, vefatına kadar Urfa-Harran röportajları, yazı ve fotoğrafları ile ilimizin tanıtılmasına ve sorunlarına çözüm bulunmasına katkıda bulunmuştur. Yıllar önce bir yazısında "Doğduğum Aksaray'ı çok seviyorum ama anam keşke Urfa'da doğuraydı beni, sorulduğunda ben de 'Urfalıyam' diyebilseydim" diyerek Urfa'ya gönül bağını ne güzel ifade etmiştir.

Peygamber makamlarını, Göbeklitepe'yi, Harran'ı, Soğmatar'ı, Şuayb Şehri'ni görüp tarihi çarşılarında gezip, lezzetli yemekleri tadıp, sıra gecelerinde dinleyeceğimiz müzik ile unutulmaz anlar yaşamak ve Halfeti'de tekne ile tarihin içinde yolculuk yapmak istiyorsanız bir gün yola düşün ve Şanlıurfada siz de birkaç gün mola verin...

Bu çalışmada vermeye çalıştığımız bilgilerle ve fotoğraflarla Şanlıurfanın tarihini, kültür ve turizm potansiyelini daha iyi tanıyacağınızı umuyoruz. Uzun araştırmalar ve yılların vermiş olduğu birikimle hazırladığımız bu kitabı yayınlamak önemli bir kültür hizmetini gerçekleştiren Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Eğitim ve Araştırma Vakfı'na (ŞURKAV) ve vakfin değerli başkanı Şanlıurfa Valisi Sayın Abdullah Erin'e şükranlarımızı sunuyoruz.

Yrd.Doç.Dr. A. Cihat Kürkçüoğlu Öğr.Gör. S. Sabri Kürkçüoğlu

İçindekiler

TAKDİM	5	2) MÜZELER	34		
ÖNSÖZ	7	Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi	34		
ŞANLIURFA KÜLTÜR İNANÇ ve DOĞA TURİZMİ		Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi	35		
POTANSİYELİ	13	Şanlıurfa Kent Müzesi (Mahmutoğlu Kulesi)	35		
-Birinci Bölüm-					
COĞRAFİ İDARİ VE EKONOMİK YAPI					
1) COĞRAFİ YAPI	15	Şanlıurfa Kurtuluş Müzesi (Mahmut Nedim Konağı)	36		
Dağlar	15	Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Müzesi	36		
Akarsular	16	Şanlıurfa Mutfak Müzesi (Hacibanlar Evi)	37		
Göller	17	Şanlıurfa İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi	37		
Ovalar	18	Şanlıurfa Müslüm Gürses Müzik ve Sanat Müzesi	37		
İklim	18	Dördüncü Bölüm			
Bitki Örtüsü	19	ŞANLIURFA KENT MERKEZİ			
2) EKONOMİK YAPI	19	KÜLTÜR VE TURİZM VARLIKLARI			
3) İDARİ YAPI VE NÜFUS	20	1) MAĞARALAR VE KAYA MEZARLARI	39		
4) ULAŞIM	20	Urfanın Etrafı Dumanlı Dağlar	39		
-İkinci Bölüm-				Hz. İbrahim'in Doğduğu Mağara	40
ŞANLIURFA TARİHİ				Hz. Eyyub Mağarası	40
KISA TARİHÇE	21	Haleplibahçe Kızılkoyun Mağaraları	40		
Urfa'nın Tarihteki Adları	23	Dağ Gezmelere ve Yatı Mağaraları	41		
Şanlı Ünvanlı ve İstiklal Madalyalı Şehir	23	Karlık Mağaraları	41		
-Üçüncü Bölüm-				El-Ruha Mağaraları	41
ARKEOLOJİK ALANLAR VE MÜZELER				Akçarlar Evi Mağarası (Harran Üniversitesi Kültür Evi)	41
1) ARKEOLOJİK KAZILAR	26	Çift Mağara	41		
Biris Mezarlığı Kazısı	26	2) KİLİSELER	42		
Çavi Tarlası Kazısı	26	Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi	42		
Göbeklitepe Kazısı	26	Fransiskan Rahibeler Kilisesi	42		
Harran Höyük Kazısı	29	Deyr Yakub Manastırı Kalıntıları ve Ameşşemeş Anıt Mezarı	42		
Hassek Höyük Kazısı	29	Germüş Köyü Kilisesi	43		
Kurban Höyük Kazısı	29	3) TARİHİ CAMİLER	43		
Lidar Höyük Kazısı	29	Halil'ür-Rahman Camii	43		
Nevali Çori Kazısı	30	Rızvaniye Camii	44		
Söğüt Tarlası Kazısı	30	Mevlid-i Halil (Dergâh) Camii	44		
Sultantepe Kazısı	30	Yeni Mevlid-i Halil Camii	44		
Şaşkan-Kumartepe Kazısı	30	Hasan Padişah Camii	44		
Titriş Höyük Kazısı	30	Selahaddin Eyyubi Camii	45		
Balıkliğöl Adam Heykeli	31	Fırfırlı Camii	45		
Haleplibahçe Mozaikleri Kazısı	32	Eski Ömeriye Camii	45		
Haleplibahçe Kızılkoyun Kaya Mezarları Kazısı	33	Pazar Camii (Hoca Ahmet Camii)	45		
Şanlıurfa Kalesi-Damlacık Dağı Kaya Mezarları Kazısı	33	Mevlevihane Camii	46		
		Ulu Camii	46		
		Nimetullah Camii (Ak Cami)	46		

Yusuf Paşa Camii	47	Bıçakçı Meydanı	65
Kadioğlu Camii	47	Su Meydanı	65
Peygamberler Camii	47	Samsat Kapısı ve Meydanı	65
4) MEDRESELER VE TEKKELER-TÜRBELER	48	9) KONAKLAR VE GELENEKSEL URFA EVLERİ	67
Eyyubi Medresesi	48	Urfa Evlerinin Genel Özellikleri	67
Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi	48	Feyzullah Efendi Konağı (Halfeti'den Taşınan Konak)	67
Halil'ür-Rahman Medresesi	48	Kürkçüzâde M. Nedim Efendi Konağı (Kurtuluş Müzesi)	68
Rızvaniye Medresesi	49	Küçük Hacı Mustafa Hacıkâmioloğlu Konağı	68
Halveti Tekkesi (Şeyh Saffet Tekkesi)	49	Sakıb'ın Köşkü	69
Şeyh Abdulkadir Kemaleddin Erbili Türbesi	49	Akçarlar Evi (Harran Üniversitesi Urfa Evi Uygulama Otel)	69
Şeyh Muhammed Selim Hafız Efendi Türbesi	49	Mehmet Bağmancı ve Malatyalı Halil Evi (Eski Şurkav Kültür Merkezi ve İdare Merkezi)	69
Şazeli Ali Dede Türbesi	50	Narlı Ev (Butik Otel)	71
Şeyh Yakup Halife Türbesi	50	Yusufoğlu Evi (Çardaklı Köşk)	71
Şeyh Dede Osman Avni Türbesi	51	Şahapzâde Bakır Evi (TBMM Egemenlik Evi)	71
Hacı Hafız Mustafa Efendi ve Buluntu Hoca Türbesi	51	Karaçizmeliler Evi	72
Şeyh Ebubekir Türbesi	52	Hacı İmam Demirkol Evi	72
Çift Kubbe Türbesi	52	Kürkçüzâde Halil Hafız Evi	73
Seyyid Maksud Oğlu Seyyid Hacı Ali Türbesi	52	Abdülkadir Hakkâri Evi	73
Şeyh Mes'ud Türbesi	52	Gülizar Konukevi	73
5) HANLAR	53	Yemen Askeri Evi (Hacı Tevfik Saraç Evi)	74
Gümrük Hanı	53	Hacı Hafızlar Evi (Eski Devlet Güzel Sanatlar Galerisi)	74
Mencek Hanı	53	Buluntu Hoca Evi (Şurkav İdare Merkezi)	74
Barutçu Hanı	53	Sema Küçüksöz Evi	74
Hacı Kâmil Hanı	54	Akyüzler Evi	75
Şaban Hanı	54	Sezerler Evi	75
Millet Hanı (Han-1 Delilan)	54	Yıldız Saray Konukevi (Çubukçular Evi)	76
Samsat Kapısı Hanı (Cevahir Han)	55	Abacılar Evi	76
Topçu Hanı (Hacı Bekir Bey Hanı)	55	Parmaksızlar Evi	76
6) HAMAMLAR	56	Sayganlar Evi	76
Eski Arasa Hamamı	56	Bağdadi Ev	77
Cincıklı Hamam	56	10) ÇEŞMELER-KÖPRÜLER ve SU KEMERLERİ	78
Sultan Hamamı	57	Emencekzâde Çeşmesi	78
Velibey Hamamı	57	Firuz Bey Çeşmesi	78
Vezir Hamamı	57	Şeyh Saffet Çeşmesi	78
Serçe Hamamı	57	Hekim Dede Çeşmesi	79
7) TARİHİ ÇARŞILAR	58	Karakoyun Su Kemer (Jünstinyen Su Kemer)	79
Hüseyiniye Çarşıları	58	Hızmalı Köprü	79
Kazaz Pazarı (Bedesten)	59	Millet Köprüsü (Ali Saip Köprüsü)	80
Sipahi Pazarı	59	Samsat Köprüsü	80
Kınacı Pazarı	60	Hacı Kâmil Köprüsü	80
Pamukçu Pazarı	60	11) KALE VE SURLAR	81
Mevlevihane Kapalı Çarşısı (Eski Kasap Pazarı)	60	Şanlıurfa Kalesi	81
8) TARİHİ SOKAKLAR VE MEYDANLAR	61	Şehir Surları	82
Zincirli Sokağı	61	Bey Kapısı ve Mahmudoğlu Kulesi	82
Yorgancı Sokağı	61	Harran Kapısı	82
Güllüoğlu Sokağı	63	12) TARİHİ HASTANELER VE MEKTEPLER	83
Kazancı Bedih Sokağı	63	Millet Hastanesi	83
Ellisekiz Meydanı	63	İsviçre Misyoner Hastanesi (Şanlıurfa GESEM)	83
Karameydan	64	Eski Ermeni Yetimhanesi (İl Sağlık Müdürlüğü)	84
Yıldız Meydanı	64		
Haşimiye Meydanı	65		

Köy Yatı Mektebi (İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü)	84	Köşkerlik (Yemenicilik)	104
Kurtuluş İlkokulu (Numune Mektebi)	84	Kürççülük	105
Şehit Nusret İlkokulu (Basmahane)	85	Keçecilik	106
Şanlıurfa Lisesi (Atatürk Lisesi)	85	Saraçlık	106
13) ANITLAR	85	Ağaç Oymacılığı (İnce Neccarlık)	106
Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi (Yol Gösteren Çeşmesi)	85	Tarakçılık	107
Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı	86	Dövme Demircilik	107
Milli Mücadele Şehitleri Anıtı	86	Kapı Tokmakları	107
Kurtuluş Anıtı	86	Tespihcilik	108
14) PARKLAR- DİNLENME VE MESİRE YERLERİ	87	Hattatlık	108
Aynzeliha Parkı	87	Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Eğitim ve	
Sakıb'ın Köşkü Ve Bahçesi	87	Araştırma Merkezi (Gesem)	109
Şehitlik Parkı	87	10) YÖRESEL YEMEKLER	110
Haleplibahçe Parkı	87	Şanlıurfa Yemek Kültürü	110
Haleplibahçe Hamarat Eller Mutfağı	88	Zahire Hazırlığı	110
Tilfindır Tepesi Parkı	88	Şanlıurfa Yemek ve Tatlıları	111
Fatih Sultan Mehmet Parkı (Kasaptaş Parkı)	88	Yöresel Meyveler	112
Turgut Özal Parkı	88	Yöresel İçecekler	112
Cumhuriyet Parkı	88	Yöresel Sebze Türleri	112
GAP SUKAY	88	Urfa Yemeklerinden Seçki	112
Atatürk Ormanı Mesire Alanı	89	Lebeni Çorbası	112
Tektek Dağları Milli Parkı	89	Bostana	112
		Boranı	112
		Su Kabağı	113
		Çiğköfte	113
		Masluka	113
		İçli Köfte	114
		Patlıcanlı Kebap	114
		Kaburga	114
		Semsek	115
		Ağzı Açık	115
		Ağzı Yumuk	115
		Şililik Tatlısı	115
		11) ALIŞVERİŞ YERLERİ (Yöresel Hediyelikler ve Yiyecekler) ..	116
		Gümrük Hanı ve Etrafındaki Çarşılarda	
		Alınabilecek Ürünler	116
		Balıklığöl-Rızvaniye El Sanatları Külliyesi Ürünleri	116
		Hamarat Eller Çarşısı	116
		Yemeden Dönmeyiniz	116
		Altıncı Bölüm	
		KENT MERKEZİ DIŞINDAKİ KÜLTÜR TURİZM	
		VARLIKLARI	
		1) KERVANSARAYLAR	117
		Çarmelik Kervansarayı (Çarmelik Derbendi)	117
		Hân El-Ba'rür Kervansarayı (Hacı Ali Hanı)	118
		Titriş Kervansarayı	119
		İlgar (Mırbi) Kervansarayı	119
		2) HARRAN VE CİVARINDAKİ TARİHİ YERLER	119
		Harran Tarihi	119
		Harran Merkezinde Yer Alan Tarihi Yerler	121
		Harran Höyük	121

Harran Ulu Camii	121
İç Kale	122
Harran Şehir Surları	123
Konik Kubbeli Evler	124
Şeyh Hayat El-Harrâni Türbe ve Camii	125
Tarihi Mezarlık	125
3) HARRAN CİVARINDAKİ TARİHİ MEKÂNLAR	125
Cabir El-Ensar Camii ve Türbesi	126
İmam Bakır Camii ve Türbesi	126
Çoban Mağaraları	126
Bazda Mağaraları	127
Han El-Ba'rur Kervansarayı (Bkz. Kervansaraylar)	127
Şuayb Şehir Harabeleri ve Şuayb Peygamber Makamı	127
Soğmatar Şehri Harabeleri	128
Kutsal Tepe Yazıtları	129
Pognon Mağarası Yazıtları	129
Karahisar Kale Harebeleri	130
Büyük Sanemmağara Köyü Manastır Kalıntısı	130
Betik	130
Çatlar Köyü Harabeleri	130
Kasr-ül Benat (Kızlar Sarayı) Manastır Kalıntısı	130
Çimdinkale	132
Mehemedey Han Sarnıcı	132
4) VİRANŞEHİR'DEKİ ESERLER	132
Fisilta Manastırı Kalıntısı	132
İbrahim Paşa Konağı	133
Eski Belediye Konağı	133
Viranşehir Sarnıcı ve Mağaraları	133
5) BİR KIYI KENTİ HALFETİ (CİTTASLOW)	134
Siyah Gül (Karagül)	135
Değirmen Deresi	135
Batık Mahalle "Çekem"	135
Bey Konağı	135
Muhittin Ganneci Evi	135
Batık Köy Savaşan ve Kaya Kilise	135
Rumkale Eserleri	136
6) BİRECİK TURİZM VARLIKLARI	137
Birecik Kalesi & Urfa Kapısı	137
Alaburç (Meydan Kapı)	137
Hürriyet Kahvesi ve Oteli (Eski Belediye)	138
Şeyh Abdurrahman Halis Efendi Konağı	138
Birecik Köprüsü	138
Kelaynak Kuşları	138
7) SİVEREK TURİZM VARLIKLARI	139
Siverek Kalesi	139
Siverek Gümrük Hanı	139
Siverek Cudi Paşa Hanı	139
Gazi Paşa Okulu	140
Eski Hükümet Konağı	140
Koçali Baba Türbesi	140
Hacı Pınar (Hacı Ömer Çeşmesi)	140

Yedinci Bölüm

İNANÇ TURİZMİ VARLIKLARI

1) ŞANLIURFA'DA İLKEK DİNLER	141
Göbeklitepe ve Nevali Çori Tapınakları	141
2) ŞANLIURFA'DA ÇOK TANRILI DİNLER	142
Harran ve Paganizm	142
Soğmatar ve Paganizm	143
3) ŞANLIURFA'DA TEK TANRILI DİNLER VE PEYGAMBERLER	143
Hz. İbrahim ve Şanlıurfa	143
Hz. Lut ve Şanlıurfa	144
Hz. Yakub ve Şanlıurfa	144
Hz. Musa ve Şanlıurfa	145
Hz. Şuayb ve Şanlıurfa	145
Hz. Eyyub ve Şanlıurfa	145
Hz. Elyesa ve Şanlıurfa	146
Hz. İsa ve Şanlıurfa	147
Kral Abgar ve Hz. İsa Mektuplaşması	148
Kutsal Mendilin Bizanslıların Eline Geçmesi	148

Sekizinci Bölüm

DİĞER TURİZM VARLIKLARI

1) KARACADAĞ KAYAK MERKEZİ (KIŞ TURİZMİ)	149
2) KARAALİ KAPLICALARI (TERMAL TURİZM)	149
3) AV VE YABAN HAYATI	150
4) NEHİR-GÖL ve SU SPORLARI TURİZMİ	150
Atatürk Barajı Gölü Turizm Alanı	150
Fırat Nehri İnbaşı Mağaraları	151
Bozova Çatak Göl Kıyısı Tesisleri	151
Birecik Baraj Gölü Turizm Alanı	151
Halfeti Göl Kıyısı Sosyal Tesisleri	152
5) ŞANLIURFA HİPODRUMU ve AT YARIŞLARI	152
6) GAP ARENA STADYUMU	152
7) YEREL ETKİNLİKLER	152
LUZUMLU BİLGİLER	153
GEREKLİ TELEFONLAR	153
KONAKLAMA TESİSLERİ	153
ŞEHİRLERARASI OTOBÜS FİRMALARI	153
TURİZM BELGELİ SEYEHAT ACENTELERİ	154
ŞANLIURFA İLE İLGİLİ İNTERNET ADRESLERİ	154
FOTOĞRAFLAR	154
BİBLİYOGRAFYA	155
YAZARLAR	158
A. Cihat Kürkçüoğlu	158
S. Sabri Kürkçüoğlu	159

1 | *Hız İbrahim'in doğduğu ve ateşe atıldığı yerler*

ŞANLIURFA KÜLTÜR - İNANÇ ve DOĞA TURİZMİ POTANSİYELİ

Şanlıurfa, dinler tarihi açısından dünyada önemli bir yere sahiptir. Hilvan ilçesine bağlı olan ve günümüzde Atatürk Barajı gölü altında kalmış bulunan Nevali Çori antik yerleşmesinde ve il merkezine 18 km mesafedeki Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik kazılarda, ilkel dinlere ait olan ve M.Ö. 9500 yıllarına tarihlenen dünyanın en eski tapınak kalıntlarına rastlanılmıştır.

Tarihte Şanlıurfa, çok tanrılı (politeist) dinlerin önemli merkezlerinden biriydi. Babil ve Assur dönemlerinde Ay, Güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Politeist inanca dayalı "Pagan" dininin baştanrısı "Sin" in mabedi Harran'daydı. Harran yakınlarındaki Soğmatar şehri ise bu dinin önemli bir merkez şehri sayılıyordu.

Musevi, Hıristiyan ve İslam dinleri peygamberlerinin atası olan Hz. İbrahim'in Urfada doğup yaşadığına, Nemrut ve halkının taptığı putlarla mücadele ettiği için burada ateşe atıldığına inanılmaktadır. Urfa her üç dinin mensupları için kutsal sayılmaktadır. Hz. İbrahim'in doğduğu mağara ve ateşe atıldığında düştüğü yerde oluşan Halil'ür-Rahman Gölü (Balıklıgöl) üç dine mensup insanlarca ziyaret edilmektedir.

Ayrıca; Yakub Peygamber'in Harran'daki "Yakub Kuyusu" olarak bilinen kuyunun başında dayısı kızı Rahel ile tanışıp evlendiğine;

Eyyub Peygamber'in Şanlıurfa'daki bir mağarada hastalık çektiğine, bu mağaranın yakınındaki kuyunun suyu ile yıkanarak sağlığına kavuştuğuna, Eyyub Peygamber ile hanımı Rahime Hatun'un ve Elyesa Peygamber'in mezarlarının Viranşehir ilçesine bağlı Eyyubnebi Köyü'nde bulunduğu;

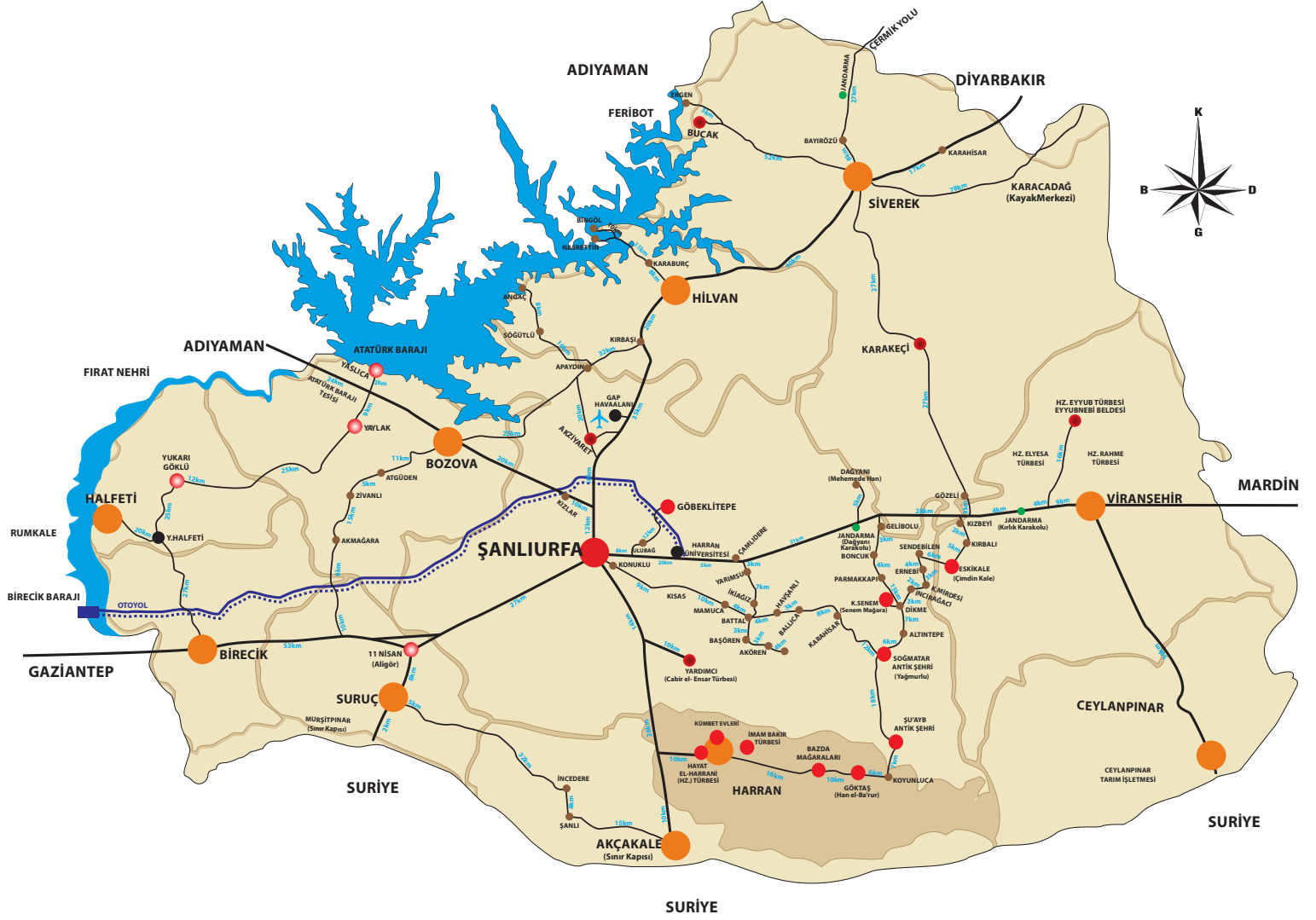
Şuayb Peygamber'in Harran'a 37 km. mesafedeki Şuayb Şehri'nde yaşadığına;

Musa Peygamber'in, Şuayb Şehri yakınındaki Soğmatar'da Şuayb Peygamber'le bulunduğu ve sihirli asasını Şuayb Peygamber'den burada almış olduğuna inanılmaktadır.

İsa Peygamber, Şanlıurfa'yı kutsadığına dair bir mektubunu ve yüzünü sildiği mendile çıkan mucizevi portresini havarilerinden Addai ile Urfa Kralı Abgar Ukkama'ya göndermiş, Hıristiyanlık devlet dini olarak dünyada ilk defa bu kral tarafından Urfada kabul görmüştür.

Şanlıurfa; Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra dünyanın dördüncü inanç merkezi olarak gösterilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı "İnanç Turizmi"nin dünyadaki önemli merkezleri arasındadır.

Harran, Şuayb Şehri, Soğmatar, Göbeklitepe gibi ören yerleriyle; birer saray güzelliğindeki tarihi evleriyle, sokaklarıyla, hanlarıyla, hammamlarıyla, camileriyle, çeşmeleriyle, köprüleriyle, kapalı çarşılarıyla ve geleneksel el sanatlarıyla adeta bir açık hava müzesi görünümü veren Şanlıurfa; tarihi çarşıları, lezzetli yemek çeşitleri, müziği ve sıra geceleri ile insana tarihin içinde yolculuk yaptırır adeta...

Birinci Bölüm

COĞRAFİ İDARİ VE EKONOMİK YAPI

2 Şanlıurfa'nın kuzey doğusunda yer alan Karacadağ

1) COĞRAFİ YAPI

Şanlıurfa; doğusunda Mardin, batısında Gaziantep, kuzeyinde Adıyaman, kuzeybatısında Diyarbakır illeri ile çevrilidir. Güneyinde ise 1921, 1926, 1929 yıllarında yapılan Ankara Antlaşması ve 1930 Halep protokolüyle çizilmiş bulunan Suriye sınırı ile çevrelenmiş bir sınır şehridir.

İlk ve Ortaçağ'da eski uygarlık merkezlerinden olan Mezopotamya ve Arap ülkeleri ile Avrupa arasındaki bazı yollar, Şanlıurfa üzerinden geçmekteydi. Şanlıurfa, doğuyu batıya bağlayan birçok tarihi, ticari ve askeri yolun üzerinde yer almış olması nedeniyle, geçmişte ve günümüzde önemli bir il olmuştur.

Şanlıurfa, dünyanın ve Türkiye'nin en önemli bölgesel kalkınma projesi olan GAP'ın (Güneydoğu Anadolu Projesi) merkezi durumundadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa, 18.584 kilometrekare yüzölçümü ile ülkemizin % 3'ünü oluşturmaktadır. İlin ortalama rakımı 518 metredir. Arazinin % 60.4'ü dalgalı, % 22'si dağlık, % 16.3'ü ova, % 1.3'ü yayla karakterine sahiptir.

İlin kuzeyinde ve batısında dağ ve tepeler yer alır. Halfeti, Bozova, Hilvan Ovaları kuzeyde; Harran, Suruç ve Viranşehir ovaları ilin güneyinde yer almaktadır.

DAĞLAR

Karacadağ: Siverek ve Diyarbakır sınırı arasında yer alan Karacadağ, Şanlıurfa'nın 1938 metre ile en yüksek noktasıdır. Şanlıurfa'nın kuzeydoğusunda yer alan Siverek, Hilvan ve Viranşehir'de sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ'dan fişkırان lavların oluşturduğu bazalt taşlar yoğun olarak görülür. Kış aylarında kayak yapmak mümkündür

Takırtukur Dağları: Karacadağ'ın güney batısında yer alır. Kalkerli bir yapıya sahiptir.

Yılanlı Dağ: Takirtukur Dağları'nın batısında yer almaktadır. Viranşehir'in güneydoğusunda Karatepe dağ sırası ile Kepezli dağları bulunmaktadır.

Tektek Dağları: Tektek Dağları, Harran'la Viranşehir ovaları arasında kuzeyden güneye doğru uzanan kıvrım dağlarıdır.

Susuz Dağları: Tektek Dağları'nın kuzey batısında yer alan bu dağlar oldukça geniş bir küttedir. En yüksek noktası 801 metredir. Bu dağlarda su kaynağı olmadığı için Susuz adını almıştır.

Germüş Dağları: İl merkezinin yakınında, 771 m yükseltisi olan Germüş dağlarının güney eteklerinde çıkan akarsu kaynakları yakınında Germüş Köyü kurulmuştur.

Nemrut Dağları: Şanlıurfa'nın güneyinde yer alır. Tilki Dağları da denir. Çevresine göre oldukça yüksek bir tepenin zirvesinde, sarp, geniş ve düz bir kayalıktır. Burasına "Nemrud'un Tahtı" da denir. Yapısı kalker olup yükseltisi 800 metredir.

Şebeke Dağları: 750 m yüksekliğinde, Şanlıurfa-Suruç yolu üzerinde yer alır. Oldukça yüksek görünümlüdür. Bu dağların arasında Şebeke Deresi ve tarihi Şebeke Köprüsü yer alır. Kalkerli bir yapıya sahiptir. Bu dağlarda 11 Nisan 1920 tarihinde Şanlıurfa'nın kurtuluş mücadelesi verilmiştir.

Arat Dağları: 840 m. yükseltisi olan bu dağ, Birecik-Suruç yolu üzerindedir. Kıvrımlı bir yapıya sahip olup yumuşak kalkerden oluşmuştur.

Cudi Dağı, Kaşmer Dağları, Molla Ömer Dağı, Kalkan Dağı başlıca diğer dağlardır.

Şehir merkezinin etrafındaki dağ ve tepelerde ise çok sayıda mağara ve sarnıç bulunmaktadır.

AKARSULAR

Şanlıurfa, akarsular bakımından zengin değildir. Bazı akarsular geçici rejimli akarsular şeklinde olup kışın ve ilkbaharda akan, yazın şiddetli buharlaşma sonunda kuruyan bir özelliğe sahiptir.

4 Birecik Baraj Gölü ve Halfeti (2006)

Fırat Nehri: İlin en önemli akarsuyu Fırat Nehri'dir. Siverek ilçesi, Dağbaşı Nahiyesi'ne bağlı Maktalan Geçidi civarında Şanlıurfa ili topraklarına giren Fırat Nehri, Adıyaman ve Gaziantep sınırını belirledikten sonra Suriye topraklarına girer. Nehir sağ yönden gelen Göksu'yu alır. Nehrin ülkemiz ve Şanlıurfa için büyük önemi vardır. Üzerine Atatürk, Karakaya, Birecik ve Karkamış barajları inşa edilmiştir. Ayrıca nehrin suyu, inşa edilen iki adet tünel ile Harran Ovası ve çevresine suyu ulaştırmaktadır. Fırat Nehri üzerinde Şanlıurfa-Gaziantep ulaşımı, 1956 yılında inşa edilen 750 m. uzunluğunda 10 m. genişliğinde bir köprü ile sağlanır. Nehir üzerinde yer yer sallarla da ulaşım yapılır. Atatürk Barajı Gölü'nde ise ulaşım feribotla sağlanmakta, baraj gövdesinin güneyinde Fırat üzerinde inşa edilen köprü ile Şanlıurfa-Adıyaman arasında kara ulaşımı sağlanmaktadır.

3 Birecik Barajı'ndan önce Fırat Nehri (1999)

5 Atatürk Barajı ve Gölü

Cülap Suyu: Şanlıurfa'nın Kabahaydar Bucağı'na bağlı Edene Köyü ile Diphisar Köyü'nden çıkar. Daha sonra bir iki kaynak daha aldıktan sonra Cülap Suyu adını alır. Uzunluğu 60 km'dir.

Habur Suyu: Karacadağ'ın güney eteklerinden doğar. Fırat Nehri'nin kollarındandır.

Geçici Rejimli Akarsular

Aligör, Yukarı Koymat, Gölpınar, Çamurlu, Karakoyun, Cavsak, Karaköprü ve Tülmen Deresi, Kırkpınar Suyu, Direkli Suyu, Süleyman Pınarı, Anzeli Pınar, Bamya Suyu, Kehriz Suyu, Germüş Suyu, Belih Suyu, Cülmen Suyu gibi sular da bulunmaktadır. Bu küçük akarsuların birçoğu kış ve ilkbaharda akan, yaz aylarında kuruyan geçici rejimli akarsulardır.

GÖLLER

Atatürk Barajı Gölü

Türkiye'de sulama ve hidroelektrik üretimi için şimdiye kadar inşa edilmiş en büyük barajın arkasında oluşan gölün toplam su depolama hacmi 48.7 milyar m³'tür. Gövde hacmi 84.5 milyon m³'tür. Dış yüzeyi kaya, içi kil ve topraktır. Drenaj havzası 92.338 km²'dir. Göl alanı yaklaşık 817 km²'dir. Fırat Nehri'nden oluşan gölden sulama amaçlı faydalanılmaktadır. Ayrıca balıkçılık ve GAP Şenliği kapsamında her yıl bu gölde su sporları yarışmaları yapılır. Göl kıyısındaki bazı yerleşimlere ulaşım feribotlarla gerçekleştirilmektedir. Atatürk Baraj Gölü oluşurken 1 ilçe 34 köy 85 mezra su altında kalmıştır.

Birecik Baraj Gölü

Birecik Baraj Gölü, Fırat Nehri üzerine inşa edilen barajın oluşturduğu bir göldür. Şanlıurfa ve Gaziantep il sınırları üzerinde yer alır. Birecik'in 10 kilometre kuzeyinde başlayan göl, Halfeti ve Rum Kaleye kadar devam eder. Zeugma Antik Kenti'nin ve Eski Halfetinin bir bölümü bir kısmı bu baraj gölünün altında kalmıştır.

Elektrik ve sulama amaçlı olan barajın tipi, beton ağırlıklı kumçakıl dolgudur. Gövde dolgusu 9.4 milyon metreküp, temelden yüksekliği 62.5 metre, göl alanı 56.25 km², göl hacmi ise 1220.20 hm³'tür. Yıllık enerji üretimi 2518 GWh/yıldır. İlk türbin 2000 yılının Ekim ayında enerji üretimine başlamıştır.

Fırat'ın iki kıyısında yer alan 45 köyün bazılarının tamamı, bazılarının bir bölümü Birecik Baraj Gölü'nün suları altında kalmıştır.

Balıkligöl (Halil'ür-Rahman Gölü)

Uzunluğu 150 m. ve eni 30 m. olan bu göl, şehrin içinde ve Gölbaşı semtinde, Kalenin önündedir. İçinde Şanlıurfa'nın simgesi olan balıklar yaşar. Bu balıklar sazan, karabalık, inci balığı ve kayabalığı cinsinden olup, efsanelere konu olmuşlardır. Nemrut ve halkının taptığı putlarla mücadele eden, onları kırıp parçalayan Hz. İbrahim, Nemrut tarafından bugünkü Urfa Kalesi'nin bulunduğu tepeden ateşe atılır.

6 Halil'ür-Rahman Gölü (Balıklıgöl)

Allah tarafından ateşe: "Ey ateş İbrahim'e karşı serin ve selamet ol" emri verilince ateş su, odunlar ise balık olur. Hz. İbrahim (a.s.) salimen bir gül bahçesinin içine düşer. Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü yerde oluşan göldür.

Aynzeliha Gölü

Bu göl Şanlıurfa kalesinin hemen ön kısmındadır. Gölbaşı mevkiindedir. 50x30 m. ölçülerinde olup derinliği 1-4 metre arasında değişir. İçindeki balıklar, tıpkı Halil'ür-Rahman Gölü'ndeki balıklar gibi efsanelere konu olmuşlardır. Rivayete göre Nemrut'un kızı Zeliha da Hz. İbrahim'e inandığından kendisini Hz. İbrahim'in peşinden ateşe atmıştır. Zeliha'nın düştüğü yerde "Aynzeliha Gölü" oluşmuştur. Bu göller içerisindeki balıklar kutsal kabul edildiğinden korunmakta ve yenilmemektedir.

7 Aynzeliha Gölü

8

Harran Höyük'ten ovaya bakış (1987)

OVALAR

Genellikle düzlüklerin hâkim olduğu topoğrafik bir özellik gösteren Şanlıurfa'da yurdumuzun önemli tarım sahalarını oluşturan ovalar mevcuttur. Bunlar batıdan doğuya doğru Suruç, Harran, Viranşehir ve Ceylanpınar Ovası'dır. Ayrıca Halfeti, Bozova, Hilvan ve Siverek Ovaları da önemlidir.

Harran Ovası: Şanlıurfa'nın en önemli ovalarından biridir. Ortalama yüksekliği 375 metredir. Harran Ovası Şanlıurfa'nın yükseltisi en az olan ovasıdır. Doğusunda Viranşehir Ovası, batısında Suruç Ovası yer alır. Toprakları yeni alivüyal toprak ile örtülü olup kırmızı renktedir. Demir-oksit, toprağa bu rengi vermiştir. 150.000 hektar genişliğindedir.

Suruç Ovası: Yeni alivüyal topraklarla örtülü bulunan Suruç Ovası'nın yüzölçümü 710 km²'dir. Tıpkı Harran Ovası gibi rengi kırmızıdır. Toprak tabakasının kalınlığı 50-100 cm. arasında değişir. Verimli ovalardan biridir.

Viranşehir Ovası: 1200 km² alanı ile Şanlıurfa'nın en büyük ovasını oluşturan Viranşehir Ovası, dalgalı ve engebeli bir görünüm gösterir. Alivüyal topraklarla örtülü olup temeli kalkerli bir yapı gösterir. Karacadağ ile Tektek Dağları arasında geniş bir alanı kaplamaktadır.

Halfeti Ovası: Fırat Nehri kenarında olan Halfeti Ovası yer yer tepelerle çevrilidir.

Bozova Ovası: Toprağı boz olduğu için bu isim verilmiştir. Kuzeybatısından Fırat Nehri geçer. Dalgalı ve az engebeli bir yapıya sahiptir.

Hilvan Ovası: Yer yer engebelere rastlanan Hilvan Ovası'nın toprağı kırmızı renkte olup verimli bir ovadır.

Siverek Ovası: Eski bir yanardağ olan Karacadağ'dan püskürmüş lavlarla kaplı ve yer yer dalgalı bir yapıya sahiptir. Bazaltlı yapısından dolayı siyah renkli olan taşlık bölgeleri bulunmaktadır. Siverek Ovası'nda bu taşların temizlendiği oranda tarım yapılabilir.

İKLİM

Karasal iklim özelliği gösteren Şanlıurfa, yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı ve ılık bir iklime sahiptir.

9

Koçviran Antik Kenti'nde süt sağımı

10 Fıstık hasadı

Şanlıurfa'da günlük ve yıllık sıcaklık farkları şiddetlidir. Türkiye'de en yüksek sıcaklık Şanlıurfa Ceylanpınar'da 46.5 °C (Temmuz) ölçülmüştür. Şanlıurfa'da en soğuk -12.4 °C (Şubat) ölçülmüştür.

Şanlıurfa'da yıllık ortalama yağış 462 mm olarak hesaplanmıştır. Yıllık ortalama sıcaklık 18.6 °C, buharlaşma 2048 mm, rüzgâr hızı 2.8 m/sn'dir. Karlı ve don olan günlerin sayısı oldukça az olup yılda ortalama 10 günü geçmez. Şanlıurfada hâkim rüzgârlar kuzeybatı ve batı yönlerinden eser.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitki örtüsü bakımından oldukça fakir olup doğal bitki örtüsü genellikle steptir. İlkbaharda çiçek ve ot toplulukları görülür, ancak yaz sıcaklığı ve kuraklığı doğal bitki örtüsünün gelişimini engeller. Ağaç toplulukları genellikle akarsu boylarında görülür. (Kavak, söğüt vb.) Karacadağ, Siverek ve Halfeti civarlarında yer yer meşe, alıç, palamut

11 Pamuk Hasadı

12 Fırat'ın sularını Harran Ovası'na ulaştıran ana kanal

gibi ağaç topluluklarına rastlanır. Baraj havzalarında ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır.

Tektek Dağları'nda geniş bir alanda yabani fıstık ağaçları yer alır. Bunlar zamanla aşılanaarak üretime kazandırılmıştır.

Şanlıurfa'nın sulama yapılan alanlarında ve değişik bölümlerinde, özellikle Fırat Nehri havzasında erozyonu önlemek için ağaçlandırma çalışmalarına hız verilmiştir.

2) EKONOMİK YAPI

Fırat ve Dicle arasında dünyanın en verimli ovalarının yer aldığı bir bölgede bulunan Şanlıurfa'nın ekonomisi tarıma dayalıdır. İlin toplam yüzölçümü olan 1.858.400 hektar alanın, 1.201.844 hektarı tarıma elverişlidir. Bu da il topraklarının % 63'dür. GAP ile sulanacak toplam 1.700.000 hektar alanın, 700.000 hektarı Şanlıurfa sınırları içindedir. Halen Şanlıurfada 325.424 hektar alan sulanmaktadır.

13 Harran buğdayları

Tarımda; buğday, mercimek, arpa, nohut, susam, pamuk, mısır, fıstık, üzüm ve sebze yetiştirilmektedir. Yıllık pamuk üretimi 800.000 tona yakındır. Seracılıkta da önemli gelişmeler görülmektedir.

İlin ekonomisinde önemli yer tutan hayvancılık küçük aile işletmelerinde yapılmaktadır.

1943 yılından beri faaliyet gösteren Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nde bölge çiftçisine kaliteli tohum, fide, fidan ve damızlık temin edilmektedir.

İldeki sanayi kuruluşlarının sayısı 400 civarındadır. Birinci Organize Sanayi Bölgesinde 265 tesis alanları dolmuş olup ikinci organize sanayide yatırımcılara yer tahsisleri yapılmaktadır. OSB'de 10.000'e yakın kişi çalışmaktadır.

3) İDARİ YAPI ve NÜFUS

Urfa 1908 yılına kadar Halep vilayetine bağlı bir sancak iken, 1919'daki düzenlemeyle bağımsız bir sancak haline getirilmiş, 1921 anayasası ile vilayet olmuştur. 3'ü merkezde olmak üzere 13 ilçesi bulunmaktadır. Bu ilçeler, Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Eyyübiye, Halfeti, Haliliye, Harran, Hilvan, Karaköprü, Siverek, Suruç ve Viranşehir'dir.

Şanlıurfa ili nüfusu 2016 yılı itibarıyla 1.940.627 kişidir.

4) ULAŞIM

Karayolu ağının önemli kavşaklarından birinde yer alan Şanlıurfa; Gaziantep-Şanlıurfa-Nusaybin-Cizre-Habur yoluyla ülkenin güneydoğu ve güneybatısına bağlandığı gibi, Gaziantep üzerinden ise Batı ve İç Anadolu'ya bağlanır. Adıyaman ve Diyarbakır yönlerinden gelen yollar Urfa'dan geçer; güneye inen yol ise sınır kapısından Suriye'ye ulaşır. Şanlıurfa'da demiryolu, ilin güneyinde olup Suriye sınırına paralel 220 km'dir. Suriye'ye açılan Akçakale birinci sınıf gümrük kapısı 24 saat hizmet vermektedir.

Şanlıurfa'da yolcu taşımacılığının yanı sıra kargo taşımacılığı hizmetleri için de kullanılan "GAP Uluslararası Havaalanı" Şanlıurfa-Diyarbakır karayolununun 35. kilometresindedir.

Türk Hava Yolları, Anadolu Jet, Onur Air ve Pegasus firmalarının İstanbul-Ankara ve İzmir'e karşılıklı seferleri bulunmaktadır.

ŞEHİR MERKEZİNİN İLÇELERE UZAKLIĞI

Şanlıurfa-Akçakale: 55 km	Şanlıurfa-Birecik: 80 km
Şanlıurfa-Bozova: 40 km	Şanlıurfa-Ceylanpınar: 140 km
Şanlıurfa-Halfeti: 120 km	Şanlıurfa-Harran: 50 km
Şanlıurfa-Hilvan 56 km	Şanlıurfa-Siverek: 95 km
Şanlıurfa-Suruç: 43 km	Şanlıurfa-Viranşehir: 90 km

İkinci Bölüm

ŞANLIURFA TARİHİ

15 | *Urfa Kalesi'nden kentin kuzeyine bakış (~1880)*

KISA TARİHÇE

1960'lı yıllardan bu yana il sınırları içerisindeki arkeolojik kazılarda Paleolitik Çağ (M.Ö. 900.000-12.000), Neolitik Çağ (M.Ö. 12.000-6.000), Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5.700-3.000) ve İlk Tunç Çağı'na ait (M.Ö. 3.000-1.200) eserler bulunmuş olup Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

Birecik'in 5-6 km kuzeybatısındaki Surtepe ile güneybatısındaki Tilvez Köyü arasında, Hilvan ilçesinin Akçaviran Köyü'nün Bülbül Dere-si'nin Çekiş Sırtı'nda, Bozova ilçesi Dutluca Mahallesi'nde, Şanlıurfa-Akçakale yolu üzerindeki Köprülü Köyü Höyüğü çevresinde Paleolitik Çağa ait malzemeler bulunmuştur.

Hilvan İlçe sınırları içerisindeki Nevalı Çori'de, 1983-1991 yılları arasında yapılan kazılarda 11.500 yıl önce Nevalı Çori insanların ilk evleri yaptığı, ilk defa tarım yaparak buğday ve mercimeği ürettiği ve bu ürünlerin buradan dünyaya yayıldığı anlaşılmıştır. Burada bulunan -T- şeklindeki üzeri hayvan kabartmalı taş steller dünyadaki ilk tapınak kalıntılarıdır.

1995-2015 yılları arasında Urfa şehir merkezine 18 km mesafedeki Göbeklitepe kazısında 12.000 yıl öncesine ait çok sayıda tapınak kalıntlarına rastlanılmıştır. Göbeklitepe'de bulunan ve ayin ile ilgili anlam taşıdığı muhtemel olan insan ve hayvan heykelleri ile -T- şeklindeki steller üzerindeki çeşitli hayvan kabartmaları dünyanın en eski resim örnekleridir.

1996 yılında Balıklıgöl'ün arkasında bulunan arkeolojik malzemelerin günümüzden 13.500 sene öncesine ait olduğu kesinlik kazanmış, böylece uygarlık tarihinin Urfa'da başladığı ortaya çıkmıştır.

M.Ö. I. binde bölge halkı Kafkasya kökenli Subarlardır. Aynı dönemde güneydoğu bölgesi Sami ırkıdan Aramilerin istilasına uğrar. M.Ö. 612 yılına kadar Asur egemenliğinde kalan bölge M.Ö. 612-550 yılları arasında Med hâkimiyetine girer ve M.Ö. 552-332 yıllarında Perslerin eline geçer.

Urfa bölgesi M.Ö.332-312 yıllarında Makedonyalıların eline geçer. İskender'in ölümünden sonra M.Ö. 312-132 yılları arasında Seleukosların elinde kalır. M.Ö. 302 yılında Seleukos Nikator tarafından Urfa'ya "Suları Bol" anlamına gelen "Edessa" adı verilir.

16

*Halilür-Rahman Gölü ve Rızvaniye Camii**Çizim: Escourt (Chesney, F. R. The expedition for the Servers of the rivers, Euphrates and Tigris..., London 1850*

M.Ö. 132 ile M.S. 244 yılları arasında Süryanilerin “Osrohoene” adıyla bir şehir krallığı hâkimiyeti görülmektedir. 376 yıl süren Osrohoene krallığı Hristiyanlık tarihi açısından önem taşımaktadır. Kral V. Abgar Ukkama 13-50 yılları arasındaki ikinci saltanatı sırasında Hz. İsa’ya mektup yazarak Hristiyanlığı halkı ile birlikte kabul ettiğini bildirmiştir. Hz. İsa ise Urfa’yı kutsadığına dair bir mektubunu ve yüzünü sildiği mendile çıkan mucizevi portresini Abgar Ukkama’ya göndermiştir.

Urfa ve civarı M.S. 244 yılından sonra; Sasani, Roma, Bizans hâkimiyetinde kalmıştır.

Urfa 639 yılında (Hz. Ömer zamanında) İslam ordularının eline geçer. 687’de Emeviler; Harran, Samsad ve Urfa’yı bir eyalet halinde birleştirirler. 750 yılından sonra İslam devletlerinden Abbasi, Hamdani, Numeyri ve Mervanilerin idaresinde el değiştiren Urfa’ya 1031 yılında tekrar Bizanslılar hâkim olur.

1087 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın oğlu Melik Şah komutanlarından Emir Bozan’ı Urfa üzerine gönderir ve şehri ele geçirir.

I. Haçlı Seferleri sırasında haçlı ordusunun komutanı Kont Baudouin 1098’de Urfa’yı alarak Haçlı Kontluğu’nu kurar. 1144’de Musul Atabeyi İmadüddin Zengi tarafından kuşatılan şehir, 24 Aralık 1144 tarihinde ele geçirilir. Bu zafer İslam dünyasında sevinç uyandırır.

Bölge, 1174 yılında Selahaddin Eyyubi’nin kurduğu Eyyubi Devleti’nin eline geçer. Alaaddin Keykubat 1234’de Urfa’yı Eyyubilerden alır. Selçuklu ordusunun çekilmesinden sonra Eyyubiler bütün bölgeyi tekrar geri alırlar. 1240 yılında Selçuklu birlikleri Harran’da Harezmlileri bozguna uğratarak şehri Eyyubilere bırakır.

Moğollar 1244’de Urfa’yı, 1251 yılında da tekrar Suruç, Harran ve Urfa Bölgesi’ni yağmalarlar. 1272 yılında Memlûklular Harran ve Urfa’yı Moğollardan alır.

Urfa; İlhanlı hâkimiyetindeyken, Anadolu Selçuklu Devleti’nin 1308 yılında ortadan kalkmasıyla Döğer Türkmen Boyu’nun eline geçer. Bölge 1399 yılında Timur’un hâkimiyetine girer. Timur’un, Diyarbakır yöresini verdiği Karayülük Osman Bey 1403 yılında Diyarbakır’da Akkoyunlu Devleti’ni kurar. Döğer Türkmen Boyu’nun hâkimi Dimişk Hoca 1404’de ölünce, Urfa Akkoyunlular’ın eline geçer.

1429 yılında Mısır Memlukları Urfa'yı ele geçirerek şehri yağmalayıp yıkarlar ve geri çekilirler. 1465 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Urfa'yı ele geçirir.

1504'de Dulkadir Beyliği'nin, 1514 yılında ise Safevilerin eline geçen Urfa; Yavuz Sultan Selim zamanında 1517 yılında Osmanlı topraklarına katılır.

Osmanlı padişahı Kanûni Sultan Süleyman (1520-1566), Irakêyn Seferi'nden dönerken ordusuyla 17-18 Kasım 1535 tarihinde iki gün Urfa'da ikâmet etmiştir.

1594'de Urfa, Rakka Eyâleti'nin merkezi olur.

Osmanlı Padişahı Sultan IV. Murad (1623-1640), 8 Mayıs 1638 tarihinde Bağdat Seferi'ne çıktıktan üç ay sonra Halep üzerinden Birecik'e ulaşmış ve Urfâdan geçerken Halil'ür-Rahman Gölü'nü de ziyaret eden padişah, hatıra olmak üzere iki adet balık yakalatıp kulaklarına altın küpe takmıştır. Sultan Dördüncü Murad, kentte kaldığı sürede, Halil'ür-Rahman Gölü'nün güneybatısında tekkesi olan (şimdi aynı yerdeki türbede medfun) Şâzeli şeyhi Ali Dedeyi de ziyaret ederek elini öpmüş ve zafer için duasını almıştır.

1865 yılında Urfa, bir sancak olarak Halep vilayetine bağlanır.

1912 yılında bağımsız bir sancak haline getirilen Urfa, Osmanlı hâkimiyetinde 400 yıl kalmıştır.

Urfa, 1. dünya savaşının sonunda 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilir. İngilizler 30 Ekim 1919 tarihinde şehri Fransızlara devreder. 13 ay işgal altında kalan Urfa, şehir eşrafının oluşturduğu Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti'yle güçlenince, 7 Şubat 1920'de civardan gelen aşiretlerin de desteğiyle Fransızlara şehri boşaltmaları için bir ultimatom gönderilir. Şehri boşaltmayan ve işgali sonlandırmayan Fransız kuvvetleri, Milis kuvvetlerce kuşatılır. 11 Nisan 1920 tarihine kadar süren 63 günlük savaş sonunda Urfalılar destan yazarak şehirlerini kurtarırlar

11 Nisan 1920'de Fransız işgaline karşı milletçe "Şanlı Bir Zafer" kazanılmıştır.

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edildikten 6 ay sonra, 20 Nisan 1924'te Urfa il haline getirilmiştir.

URFA'NIN TARİHTEKİ ADLARI

Tarih boyunca şehre, Seleukosların (M.Ö. 304) "Edessa", Ermenilerin "Orhai" (Suyu Bol), Süryanilerin "Urhay", Arapların "El-Ruha", Türklerin ise "Urfa" dediği bilinmektedir.

Sümerce URU "şehir" veya yer anlamındadır. HA/KUA ise "balık" anlamındadır. URU.HA/URU.KUA "balıklı şehir/balıklı yer" anlamına da gelmektedir. Zamanla isim Uruha, Urha ve Urfa haline dönüşmüş olabilir.

17 İstiklal Madalyası Beratı

ŞANLI ÜNVANLI VE İSTİKLAL MADALYALI ŞEHİR

12 Haziran 1984'te, Urfa Milletvekili Osman DOĞAN ve 17 arkadaşının, TBMM'ne sunduğu 3020 sayılı "Kurtuluş Savaşında Gösterdiği Kahramanlıktan Dolayı Urfa İli Adının 'ŞANLIURFA' Olarak Değiştirilmesine İlişkin Kanun Teklifi" TBMM tarafından kabul edilmiştir. 22 Haziran 1984'te "ŞANLI" unvanı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

8 Nisan 2016'da, Şanlıurfa Milletvekili Faruk ÇELİK ve 17 arkadaşının TBMM'ne sunduğu, Kurtuluş Savaşı'nda verdiği destansı mücadeleyle büyük kahramanlık gösteren Şanlıurfa'ya, 6702 sayılı "İstiklal Madalyası" Verilmesi Hakkındaki Kanun Teklifi TBMM'de oy birliği ile onaylanmıştır.

18 | *Urfa Kalesi eteğinden kentin kuzey kesimine bakış ~1890*

Üçüncü Bölüm

ARKEOLOJİK ALANLAR ve MÜZELER

19 Göbeklitepe Tapınak Alanı

Şanlıurfa Anadolu'nun en çok arkeolojik kazı yapılan ili durumdadır. Şanlıurfa il sınırları içinde bulunan arkeolojik alanlarda yerli ve yabancı arkeologlar tarafından 1964 yılından günümüze kadar 36 adet arkeolojik kazı gerçekleştirilmiştir.

Şanlıurfa il sınırları içinde Akarçay Höyük, Akarçay Tepe, Apageia Antik Kenti, Aşağı Yarımcı, Bent Bahçesi, Biris Mezarlığı, Çamlık Parkı Nekropolü, Çavi Tarlası, Fıstıklı Höyük, Gre Virike, Gürcü Tepe, Hacı Nebi, Harabebezikan Höyük, Harran Höyük, Hassek

Höyük, Kazane Höyük, Kurban Höyük, Lidar Höyük, Mezraa Höyük, Mezraa-Teleilat Höyük, Nevali Çori, Söğüt Tarlası, Sultantepe Höyüğü, Şaşkan (Kumartepe) Höyük, Şavi Höyük, Tilbeş, Tilmusa, Tilbur, Tilvez (Meteler), Titriş Höyük, Ulu Camii Güney Duvarı, Urfa Kalesi, Yenimahalle, Yukarı Göklü Nekropolü, Zeytinlibahçe Höyük ve Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik kazılarda Paleolitik Çağdan Osmanlı dönemine kadar Mezopotamya uygarlıklarına ait binlerce eser bulunmuştur.

1) ARKEOLOJİK KAZILAR

BİRİS MEZARLIĞI KAZISI

Bozova ilçesinde ki göller mevkiinde bulunan Biris Mezarlığı'nda, 1964 yılında yapılan ve 15 gün süren kazılarda Paleolitik Çağ sonlarına ait taş aletler bulunmuştur.

ÇAVI TARLASI KAZISI

Siverek ilçesi, Çaylarbaşı Nisibin Köyü yakınındaki Çavi Tarlası'nda 1982-1985 yılları arasında yapılan yüzey araştırmalarında İlk ve Orta Kalkolitik Çağlara tarihlenen malzemeler bulunmuştur. Kazılarda ortaya çıkarılan yarı yuvarlak tipteki ev temelleri Kalkolitik Çağ mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır.

GÖBEKLİTEPE KAZISI

Göbeklitepe, Harran ovasını kuzeyde sınırlayan dağ silsilesinin en yüksek noktasında yer alan, geniş görüş mesafelerine hâkim bir konumdadır.

20 | Göbeklitepe kazı alanı

21 | Göbeklitepe (1994-2014 yılları arası) Kazı Başkanı Klaus Schmidt

Alman Arkeolog Klaus Schmidt tarafından keşfedilerek arkeolojik kazılarının yapıldığı Göbeklitepe, günümüzden 12.000 yıl öncesi-ne ait tapınak olduğu tahmin edilen dünyanın en eski anıtsal yapı kalıntılarının gün yüzüne çıkarıldığı arkeolojik kazı alanıdır.

Şanlıurfa merkeze 18 km uzaklıkta, Örencik Köyü içerisindeki dağlık alanda, ulaşımı zor yüksek bir kireçtaşı kayalığın üzerinde yer alan Göbeklitepe, doğuda Cüllap Irmağı Vadisi'ne, güneyde Harran Ovası'na, batı ve kuzeyde Urfa çevresindeki tepelere hâkim konumda olan bir dağ tapınağıdır. Tepe, Mardin yönünden gelindiğinde 20 km uzaktan bile fark edilecek derecede heybetli bir görünümündedir.

Göbeklitepe, ilk kez 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversitelerinin karma projesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında V52 adıyla neolitik bir yerleşme olarak tespit edilmiştir. Bu araştırma ile ilgili olarak Peter Benedict, 1980 yılında yazdığı makalesinde Göbekli Tepe'nin yamaçlarının çakmak taşlarıyla dolu olduğunu ve en yüksek iki tepeciğinin üzerinin mezarlarla kaplı olduğunu belirtmiştir.

Bu araştırmanın yapıldığı yıllarda, neolitik dönem hakkında bilinenler sınırlı olduğu ve Nevali Çori kazıları da yapılmamış olduğu için, toprak yüzeyinde görülen iri taş çıkıntılarının Nevali Çori'deki gibi T biçimli dikili taşların uzantısı olabileceğini akıllara getirmemiş ve bu çıkıntılar mezar taşlarına benzetilmiştir.

1983-1991 yılları arasında Hilvan ilçesi Kantara Köyü yakınındaki Nevali Çori'de yapılan arkeolojik kazılarda neolitik döneme ait büyük boyutlu heykellere ve -T- biçimli dikili taşlara ilk kez rastlanıldı.

Bu kazıda ekip üyesi olarak çalışan Klaus Schmidt, Nevali Çori benzeri başka yerlerin de Urfa'da bulunabileceğini düşünerek Benedict'in makalesinde geçen Göbekli Tepe'ye geldi. Benedict'in mezarlara benzettiği taşların Nevali Çori'de ortaya çıkartılan -T- biçimli dikili taşların baş kısımları olabileceğini düşünerek Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan aldığı izin ile 1994 yılında burada yüzey araştırmasında bulundu. Yüzey araştırması sonunda, Göbekli Tepe'nin Nevali Çori benzeri -T- biçimli dikili taşların yer aldığı tapınaklara sahip bir yer olduğuna kanaat getirerek Bakanlıktan arkeolojik kazı izni talebinde bulundu. Gerekli iznin verilmesi üzerine Klaus Schmidt, 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü ortak projesi olarak başlayan, 2007 yılından itibaren "Bakanlar Kurulu Kararlı Kazı" statüsünde devam eden Göbekli Tepe kazılarının başkanlığını vefat ettiği 2014 yılına kadar sürdürdü. 2010-2014 yılları arasında Harran Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd.Doç.Dr. A.Cihat Kürkcüoğlu Kazı Başkan Yardımcılığı görevinde bulundu.

Jeomanyetik ve georadar yöntemleriyle yapılan toprak üstü ölçümler sonucunda Göbekli Tepe'de yuvarlak veya oval planlı, çapları 30 m.'ye ulaşan 20 adet yapı tespit edilmiş, bunlardan 6 tanesi kazılarla ortaya çıkarılmıştır.

Kazılarda bulunan bazalttan yapılmış kaplar ve işlenmiş çakmak taşları, bu yapıların günlük yaşama yönelik mekânlar olmadıklarını, Neolitik çağ insanların kalıcı olmasa bile, en azından geçici bir dönem Göbekli Tepe'de yaşadıklarını düşündürmektedir. Ancak bu insanların, 300 metre yükseklikte, suyun olmadığı bu tepede neden yaşadıkları henüz kesin olarak bilinmemektedir. Büyük bir ihtimalle Göbekli Tepe, bölgede yaşayan insanlarca dinsel tören ve tapınmalar için düzenli olarak ziyaret edilen bir buluşma yeri idi. İnsanların orada ne kadar bir zaman kaldıkları, neler yaptıkları ve ne kadar insanın bu merkezde bir araya geldiği konusu ise, kazıların ileriki aşamalarında ortaya çıkacaktır.

Arkeologlara göre Göbekli Tepe, belirli bir bölgeyi denetim altında tutuyordu. Belki de bölgede yaşayan kabile, buradaki dinsel törenleri düzenleme dışında, gündelik yaşamla ilgili işleri denetim altına alıyor, aletlerin üretim ve dağıtımını düzenliyor, avcılığı denetliyor, etlerle hayvan postlarının dağıtımını üstleniyordu.

Paleolitik Çağ'ın (Kaba Taş Devri) sonlarıyla Neolitik Çağ'ın (Cıvalı Taş Devri) başlarına tarihlenen (M.Ö.10.000) Göbekli Tepe yapıları, bugüne kadar bilinenin aksine, mimarinin yerleşik yaşamla birlikte ortaya çıkmadığını, avcı - toplayıcı topluluklar zamanında da var olduğunu, insanoğlunun yerleşik yaşam için ev yapmadan önce dinsel yapılar yaptığını ortaya koymuştur.

Göbekli Tepe'deki yapıların merkezinde serbest duran, boyları 5 metreye varan, tek parça kireç taşıdan -T- biçimli olarak şekillendirilmiş iki adet dikili taş bulunmaktadır. Aynı formda, ancak daha küçük boyutlu dikilitaşlar ise yapı duvarlarının iç çeperlerine merkezdeki iki dikili taşla yönlendirilmiş olarak yerleştirilmiştir.

-T- biçimli dikili taşlar stilize edilmiş insan heykelleri olup, T'nin üstündeki yatay bölüm baş olarak tasarlanmış, ancak ağız, burun ve göz gibi organlar belirtilmemiştir. "D" ya-

pısı olarak adlandırılan yapının ortasındaki iki dikili taşın her birinin iki yanından kollar aşağıya indirilmiş ve T'nin dar tarafı olan ön kısımda eller tokalı bir kemer üzerinde birleştirilmiştir. Beli saran kemerin yan taraflarında kalan yüzeyine anlamları gizemini koruyan birçok sembolik şekil kabartma olarak işlenmiştir. Ayrıca kemerin önünden aşağıya sarkan ve insanın belden aşağısını örten tilki postu, 12.000 yıl önceki örtünme geleneğini yansıtmaktadır.

Göbekli Tepe'deki en eski yapıların dairesel biçimli, daha yeni yapıların ise dikdörtgen biçimli oldukları saptanmış, bu yapıların çatılarının olup olmadıkları tespit edilememiştir.

Tepenin kuzeybatı yönünde ortaya çıkartılan, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı yapının güney yönünde yan yana iki, kuzey yönünde yan yana iki adet -T- biçimli dikili taş yerleştirilmiştir. Kuzey yöndeki iki dikili taşın arasındaki boşluğun döşemesine doğum yapar pozisyonda çıplak bir kadın figürü çizikleme tekniğinde resmedilmiştir.

Çakmaktaşıdan yapılmış çok sayıda kesici ve delici aletler taş baltalar, taş boncuklar ve kolye taneleri Göbekli Tepe kazılarının dikkat çeken diğer buluntularındandır.

Kazılarda bulunan kalker taşından yapılmış büyük boydaki insan ve domuz heykelleri, aslan başı, domuz başı, boğa başı heykelleri, -T- biçimli dikili taşlar üzerindeki tilki, aslan, yılan, akrep, akbaba, boğa, domuz, ördek ve turna gibi çeşitli hayvan rölyefleri, çizikleme tekniğinde yapılmış yatar vaziyette doğum yapan çıplak kadın figürü dünya'nın en eski plastik sanat eserleri olma özelliğini taşırlar.

Heykel ve taş kabartmalar yanında, yaklaşık 2 metrelik bir insan gövdesi üzerine üst üste kabartma olarak işlenmiş değişik figürlerden oluşan bir de "totem" benzeri bir eser bulunmuştur.

Yapıldıkları dönemin koşulları düşünüldüğünde, Göbekli Tepedeki bu yapıların, kendilerinden binlerce yıl sonra yapılan Mısır Piramitleri'ne, Ayasofya'ya ya da Süleymaniye Camii'ne eşdeğer anıtsal yapılar olduğu söylenilebilir.

Tüm bunlar dikkate alındığında Göbeklitepelilerin ileri düzeyde mimari, resim ve heykel yetenekleri olan sanatçı bir toplum olduğu anlaşılır. Ayrıca, hayvan rölyeflerinin sadece süsleme ve sanatsal düşünce ile yapılmadıkları, 12.000 yıl öncesinin sembolik dünyasını, hafızasını, mesajlarını bu güne ulaştıran ve anlamları olan semboller olduğu düşünülmektedir.

Göbekli Tepe'de bugüne kadar gün ışığına çıkartılan bu eşsiz buluntular, Anadolu'nun tarih öncesi dönemine ait bilinenlerini ve kültür tarihini daha eskiye götürerek bu tarihin yeniden yazılmasına sebep olmuştur.

Göbekli Tepe'nin anıtsal yapıları 2000 yıl kullanıldıktan sonra, artık hayat tarzları değişmeye başlayan son avcılar tarafından, eski kimlikleri, yaşamlarında kendileri için önemli olan inanışları, sembol dünyaları tahrip edilmeden bilinçli bir şekilde kapatılarak terk edilmiştir. Bu nedenledir ki, son avcılarının buluşma merkezi olan bu eşsiz

23 Göbeklitepe 'den steller

24 Göbeklitepe 'den steller

25 Göbeklitepe kazısından

tapınaklar dağı, ıssız, ırak, sessiz doğal ortamda, tahrip olmadan günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü Orient Bölümü Uzmanı ve Erlangen Üniversitesi Öğretim Üyesi Klaus Schmidt'in 20 Temmuz 2014 tarihinde Almanya'da vefatından sonra Göbekli Tepe kazılarına Şanlıurfa Müze Müdürlüğü başkanlığında devam edilmektedir.

HARRAN KAZILARI

Tarihi Harran şehrinin ortasında yer alan 22 m. yüksekliğindeki höyük, M.Ö. III. binden M.S. XIII. yüzyıla kadar kesintisiz olarak iskân edilmiş olup içerisinde çeşitli devirlere ait mimari kalıntıları ve bölgenin tarihini gün ışığına çıkartacak belgeleri barındırır.

Höyükte ilk araştırmalara, 1951-1956 yılları arasında D.S. Rice tarafından başlanmış ve bu araştırmalar belli aralıklarla 1956 yılına kadar devam etmiştir. Harran höyüğünde 1983 yılında Dr. Nurettin Yardımcı başkanlığında araştırma ve kazılara yeniden başlanılmış ve M.Ö. III. binden XIII. yüzyıla kadar devreleri içersine alan çeşitli buluntulara rastlanmıştır. Höyüğün Üst tabakasında geniş bir alana yayılmış olarak ortaya çıkartılan XIII. yüzyıl İslami devir şehir kalıntısındaki su kuyularının bulunduğu avlulara açılan odalardan oluşan kare ve dikdörtgen plânlı, bitişik nizamlı evler, bu evlerin oluşturduğu dar sokaklar ve ortasında büyük bir kuyunun yer aldığı meydanlar o dönemin İslâm şehirleri ve konut mimarisi hakkında önemli bilgiler verir.

Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Mehmet Önal'ın başkanlığında, 14 Ağustos 2014'de başlayan Harran ören yeri kazı çalışmaları ise devam etmektedir.

Harran Ulu Cami, höyük ve iç kalede 2014 yılında ele geçen sırlı ve sırsız çeşitli seramik kaplar, kabartma desenli küresel konik kaplar, sikkeler, pişmiş topraktan yapılan kandiller, üzeri Arapça yazılı cam

26 Harran Höyüğü

kap parçaları, pişmiş toprak figürinler kazının küçük buluntularının bir kısmını oluşturur.

2015 yılında Ulu Camii'nin doğusu, höyük ve içkalede kazılar devam etmiştir. Ulu Camii'nin doğusunda yapılan kazı çalışmalarında bir hamam, podyumlu su kuyusu, bir sarnıç, tuvaletler ve abdest alma yerleri ile bir çarşıya ait dükkânlar meydana çıkarılmıştır. Hamamın batı bölümünde yedi adet hücre tipi küçük oda görülmektedir.

Kazılardan elde edilen çok sayıda İslami devir sikke, sırlı ve sırsız seramik kap, taş alet, çeşitli süs eşyaları, madeni eserler, idol ve hayvan figürinleri Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

HASSEK HÖYÜK KAZISI

Şanlıurfa Siverek İlçesine bağlı Tillakin Köyü'ndeki Hassek Höyük ve çevresinde 1978-1985 yılları arasında yapılan kazılarda, M.Ö. 5500-3200 Kalkolitik Dönem ve İlk Tunç Çağları'na (M.Ö. 3000-2500) ait temel kalıntıları; topraktan yapılmış çeşitli mutfak eşyaları, takı parçaları, mühürler ve kesici aletler bulunmuştur. Burada bulunan İlk Tunç Çağı'na ait bir insan iskeleti de Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

KURBAN HÖYÜK KAZISI

Bozova ilçesine bağlı Cümcüme Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. 1980-1984 yılları arasında yapılan kazılarda Tunç Çağı'nın çeşitli devirlerine ait mimari kalıntılar ve buluntular Şanlıurfa Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

LİDAR HÖYÜK KAZISI

Şanlıurfa Bozova ilçesine bağlı Lidar (Dikili) Köyü'ndeki höyük, bölgenin en büyük höyüklerinden birisidir. Höyükte Kalkolitik Çağ'dan başlamak üzere çeşitli devirlere ait değerli buluntulara rastlanmıştır. İlk Tunç Çağı'na ait mezarlar, mühürler, Asur devrine ait otu-

27 Lidar Höyük

ran keçi heykeli, Son Demir Çağına ait bronz küvet, Eski Babil çağına ait silindir mühür önemli buluntulardır. Değişik dönemlere ait çeşitli mutfak eşyaları, sikkeler, takılar, kesici aletler, topraktan yapılmış hayvan ve insan figürleri, kemik iğneler gibi buluntular Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

28 Lidar Höyük

NEVALİ ÇORI KAZISI

Hilvan ilçesine bağlı Argaç (Kantara) Köyü yakınında yer alır. 1983-1985 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında Neolitik Çağ'dan kalma çakmaktaşıdan yapılmış bıçak ve kesici aletlerle mızrak uçları, pişmiş topraktan yapılmış idoller ve taş boncuklar bulunmuştur. Ayrıca T şeklinde stellerin yer aldığı bir tapınak ile insan ve hayvan heykellerine rastlanmıştır.

SÖĞÜT TARLASI KAZISI

Bozova ilçe merkezinin 2 km. güneybatısında

29 Nevali Çori kazısından çıkarılan bir totem

yer alan Söğüt Tarlası mevkiindeki höyükte, 1964 yılında arkeolojik kazılarda rastlanılan çanak-çömlek öncesi bazı minik aletleri kapsayan buluntular Paleolitik ve Mezolitik döneme aittir.

SULTANTEPE KAZISI

Şanlıurfa il merkezinin güneydoğusunda bulunan höyükte 1951-1953 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında Asur dönemine ait Huziruna adlı bir kent olduğu anlaşılmıştır. Yapılan kazıların üst tabakalarında Helenistik ve Roma kalıntlarına rastlanmış, alt tabakalarda ise Asurca çivi yazılı tabletlerden höyüğün Asur Krallığı zamanında büyük bir kütüphaneye sahip olduğu anlaşılmıştır. Sultantepe Höyüğü, barındırdığı çok sayıdaki tablet ile Anadolu Arkeolojisi içerisinde önemli bir yer tutar.

ŞAŞKAN-KUMARTEPE KAZISI

Bozova ilçesine bağlı Şaşkan Köyü yakınında küçük ve büyük Şaşkan höyüklerinin arasında yer alan ve "Kumartep" olarak adlandırılan tarlada yapılan kazılarda Neolitik Dönem'e ait yerleşmeler tespit edilmiştir. Şanlıurfa'daki Geç Neolitik yerleşmeye ve kalıntılara ilk kez burada rastlanmıştır. Aynı devre ait cilalı taş baltalar, çakmaktaşı dilgi çekirdekleri, deliciler, mızrak ve ok uçları,

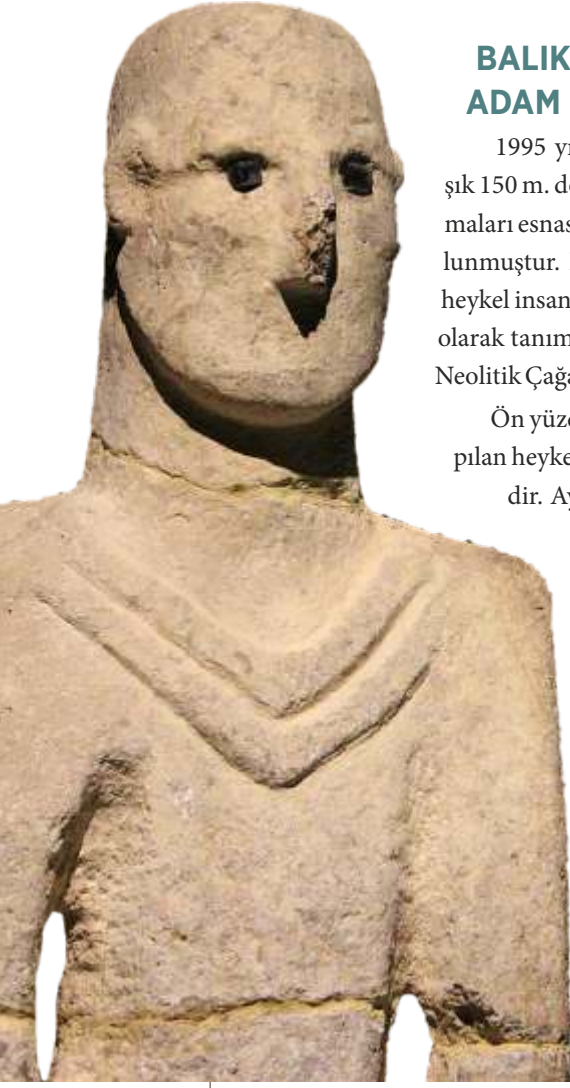

30 Titriş Kazısı

pişmiş topraktan yapılmış kâseler ve mermerden yapılmış bir adet kadın heykelciği bulunmuştur.

TİTRİŞ HÖYÜK KAZISI

Bozova ilçesine bağlı höyükte 1981-1983 yılları arasında yapılan kazılar sonucunda taştan yapılmış idoller, çeşitli mutfak araçları, pişmiş topraktan yapılmış hayvan figürleri, bronz bilezik ve iğneler, çakmaktaşı, kesici aletler bulunmuştur. Buluntular arasında en önemlileri kireç taşıdan yapılmış silindir mühür ile keçi figürlü vazodur.

BALIKLIĞÖL ADAM HEYKELİ

1995 yılında Balıklıgölün yaklaşık 150 m. doğusunda yol yapım çalışmaları esnasında bir erkek heykeli bulunmuştur. Kireçtaşından yapılan bu heykel insan boyundaki en eski heykel olarak tanımlanarak, çanak çömleksiz Neolitik Çağa tarihlenmiştir.

Ön yüzden seyredilmek üzere yapılan heykelin arka yüzü düz şekildedir. Ayakların belirtilmediği alt kısmı bir yuvaya oturulacak biçimde küt işlenmiştir. Ayakta duran çıplak heykelin şematik ve kübik formdaki gövdesinde geometrik hatlar hâkimdir. Omuzları köşelidir. Her iki elini karın altında, erkeklik organının üstünde parmakları birbirinin hizasına gelecek şekilde tutmaktadır.

31 Dünya'nın en eski heykeli
Balıklıgöl Adam Heykeli

32 Nevalı Çori'den kadın başı heykeli

Yontu sanatı gelişimi, Göbeklitepe dikili taşları, Adıyaman Kilişik heykeli ve Balıklıgöl heykeli olarak sıralanabilir. Dikdörtgen blok halinde yontulan gövdesinin üstünde her iki omuzdan gelen ve göğüs- te birleşen iç içe "V" deseni boyun takısı olmalıdır. Anılan heykel, kalın boyunlu, uzun başlıdır. Yüzünde, yüksekçe alın, oyuk gözler ve iri küt burun yer alır. Kulakları çıkıntı halinde kabaca işlenmiştir. Ağız belirtilmemiştir. Oyuk gözlerine obsidyen parçaları takılıdır.

Heykel Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir.

HALEPLİBAHÇE MOZAIKLERİ KAZISI

Şanlıurfa'da günümüze kadar 100 civarında mozaik keşfedilmiştir. Bu mozaik bolluğundan dolayı kente "Mozaikler Şehri" ismi de verilmiştir. Bu mozaikler genellikle Edessa Krallığı ve Bizans dönemleri-

33 Amazon Kraliçesi Melanippe

34 Amazon Kraliçeleri'nin av sahnesinden bir kesit, Kraliçe Hipolitte

35 Haleplibahçe Mozaik Müzesi ve kazı alanı

Üçüncü ve en önemli mozaik ise 5,50x10,50 m ölçülerindeki "Amazon Mozaığı"dir. Bu mozaikte merkezi panonun çevresi iki sıra bordür ile çevrelenmiştir. En dıştaki bordürde akantüs ve kenger yapraklarının kıvrılarak oluşturduğu madalyonların içersinde güvercin, ördek, keklük, ceylan, leopar, av köpeği, bazı meyveler ve eroslar bulunur. Panoda başlarının üst kısmında ikisinin ismi tam olarak yazan, birisinin isminin ilk üç harfi korunmuş, diğerinin ise korunamamış olan dört amazon bulunur. İsimler Melanippe, Penthesileia, Hippolite ve Thermodosa şeklinde okunur. Amazonlar avlanırken tasvir edilmişlerdir.

Dördüncü bir mozaik ise 6x5,50 m. ölçülerindeki "Zikzak Motifli Mozaik"tir. Dıştaki bordürüne gökkuşağı motif denilen siyah, kırmızı, gri ve beyaz renkte zikzak dizileri yerleştirilmiştir. Orta sahnedeki tekli saç örgüsü şeklinde yapılmış bordürün içinde kısmen tahrip olmuş bir aslan figürü vardır.

Beşinci mozaik Ktisis'i tasvir ettiği için aynı isim verilmiştir. Ktisis adlı kadın elinde bir anahtar veya adaleti temsil eden bir terazi kulpu tutmaktadır.

Altıncı mozaik ise 34,2x5 m. ölçülerindeki çok tahrip olmuş du-

36 Zebra Götüren Zenci Mozaığı

37 Thetis ve genç Akhilleus Mozaığı

rumdaki "Akhileus, Khrion ve Thetis Mozaığı"dir.

Haleplibahçe mozaiklerinin işçiliği ve boyutları, buradaki yapının bir kamu binası veya bir saray olduğu ihtimalini akla getirir. Buradaki yapılar 525 yılındaki büyük sel baskınında yıkılmış olmalıdır.

Günümüze ulaşan mozaikler Haleplibahçe'de yeni yapılan "Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi"nde sergilenmektedir.

HALEPLİBAHÇE KIZILKOYUN KAYA MEZARLARI KAZISI

Haleplibahçe'nin doğusunda yer alan Kızılkoyun Kaya Mezarları üzerindeki gecekondular 2011 yılında Şanlıurfa Belediyesi tarafından kamulaştırılarak yıkılmış ve alanda 3. yüzyıla ait 70 civarında kaya mezarı açığa çıkarılmıştır.

Kaya mezarları, genellikle üç-beş basamak merdivenle inilen, kayaya oyulmuş 3x3 m. genişliğinde kare planlı mezar odası ve duvarlarındaki arkosoliumlardan oluşmuştur. İçersine ölünün yatırıldığı ve mezarın büyüklüğüne göre sayıları bir ile on arasında değişen arkosoliumlar lahitli, lahitsiz, dairesel kemerli, üçgen kemerli olmak üzere değişik şekillerdedir. Arkosolium tabanının ölünün baş tarafına gelen kısmı, yastık şeklinde yüksek bırakılmıştır. Bazı mezarların tabanlarına lahitler oyulmuş olup daha çok ölünün gömülmesine imkân sağlanmıştır.

Şanlıurfa'da Ehber Dağı, Mance Deresi, Kırk Mağara bölgesi, Çakmak Dağı ve Şanlıurfa Kalesi'nin üzerine oturduğu Damlacık Dağı ile Kızılkoyun kayalıkları bu tür kaya mezarların yoğunlukla bulunduğu nekropol alanlarıdır.

Kızılkoyundaki kaya mezarlarında Müze Müdürlüğü'nce devam eden kazı ve temizlik çalışmalarıyla mağaralar ve içerisinden ortaya çıkarılan kaya kabartmaları ile mozaikler Şanlıurfa turizmüne kazandırılmaktadır.

38 Kızılkoyun kaya mezarları

ŞANLIURFA KALESİ-DAMLACIK DAĞI KAYA MEZARLARI KAZISI

Aynzeliha ve Halilü'r-Rahman göllerinin güneyinde Damlacık Dağı üzerinde yer alan Şanlıurfa Kalesi'nin batı eteklerinde 2016-2017 yıllarında yürütülen "Şanlıurfa Kale Eteği Kaya Mezarları Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi" çalışmaları sırasında 45 dönümlük arazi üzerinde yapılan arkeolojik kazılarla Geç Roma dönemine ait 71 kaya mezarı, 5 sarnıç, bir kral mezarı ortaya çıkarılarak restore edilmiştir. Çalışmalarda büyük bir kaya mezarının Kral Abgar'ın ailesinin önde gelenlerinden birine ait olduğu tahmin edilmektedir.

Çalışmalar sırasında bazı kaya mezarlarında ise taban mozaiği, Süryanice yazıtlar ve işlemlere rastlanılmıştır.

Şanlıurfa'nın en büyük nekropol alanında yürüme alanları, yeşil alan ve çevre düzenlenmesi yapılarak ziyarete açılmıştır.

40 Kızılkoyun kaya mezarları

39 Kale eteği Damlacık Dağı kaya mezarları

41 Kale eteği Damlacık Dağı kaya mezarları

2) MÜZELER

Şanlıurfa il merkezinde; Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi, Şanlıurfa Mozaik Müzesi, Şanlıurfa Kent Müzesi, Şanlıurfa Kurtuluş Müzesi, Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Müzesi, Şanlıurfa Mutfak Müzesi, Şanlıurfa İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi, Müslüm Gürses Müzik Müzesi olmak üzere 8 müze, tarihi bilgileri, etnoğrafik eserleri, arkeolojik buluntuları ve sanat eserlerini bizlere sunmaktadır.

ŞANLIURFA ARKEOLOJİ MÜZESİ

Şanlıurfa'da bir arkeoloji müzesi açılması fikri 1948 yılında oluşmaya başlamış ve mevcut eserler Atatürk İlkokulu'nda bir depoda toplanarak müzenin kuruluşu ile ilgili ilk teşebbüs gerçekleşmiştir. Daha sonra 1956 yılında Şehit Nusret İlkokulu'nda bir yer ayrılarak eserler burada depolanmıştır.

1965 yılında Şehitlik mevkiinde, 1500 m²'lik bir alan üzerinde müze binası yapılmış ve 1967 yılında müdürlük haline getirilen "Şanlıurfa Müzesi" 1969 yılında ziyarete açılmıştır. 2015 yılına kadar faaliyetini bu binada sürdüren Şanlıurfa Müzesi'nde arkeolojik ve etnoğrafik eserler yer almıştır.

Eser sayısı artınca müze binası yetersiz kaldığından, Balıklıgöl'ün kuzeyinde Haleplibahçe'de 2012-2014 yılları arasında yeni müze binası inşa edilmiştir. "Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi"nin yeni binasının açılışı 24 Mayıs 2015 tarihinde gerçekleşmiştir.

Haleplibahçe'de yer alan Müze kompleksi 60.000 m²'lik bir araziden oluşmaktadır. Bu arazi üzerinde yer

alan Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi 3 katlı olup 32.000 m² kapalı alandan oluşmaktadır. Yine bu alanda Haleplibahçe'de ortaya çıkan mozaikler ile Şanlıurfada bulunan diğer mozaiklerin sergilendiği 6.000 m² alanda "Mozaik Müzesi" ve her iki müze arasında deneysel arkeolojik çalışmaların yapılabileceği "Arkeopark" yer almaktadır.

Müze; Dünyanın en eski tapınağının bulunduğu Göbeklitepe kazı alanında ortaya çıkarılan 12.000 yıl öncesine ait eserler ile Asur, Babil, Hitit, Roma, Bizans, Emevi, Eyyübi Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eserler sergilenmektedir. Ayrıca etnoğrafik eserler de bulunmaktadır. Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi depolarında bulunan yaklaşık 65.000 eserden 5.000 eser sergilenmekte olup depodaki eserlerin dönüşümlü olarak sergilenmesi planlanmıştır. Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi eser sayısı ve bina büyüklüğü ile Türkiye'nin en büyük müzesidir. 1992 yılında Balıklıgöl'de bulunan Dünyanın 12.000 yıllık en eski heykeli "Urfa Adamı" da burada sergilenmektedir.

Arkeoloji Müzesi içerisinde sergi salonları dışında resim, fotoğraf, heykel vb. sergilerin yapılabileceği sergi salonu, tanıtım filmlerinin gösterildiği sinevizyon salonları, kütüphane, depo alanları, laboratuvar, çocuk oyun alanları ve hediyelik eşya satış üniteleri de yer almaktadır. Ayrıca müzenin giriş kısmında 1000 araçlık kapalı otopark ile halkın ve ziyaretçilerin kullanımına açık 400 kişilik cafe-restoran bulunmaktadır.

Arkeoloji Müzesi Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlıdır.

Adres: Haleplibahçe mevki, Eyyübiye/ Şanlıurfa

Telefon: 0 414 313 15 88

42 | Tunç çağı pişmiş topraktan oyuncak araba

43 | Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

44 | Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi

ŞANLIURFA HALEPLİBAHÇE MOZAIK MÜZESİ

Şanlıurfa'da Balıklıgöl yakınlarındaki Halepli Bahçe'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın "Temalı Park" projesi hafriyat çalışmaları sırasında bulunan 5. ve 6. yüzyıldan kaldığı tahmin edilen mozaikler 2006-2008 yılında Şanlıurfa Müze Müdürlüğü başkanlığında yapılan kazılarda meydana çıkarılmıştır. Amazon kraliçelerinden Hippolyte, Antiope, Melanipe, Penthesilea'nın av partisini tasvir eden bu mozaikler arkeologlar tarafından dünyanın en değerli mozaikleri olarak değerlendirilmektedir. Haleplibahçe mozaikleri, Savaşçı Amazon Kraliçelerini mozağe resmeden dünyadaki ilk örneklerdir.

Haleplibahçe mozaikleri bulunduğu yerde restore edilip koruma altına alınmış ve daha sonra buraya 2015 yılında 6.000 m²'lik alanı kaplayan Şanlıurfa Mozaik Müzesi yapılmıştır.

45 Orpheus Mozaïği

Yapılan araştırmalara göre M.S. 194 yılına tarihlenen Barsaged imzalı "Orpheus Mozaïği" 1998'de Şanlıurfa'da bir kaya mezarından çıkarılarak yurtdışına götürülmüştür. Daha sonra Amerika'nın Dallas Müzesi'nde olduğu tespit edilen mozaik, Manchesterli Prof. J.F. Healey tarafından 2006 yılında bir makale ile dünyaya tanıtılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın girişimleri ile 2012 yılında Türkiye'ye getirilerek İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne yerleştirilen ünlü "Orfeus Mozaïği", Haleplibahçe'deki mozaik müzesi tamamlanınca 2015 yılında buraya getirilerek sergilenmeye başlamıştır. Şanlıurfa'da bulunan diğer mozaikler de bu müzede sergilenmektedir.

Müze, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlıdır.

Adres: Haleplibahçe mevkii, Eyyübiye/ Şanlıurfa

Telefon: 0 414 313 15 88

46 Şanlıurfa Kent Müzesi

ŞANLIURFA KENT MÜZESİ (MAHMUTOĞLU KULESİ)

Kent Müzesi'nde kentin tarihini, kültürünü ve yaşamını yansıtan her türlü malzeme ile kentlilerin yaşamından kesitler, bilgiler ve belgeler yer almaktadır.

Kent Müzesinin yer aldığı Mahmudoğlu Kulesi diye bilinen yapı, "Kale" olarak, 1098-1144 yılları arasında Urfa'da kontluk kurmuş Fransız asıllı Haçlılar döneminde 1122-1123 yıllarında inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde, Mahmudoğlu Ailesi'ne buradaki "Bey Kapısı"nın ağalığı verilirken, bu kale de tapulu olarak verilmiş ve o tarihten sonra bu yapı "Mahmudoğlu Kulesi" olarak tanınmıştır. Surların bir kısmı ile Bey Kapısı yıkılmış olup günümüze ulaşmamıştır.

Son yıllarda kullanılmayan birkaç burçtan oluşan Mahmutoğlu Kulesi, Şanlıurfa Belediyesi tarafından 2008 yılında satın alınmış ve 2012-2013 yıllarında restore edilerek, Mart 2014'ten beri "Şanlıurfa Kent Müzesi" olarak hizmet vermektedir.

Müzedede, Şanlıurfa coğrafyası, flora ve fauna zenginliği, 12.000 yıllık tarihi boyunca kentin geçirdiği evreler, arkeolojik alanlar ve ören yerleri, mimari yapılar ile Urfa'da yaşamış peygamberler, inanç turizmi değerleri; çeşitli malzeme, fotoğraf ve bilgi panolarıyla tanıtılmaktadır. Şanlıurfa'nın tarım, eğitim, sağlık, spor, sanat ve müzik tarihinin yanı sıra; mutfak kültürü, el sanatları, giyim kuşam, günlük yaşam, geleneksel adetler gibi konularla ilgili bilgi ve belgeler de müzede sergilenmektedir. Şanlıurfalının tutkularından At yetiştiriciliği ve güvercin ve ceylan yetiştiriciliği de sergilemede yer almaktadır.

Müze, Şanlıurfa Büyükşehir Belediye Başkanlığına bağlıdır.

Adres: Beykapısı Mahallesi, (Mahmutoğlu Kulesi) 970. Sokak, No: 1, Eyyübiye/Şanlıurfa Telefon: 0 414 216 13 50

47 | Şanlıurfa Kurtuluş Müzesi

ŞANLIURFA KURTULUŞ MÜZESİ (MAHMUT NEDİM KONAĞI)

Müzenin yer aldığı tarihi bina, sur dışında Karakoyun Deresi üzerindeki “Millet Köprüsü”nün kuzeyinde yer almaktadır. Konak mimarisi tarzında geniş bir alana yayılmış Kürkçüzade Mahmud Nedim Efendi Konağı 1903 yılında inşa edilmiştir. Kurtuluş Savaşı’nda 1919 yılında Fransız askerleri tarafından işgal edilip karargâh olarak kullanılmıştır.

Duvarlarında savaş yıllarından kalan top ve mermi izleri bulunmaktadır. Daha sonraki yıllarda konut olarak kullanılan taş bina 2002 yılında İl Özel İdaresi tarafından satın alınmıştır.

2008 yılında restore edilen tarihi yapı, 11 Nisan 2009 tarihinde “Kurtuluş Müzesi” olarak hizmete açılmıştır. Müzede, savaş sırasında kullanılan birçok silah, mermi, askeri ve yöresel kıyafet ile fotoğraf ve belgelerin yanı sıra, Fransızlara karşı mücadeleye öncülük etmiş “Onikiler”in yöresel kıyafetler içinde temsili balmumu heykelleri sergilenmektedir.

Ayrıca konağın bir bölümü “Kültür ve Turizm Bakanlığı Şanlıurfa Devlet Türk Halk Müziği Korosu” tarafından kullanılmaktadır.

Müze, Şanlıurfa Valiliğine bağlıdır.

Adres: Adres: Mahmut Nedim Kürkçüoğlu Konağı, Atatürk Mahallesi, 18. Sokak, No: 3, Haliliye /Şanlıurfa

Telefon: 0 414 315 98 08

48 | Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Müzesi

ŞANLIURFA GELENEKSEL EL SANATLARI MÜZESİ

Balıkliğöl’ün kuzeybatısında yer alan ve 1994 yılında restore edilip ŞURKAV Taziye Evi olarak kullanılan tarihi ev (Sayganlar Evi), Şanlıurfa Valiliği ve ŞURKAV öncülüğünde “Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Müzesi ve Satış Merkezi” olarak yeniden düzenlenerek 24.01.2011 tarihinde açılmış ve 2015 yılı Aralık ayına kadar burada faaliyetini sürdürmüştür.

Mevcut yeri genişlemeye müsait olmayan Müze, 2016 Ocak ayında “Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Merkezi”ne taşınmıştır.

Müzenin taşındığı tarihi bina; 1901 yılında, İsviçreli misyoner Dr. Hermann Christ tarafından hastane olarak inşa edilmiş, uzun yıllar “İsviçre Hastanesi” adıyla faaliyette bulunmuş ve 1922 yılında ekonomik sebeplerle kapatılmıştır. 2002 yılı başlarında Vali Muzaffer Dilek döneminde restore edilerek “Şanlıurfa Valiliği Sosyal Merkezi” olarak yeniden hizmete açılmıştır. 2010 yılından itibaren ise “Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Merkezi” olarak kullanılmaktadır.

Müzede Şanlıurfa’ya ait el sanatları ürünlerinden bakırcılık, ağaç oymacılığı, cülhacılık (bez dokumacılığı), saraçlık, yemenicilik, tarakçılık, kazazlık, keçecilik, kürkçülük, kilimcilik, halıcılık, abacılık, taşçılık, tespihçilik ve gümüşçülük ürünleri sergilenmektedir.

Yöresel ürünlerden halı, kilim, yaşmak, puşu, ehram gibi dokumalar; altın ve gümüş takılar; kürk yelek, çanta, heybe, keçe, tarak, bakır eşya, ağaç oyma, tespih ve yemeni gibi el sanatları müzedeki atölyelerde üretilerek müzede satışa sunulmaktadır.

Müze, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfına bağlıdır.

Adres: Atatürk Mahallesi, 19. Sokak (Kehriz Sokak), No: 26, Haliliye/Şanlıurfa Telefon: 0 414 313 68 62

49 Şanlıurfa Mutfak Müzesi

ŞANLIURFA MUTFAK MÜZESİ (HACİBANLAR EVİ)

Tarihi kentin merkezinde Ulu Cami'nin güneyindeki Hacıban Sokak'ta bulunan tarihi "Hacıbanlar Evi" Şanlıurfa Belediyesi'nce satın alınarak 2010 yılında restore edilip "Geleneksel Mutfak Müzesi"ne dönüştürülmüştür

1674 yılında inşa edilmiş olan Hacıbanlar Evi; 5 oda, 1 zahirelik, 2 eyvan, 3 zerzeme (kiler), 2 su kuyusu, geniş avlusu ile Tarihi Urfa Evleri'nin en güzel örneklerinden biri olup havuzlu bir avlu, avluya bakan cephelerinde kuş evleri ve zengin taş süslemelere sahiptir.

25 Eylül 2011 tarihinde açılışı yapılan Müzede yer alan mutfak, kiler, yatak odası, oturma odası ve misafir odası geleneksel biçimde yöresel malzemelerle döşenmiştir. Odalarda, geleneksel yaşam tarzı yöresel kıyafetler içerisinde balmumu heykellerle günlük yaşam canlandırılmıştır. Mutfak Müzesi'nde belirli aralıklarla açılan kurslarda Urfa yemekleri öğretilmektedir. Şanlıurfa'ya gelen yerli ve yabancı konuklar Mutfak Müzesi'ni gezmenin yanı sıra buradaki restoranda yöresel yemekleri tadabilmektedirler.

Müze, Şanlıurfa Büyükşehir Belediye Başkanlığına bağlıdır.

Adres: Cami Kebir Mahallesi, Hacıban Sokak, No: 7, Eyyübiye/Şanlıurfa Telefon: 0 414 215 94 26

ŞANLIURFA İBRAHİM TATLİSES MÜZİK MÜZESİ

Müze, Urfa şehir surlarının güneyinde bulunan "Harran Kapısı"nın güney cephesinin batısına bitişik 17. yüzyılda inşa edilmiş olan tarihi bir yapıda yer almaktadır. Bu tarihi yapı son 50 yılda "Yasin'in Kahvehanesi" olarak ün yapmıştır. Tarihi kahvehanede yıllarca musiki, edebiyat, şiir→ sohbetlerinin yanı sıra, taş plak ve mahalli müzik

50 Şanlıurfa İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi

bantları dinlenilirdi. Kahvehaneye Urfalı mahalli sanatçılarda sıkça gelir giderlerdi. Burada müzik bantları çalınan mahalli sanatçılar, zamanla bu sayede tanınmış ve meşhur olmuşlardır.

Son yıllarda kapanan kahvehane 2010 yılında Şanlıurfa Belediyesi'nce satın alınıp restore edilerek müzeye dönüştürülmüştür.

25 Eylül 2011 tarihinde açılışı yapılan müzede, Urfa Müziği ile ilgili bilgi panoları, çeşitli müzik malzemeleri ve fotoğraflar sergilenmektedir. Müzede Şanlıurfalı ünlü ses sanatçısı İbrahim Tatlıses'e ait özel eşyalar ile Şanlıurfalı diğer sanatçılar hakkında bilgi ve ses arşivi ile Şanlıurfalı sanatçıların balmumu heykelleri yer almaktadır.

Müze, Şanlıurfa Büyükşehir Belediye Başkanlığına bağlıdır.

Adres: Gümüşkuşak Mahallesi, 2959. Sokak, Harran Kapı Eyyübiye/Şanlıurfa Telefon: 0 414 216 13 50

ŞANLIURFA MÜSLÜM GÜRSES MÜZİK VE SANAT MÜZESİ

Şanlıurfa'nın en eski tarihi mekânlarından birisi olan Mahmut Nedim Konağı içindeki Kurtuluş Müzesi'nin avlusunda bir binanın giriş katında yer almaktadır.

7 Mayıs 1953 tarihinde Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesinde doğan, 3 Mart 2013 tarihinde hayatını kaybeden Şanlıurfalı ünlü ses sanatçısı Müslüm Gürses adına Şanlıurfa Valiliği tarafından 5 Ekim 2013 tarihinde açılan müzede, sanatçının eşi Muhterem Nur Hanımefendi'nin hibe ettiği Müslüm Gürses'e ait kıyafetler, müzik aletleri, plaklar, kasetler, özel eşyalar ve fotoğraflar sergilenmektedir.

Müze, Şanlıurfa Valiliğine bağlıdır.

Adres: Adres: Mahmut Nedim Kürkçüoğlu Konağı, Atatürk Mahallesi, 18. Sokak, No: 3, Haliliye/Şanlıurfa

Telefon: 0 414 315 98 08

51 | *Kaleden Şanlıurfa'ya bakış*

Dördüncü Bölüm

ŞANLIURFA KENT MERKEZİ KÜLTÜR ve TURİZM VARLIKLARI

52 Tarihi kent merkezinden kuzeye bakış (2017)

Şanlıurfa il merkezinde Kültür Bakanlığınca tescil edilmiş 500 civarında tarihi ev, 37 cami ve mescit, 5 kilise, 8 medrese, 4 tekke ve zaviye, 20 türbe, 7 köprü, 1 su kemeri, 1 su bendi, 13 çeşme, 1 sebil, 8 hamam, 1 çimecek, 1 kale, şehir suru kalıntıları ve 2 sur kapısı, 11 han, 8 kapalı çarşı yer alır.

Şanlıurfa; Han, hamam ve kapalı çarşı yönünden Türkiye'nin ilk 3-4 şehri arasında yer almaktadır

1) MAĞARALAR ve KAYA MEZARLARI

URFANIN ETRAFI DUMANLI DAĞLAR...

Geçmişin izlerinin, efsanelerin gizeminin saklı olduğu mağaralar kimi zaman barınak veya tapınak, kimi zaman ise mucizelerin ve efsanelerin odağı olmuştur.

Şehrin güneyinde ve güneybatısında bulunan Ehber Dağı, Top-

dağı, Kırkmağara, Şih Maksut, Molla Ömer, Kalkanderesi, Kaleboynu, Dedeosman, Yakubiye ve Mance Deresi, Şanlıurfa Kalesi'nin üzerine oturduğu damlacık dağı, Kızılkoyun kayalıkları Büyükyol, Tılfındır Tepesi ve Şehitlik semtlerini içine alan geniş alanda yüzlerce mağara, sarnıç ve kaya mezarı yer almaktadır. Yapılan kazılarda kaya mezarlarında çıkan mozaikler, heykeller ve diğer eserler Şanlıurfa Müzesi'nde bulunmaktadır.

Urfa Kalesi'nin güneyindeki dağlardan ikisinin zirvesinde yer alan M.Ö. 1. yüzyıla ait antik "Deyr Yakup Manastırı" kalıntılarında kaya mezarları, mağaralar, sarnıçlar ve bir anıt mezar bulunmaktadır. "Çardak Manastırı" kalıntılarının etrafında yer alan mağaralar ve sarnıçlar ise uzunca bir dönem kullanılmış yaşam mekânları olup görülmeye değer yerlerdir.

Eskiçağ ve orta çağın dini mekânları ve mezarları olan mağaralar, İlkel dinlerden semavi dinlere birçok dönemin dini ayinlerine ev sahipliği yapmıştır. Bazı manastırların çevresindeki mağaralar ise din adamlarının yetiştirme mekânı da olmuştur.

53 Hz. İbrahim'in doğduğu mağara

HZ. İBRAHİM'İN DOĞDUĞU MAĞARA

Şehrin güneyinde ve Urfa Kalesinin eteğinde yer alan, Hz. İbrahim'in doğduğu efsanevi mağara dörtbin yıldan beri varlığını kutsal bir şekilde sürdürmektedir.

Hız. İbrahim'in doğduğuna ve 7 yaşına kadar yaşadığına inanılan bu mağara "İbrahim Halilullah Makamı (Dergâh)" olarak ziyaret edilmektedir. Mağaranın içerisindeki suyun şifalı olduğuna inanılır. Bu mağaranın yanına Osmanlı Dönemi'nde "Mevlid-i Halil Camii" yaptırılmıştır. Bu cami ziyaretçilere yetmeyince 1986 yılında çifte minareli büyük "Yeni Mevlid-i Halil Camii" inşa edilmiştir.

54 Hz. Eyyub, sabır mağarası

HZ. EYYUB MAĞARASI

Şanlıurfa'da yaşayan Eyyub Peygamber çok zengin olup çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmıştır. Yüce Allah Hz. Eyyub'u imtihan etmek için önce mallarını, sonra çocuklarını elinden alır ve daha sonra kendisine ağır bir hastalık verir. Günlerce hasta yatağında yatar, vücudunu yaralar ve kurtlar sarar. Tüm bu musibetlere sabır ve şükür gösteren Eyyub Peygamber, Cebrail (a.s.)'in getirdiği vahiy gereği ayağını yere vurur ve yerden su fişkirir. Bu su ile yıkanan Hz. Eyyub vücudunu kaplayan yaralardan kurtulur. İçtiği bu şifalı su ile içindeki bütün dertler

yok olur. Bunun üzerine Allah kendisine hem çocuklarının, hem mallarının iki katını verir. Bunun için Eyyub Peygamber "Sabır Timsali" olarak tanınır.

Eyyub Peygamber'in hastalık çektiği "mağara" ile yıkanarak ve içerek şifa bulduğu "su kuyusu" Eyyubiye Mahallesi'nde olup Eyyub Peygamber Makamı olarak ziyaret edilmektedir.

55 Kızılkoyun kaya mezarları ve mağaraları

HALEPLİBAHÇE KIZILKOYUN MAĞARALARI

Haleplibahçe'nin doğusunda yer alan Kızılkoyun'da Müze Müdürlüğü'nce 2016 yılından beri devam eden kazı ve temizlik çalışmalarıyla gecekondular yıkılıp temizlenmiş ve 3. yüzyıla ait 70 civarında kaya mezarı ve mağara açığa çıkarılmıştır.

Kızılkoyunda ortaya çıkarılan kaya mezarları ve mağaralar içerisinde bulunan kabartmalar, heykeller ve mozaikler Şanlıurfa turizmine kazandırılmaktadır.

56 Dağ yatı mağarasında müzik

DAĞ GEZMELERİ VE YATI MAĞARALARI

Urfâ'nın güneyinde ve batısında yer alan dağlarda bulunan taş ocağı mağaralar, hafta sonları arkadaş guruplarınca "Dağ gezmeleri ve yatı" geleneğinin sohbet ve musiki mekânı olarak yüzlerce yıl kullanılmıştır.

Eski bir gelenek olan "dağ gezmeleri ve yatı"ya yılın her mevsî-minde uzun süreli veya bir-iki geceliğine erkek arkadaş guruplarıyla gidilir. "Dağ yatı geceleri"nde yemek ve sohbetten sonra sazlar, cümbüşler çalar, gazel, hoyrat ve türküler okunur. Bu "ahenkler"e yaz gecelerinde komşu guruplar gazel, türkü ve hoy-ratlarla cevap verirler. Heyecanlı, neşeli ve zevkli atışmaların yer aldığı karşılıklı "ahenkler" in sabaha kadar devam ettiği olur.

Kanlı Mağara, Merkafe, Delikli Mağara, Sarı Mağara, Savuğ Mağara, Damlaca bu geleneğin sürdürüldüğü Bu mağaralar Yazın serin, kışın ılıktır. Bu bölgede çok sayıda sarnıç da bulunmaktadır. Dağ gezmelerinde ve yatılarda eski yıllarda sarnıçlardaki su kullanılırdı. Bu mağaraların bir kısmı günümüzde besiciler tarafından kullanılmaktadır.

KARLIK MAĞARALARI

Çok eskiden buz yapan makineler olmadığından, kışın Urfâ'nın etrafındaki mağaralardaki "karlıklar"da kar biriktirilirdi. Kentin güney batısında yer alan dağ-lardaki mağaraların zeminlerine oyulmuş, ağız çapları 6-10 m, taban çapları 4-6 m, derinlikleri 8-15 m arasında değişen "karlıklar"ın içi kışın kar dol-durulup üzeri samanla kapatıldıktan sonra yazın bir tarafı temizlenerek açılır ve testereyle kesilen karlar şehire getirilip kalıp halinde satılırdı.

EL-RUHA MAĞARALARI

Şanlıurfâda tarihi mimari dokuya uygun olarak Urfâ taşıyla yapılan, saray niteliğinde bir mekân olan Hotel El-Ruha'da görülmeye değer tarihi 2 mağara bulunmaktadır. Birinde yöresel ve dünya mutfaklarından yemeklerin sunulduğu restaurant hizmetinin yanısıra gu-

57 El-Ruha Mağarası

ruplara "Urfâ Sıra Geceleri" de yapılmaktadır. Yaz aylarının serin mekânı olan diğer mağarakafeterya olarak hizmet vermektedir. Doğal ve egzotik görünümü ile bu mağaraları mutlaka görmeli ve geçmişî yaşamalısınız.

58 Akçarlar evi mağarası

AKÇARLAR EVİ MAĞARASI (Harran Üniversitesi Kültür Evi)

Balıköl'ün arkasında yer alan, Harran Üniversitesi'nce restore edilen Kültür Evi (Akçarlar Evi) içerisindeki mağara yaklaşık elli kişin rahatça oturabileceği, içinde sarnıcı ve kuyusu da bulunan tarihi bir mekândır. Kafeterya olarak hizmet vermektedir.

ÇİFT MAĞARA

Şanlıurfâ kalesinin batısına bitişik tepenin yamacında yer alan bu iki mağara panoramatik urfa manzaralıdır. Yöresel yiyeceklerin ve içeceklerin sunulduğu otantik bir mekândır.

59 Çiftmağara

2) KİLİSELER

V. yüzyılda bir Hıristiyan şehri olan Edessa'nın manastırları ve akademilerindeki öğrenciler dini bilgileri ve dindarlıkları ile ünlü idi. Şehrin dışındaki Tektek Dağları'ndaki Kasr-ül Benat, Sanem Mağara, Çatalat; şehir merkezinin güneyindeki tepelerde yer alan Deyr Yakub Manastırı, güneybatısındaki Çardak Manastırı ve antik taş ocağı mağaralardan dönüştürülen kiliseler günümüze ulaşmıştır.

Hıristiyanlığı ilk yıllarında kabul eden Edessa'da (Urfa) dünyanın ilk ve en görkemli kiliseleri inşa edilmiştir. Bizans döneminde, Hz. İbrahim'in doğduğu mağara yakınına inşa edilen ve İstanbul'daki Aya-sofya Kilisesi'nin adını taşıyan bir kilisenin varlığı bilinmektedir.

60 Aziz Petrus ve Paulus Kilisesi

MAR PETRUS MAR PAULUS KİLİSESİ

Şanlıurfa Nimetullah Mahallesi, Ellisekiz Meydanı yanındadır. Giriş kapısı üzerindeki Süryanice kitabede, 1861 yılında inşa edildiği yazılıdır. Kilise, Hz. İsa'nın iki havarisinin anısına inşa edildiğinden onların ismini taşır. Urfalı Süryanilerin 1924 yılında Halep'e göç edişlerine kadar, kilise ve okul olarak kullanılmıştır.

Kilise, 1924 yılında Tekel İdaresi'ne verilince burada tütün işleme fabrikası açılmıştır. Sonraki yıllarda ise şaraplık üzüm deposu olarak kullanılmıştır.

Kilise ve etrafındaki yapılar, 1998 ve 2001 yıllarında Şanlıurfa Valiliğince restore edilerek "Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi" adıyla hizmet vermektedir.

FRANSİSKEN RAHİBELER KİLİSESİ

Şanlıurfa Nimetullah Mahallesi, Ellisekiz Meydanı'ndaki Şeyh Saffet Tekkesi'nin doğusundaki çıkmaz sokak içinde bulunan kilise, plan itibarıyla avlulu bir Urfa evini andırır. 1883 yılında Urfa'ya gelen Fransisken rahibeler (Gezici Misyoner Rahibeler) için hem ev, hem de kilise olarak inşa edilmiştir.

61 Rahibeler evi

Avlunun güneyinde, doğu batı istikametinde tonoz yapıları kilise kısmı yer almaktadır. Kilisenin avluya ve kuzeye bakan giriş cephesi önde iki sütuna oturan tonozlarla örtülü üç gözlü revaklıdır. Kilisenin içinde melek kabartmaları ve renkli freskler bulunmaktadır. 2017 yılında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesince restore edilmiş olup turizm amaçlı kullanılmaktadır.

DEYR YAKUB MANASTIRI KALINTILARI ve AMEŞŞEMEŞ ANIT MEZARI

İl merkezindeki Eyyub Peygamber Makamı'nın 4 km. güneybatısında bulunan Deyr Yakub, halk arasında "Nemrud'un Tahtı" olarak anılır. Buradaki yüksek bir dağın tepesinde M.Ö. I. yüzyılda (putperest dönem) Edessa Kralı Ma'nu'nun oğlu Şaredu'nun aile fertleri için inşa edilmiş anıt mezar kalıntıları yer alır.

Bazı kaynaklarda manastır olarak adlandırılan, doğu-batı istikametinde dikdörtgen plânlı iki katlı büyük yapı kalıntısının zemin katının doğu kesimi üç katlı anıt mezar olup Edessa krallarının gömüldüğü tahmin edilmektedir.

62 Deyr Yakub Manastırı

Büyük yapının anıt mezar dışında kalan esas kısmının zemin katı kemerli koridorlarla üç arkosollu mezar odasına ve ayrıca kuzeydeki "Ma'nu oğlu Şaredu'nun karısı Ameşşemeş" in anıt mezarına bağlanır. Dikdörtgen plânlı üç katlı anıt mezarın doğu cephesindeki iki satır kitabenin üst satırı Grekçe, alt satırı Süryanice'dir. Her iki kitabede "Ma'nu oğlu Şaredu'nun karısı Ameşşemeş" yazılıdır.

Aryu hanedanının M.Ö. I. yüzyılda yaşadığı dikkate alınacak olursa mezarların Hıristiyanlık öncesi paganist (putperest) döneme ait olduğu ve büyük yapının mezar odalarına bağlanan zemin katı üzerine putperest tapınağı olarak kullanıldığı anlaşılır.

Ancak bu tapınağın M.S. V. yüzyılda kerametleri ve kehanetleri ile ünlü olan ve Suruç Başpapazlığına kadar yükselmiş olan Suruçlu Aziz Yakub zamanında (M.S. 451-521) manastır olarak kullanıldığı ve bundan dolayı Deyr Yakub (Yakub'un Manastırı) olarak anıldığı tahmin edilir.

63 | *Germüş Kilisesi*

GERMÜŞ KÖYÜ KİLİSESİ

Şanlıurfa il merkezinin 10 km. kuzeydoğusundaki Dağeteği (Germüş) Köyü'ndedir. İnşa tarihi bilinmemektedir. Ortaçağda Şehit Yakub Kilisesi olarak inşa edilmiştir. Ancak, sonraki yıllarda Şanlıurfa il merkezindeki benzerlerine dayanarak XIX. yüzyılın ortalarında, eski kilisenin üzerine yeniden inşa edilmiş olabileceği tahmin edilir. Bu ikinci inşa dönemine ait kilisenin batı cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe yerinden sökülmüş olup kayıptır.

Kilise doğu-batı yönünde uzayan üç nefli bazilikal bir plana sahiptir. Nefler üçer sütun dizisi ile (toplam altı sütun) birbirinden ayrılmıştır. Orta nefin doğu kesimi dört sütun üzerine oturan dilimli bir kubbe ile örtülü olup, diğer bölümler çapraz tonozlarla örtülüdür. Kültür ve Turizm Bakanlığınca satın alınan kilise günümüzde boş durumdadır.

3) TARİHİ CAMİLER

Şanlıurfa il merkezinde tarihi değere haiz 37 adet cami ve mescit bulunmaktadır.

64 | *Halil'ür-Rahman Camii*

HALİL'ÜR-RAHMAN CAMİİ

Halil'ür-Rahman Gölü'nün (Balıklıgöl) güneybatı köşesindedir. Bu cami Eyyubiler döneminde 1211 yılında yaptırılmıştır. Medrese, mezarlık ve Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü makamdan meydana gelen bir külliye'dir. Halk arasında "Döşeme Camii" olarak da adlandırılmaktadır. Evliya Çelebi "Seyahatname"sinde bu mekândan "İbrahim Halil Tekkesi" olarak bahseder.

Bazı kaynaklarda bu caminin yerinde Bizans dönemine ait 504 tarihli Meryem Ana Kilisesi'nin bulunduğu yazılıdır. Caminin kare gövdeli minaresi, süslemeleri ve sütun başlıkları Bizans dönemi süsleme özelliklerini yansıttığından, Bizans dönemine ait Meryem Ana Kilisesi'nin çan kulesi olabilir.

65 | *Rızvaniye Camii*

Halil'ür-Rahman Camii'nin batısına bitişik tek kubbe ile örtülü mekân Hz. İbrahim'in ateşe atıldığına düştüğü yer olarak ziyaret edilmekte ve buradaki doğal su kaynağının şifalı olduğuna inanılmaktadır.

RIZVANIYE CAMİİ

Halil'ür-Rahman Gölü'nün kuzeyine bitişik bulunan camii, 1736 yılında Rakka Valisi Ahmet Rızvan Paşa tarafından eski bir kilisenin üzerine inşa edilmiştir. Cami üç kubbeli olup son cemaat yeri sütunlu revaklıdır.

Caminin geçme ve kakma tekniklerinde yapılmış ahşap kapısı üzerinde yer alan panolardaki kompozisyonlar, XVIII. yüzyıl süsleme özelliklerini yansıtır. İnşa tarihinden kalmış olan bu kapı, Urfa camileri içinde ahşap süslemeli tek örnektir.

66 *Mevlid-i Halil Camii'nde teravih*

MEVLİD-İ HALİL (DERGÂH) CAMİİ

Balıkligöl'ün doğusundadır. Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın yanında inşa edilmesi nedeniyle, bu camiye "Mevlid-i Halil Camii" denmektedir.

Cami; hazire (mezarlık), Kadiri Halifesi Dede Osman Efendi'nin makamı, odalar ve revaklardan oluşan bir külliye halindedir. Avlunun doğusundaki müezzin odasındaki bir kitabede Caminin Osmanlı döneminde 1523 yılında Muhammed Salih Paşa tarafından inşa ettirildiği yazılıdır. 19. yüzyılda cami çeşitli onarımlar görmüştür.

Caminin doğu duvarı içerisinden İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaraya bir kapı ile geçilmektedir.

Şanlıurfa'da 23 Mart 1960'da vefat eden Bediüzzaman Said Nursi, cami avlusunun kuzeyindeki revak içerisine defnedilmiş, dönemin hükümetinin emriyle 12 Temmuz 1960'da mezarı geceleyin açılarak naaşı açıklanmayan bir yere nakledilmiştir.

1986 yılında bu camiinin batısına, mevcut mezarlığın yarısı taşına-

rak "Yeni Mevlid-i Halil Camii" adıyla iki minareli büyük bir camii inşa edilmiştir.

67 *Mevlid-i Halil Eski ve Yeni Camileri*

YENİ MEVLİD-İ HALİL CAMİİ

Şanlıurfa Kalesi'nin kuzey eteğinde, Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın batısındaki avluda yer almaktadır. Yeni Mevlid-i Halil Camii'nin inşaatına 1980 yılında başlanmış ve 1988 yılında ibadete açılmıştır. Doğusunda bulunan Mevlid-i Halil Camisi ile aynı adı taşımaktadır. Şanlıurfa'nın en büyük camisi olup ortada büyük bir kubbe, doğusunda ve batısında üçer küçük kubbe yer almaktadır. Caminin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşesine kesme taştan, çift şerefeli, iki minare bulunmaktadır. Caminin şadırvanlı avlusu revaklarla çevrilidir. Revakların içinde yer alan kapalı mekânlarda bayan mescidi, bebek bakım odası, çorba evi, duş yerleri ve abdesthane yer almaktadır.

HASAN PADİŞAH CAMİİ

Balıkligöl'ün doğusunda yer alan bu cami XV. yüzyılın sonuna doğru Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından eski bir tapınak üzerine yaptırılmış olup onun ismini taşımaktadır.

68 *Hasan Padişah Camii*

69 Selahaddin Eyyubi Camii

Evliya Çelebi bu camiden “Sultan Hasan Camii” adıyla söz eder. Caminin günümüzde “Hasan Padişah Camii” adıyla anılmış olması, 1404-1514 tarihleri arasında bölgeyi ellerinde tutan Akkoyunlular’ın hükümdarı Uzun Hasan’a izafe edildiğini gösterir. Caminin kuzeyindeki medrese odaları yol açımı sırasında yıktırılmıştır. Avlunun kuzeyinde tek şerefeli minare yer almaktadır. Camii 1796, 1874 ve 1968 yıllarında onarım görmüştür. Minare ise 1859 tarihinde onarılmıştır.

SELAHADDİN EYYUBİ CAMİİ

Papaz Nona tarafından 457 yılında yaptırılan, aynı zamanda adalet sarayı olarak kullanılan ve kırmızı renkteki mermer sütunlarıyla ünlü “Vaftizci Aziz Yahya Kilisesi” kalıntılarının üzerine 1849 yılında Surp Astvazdzadin Katedrali “Azize Meryem Ana Katedrali” adıyla şimdiki yapı inşa edilmiştir.

Doğu batı istikametinde apside dikey üç nefli bazilikal plâna sahip yapıdaki nefler normal Helenistik bazilikalarda olduğu gibi sütunlarla birbirlerinden ayrılırlar.

1920 yılından sonra kullanılmayan, 1930-1970 yılları arasında uzun bir süre elektrik üretim şirketi olarak kullanılan yapı, 1994 yılında restore edilerek Selahaddin Eyyubi Camii’ne dönüştürülmüştür.

70 İyad Bin Ganem (Fırfırlı) Camii

71 Eski Ömeriye Camii

İYAD BİN GANEM (FIRFIRLI) CAMİİ

Halil’ür-Rahman Gölü (Balıklıgöl)’nün 400 metre kuzeyinde Vali Fuat Caddesi (Büyükyol-Yeni yol) üzerindedir. Daha önce “Aziz Havariler Kilisesi” adını taşıyan ilk Ermeni Protestan kilisesidir. İnşa tarihi bilinmeyip 18. yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Taş süsleme bakımından zengin bir yapıdır.

1920 yılından sonra bir süre cezaevi olarak kullanılmış, 1956 yılında camiye çevrilmiştir. Apsise dikey üç nefli bazilikal planlı kilise, camiye çevrilirken güneydeki pencerelerden biri mihrap haline çevrilmiş ve yanına taş minber yapılmıştır.

ESKİ ÖMERİYE CAMİİ

Şanlıurfa il merkezi, Kazancı Pazarı mevkiindedir. İnşa tarihi bilinmeyen bu caminin Hz. Ömer zamanında yaptırıldığı söylenilir. Ancak mimari izlerinden ve mevcut kitabelerden anlaşıldığına göre cami, 1301 yılında Mehmed Ağa, 1722 yılında Firuz Bey ve 1911 yılında ise Osmanlı padişahı Sultan Mehmed Reşad tarafından tamir ettirilmiştir.

Enine dikdörtgen planlı yapıda orta kısım kubbe ile yanlar birer çapraz tonoz ile örtülüdür. Cami, bu planını son onarımlarda almış olmalıdır. Kubbeye geçişi sağlayan tromplar üzerindeki şebekeli oyma altı kollu çiçek motifli havalandırma delikleri Şanlıurfada ilk kez bu camide görülmektedir.

PAZAR CAMİİ (HOCA AHMET CAMİİ)

Şanlıurfa merkezde Haşimiye Meydanı’ndadır. İnşa kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Minare üzerinde yer alan ve Zengiler devrinin süsleme özelliklerini yansıtan düğümlü kaval silmeler ile minare gövdesinin batı cephesi ortasındaki kelime-i tevhid yazısının hat üslubu, caminin Zengiler döneminden (12. yüzyılın ikinci yarısı) kalmış olabileceği fikrini verir. Vakfiyelerde bu camiden “Hoca Ahmed Camii” olarak bahsedilir.

72 | *Mevlevihane Camii*

MEVLEVİHANE CAMİİ

Haşimiye Meydanı'nın doğusunda yer alan Cami, 1700'lü yılların başında Mevlevihane olarak inşa edilmiştir. 1650 yılında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Mevlevihaneden söz etmektedir.

Konya Mevlevi Dergâhı arşivinde mevcut 19. Yüzyıl sonu, 20. Yüzyıl başlarına ait bir krokide Urfa Mevlevihanesi'nin külliye halinde olduğu görülmektedir.

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması bu külliye de kapatılmıştır. 1950'li yıllarda semahane hariç külliyenin tamamı ve semahanenin kuzeybatısında yer alan Danakovan Hamamı yıkılarak yerine sebze hali yapılmıştır. Semahane de esnaf tarafından depo olarak kullanılmıştır. 1973 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilerek camiye dönüştürülmüştür.

Cami giriş portalı sade ve süslemesizdir. Portal ve kubbe üzerinde Mevleviliğin sembolü olan taş bir sikke (Mevlevi Küllahı) bulunmaktadır. Kare planlı olan caminin üzeri sekizgen kasnaklı tek kubbe ile örtülüdür.

2002 yılında "Mevlevihane Çevre Düzenleme Projesi" ile Camiyi saran dükkân ve yapılar kamulaştırılarak yıkılmış, cami restore edilmiş ve avlu yeniden oluşturulmuştur. Yapının batısına bitişik eski kasaplar çarşısı da restore edilerek günümüzde hediyelik eşyaların satıldığı bir kapalı çarşıya dönüştürülmüştür.

ULU CAMİİ

Şanlıurfa şehir merkezindeki camilerin en eskilerindedir. "Kızıl Kilise" olarak ta bilinen eski bir kilisenin yerine inşa edilmiştir. Bu kilisenin avlu duvarları, bazı sütunları ve sütun başlıkları ile minare olarak kullanılan çan kulesi halen ayaktaadır.

İnşa kitabesi bulunmadığından, caminin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Halep hükümdarı Nureddin Mahmud Zengi tarafından tamir ettirilerek bugünkü şeklini alan Halep Ulu Camii ile benzer bir plan gösteren Urfa Ulu Camii'nin de aynı dönemde yaptırılmış olabileceği tahmin edilir.

73 | *Ulu Camii minaresi ve kentin güneyi*

Mevcut tamir kitabelerine göre, Ulu Camii 1684, 1779, 1780 ve 1870 tarihlerinde tamir görmüştür. Yakın zamanda, camii avlusuna ŞURKAV tarafından taş yapı bir şadırvan inşa edilmiş ve bahçe düzenlemeleri yapılmıştır.

Cami avlusunun kuzeybatı kesimi mezarlıktır. Bu mezarlıktaki türbede, 1823 yılında vefat eden, Halidi Tarikatı'nın kurucusu Mevlana Halid Ziyâeddin Hazretleri'nin küçük oğlu Şehabeddin Ahmed'in mezarı bulunur. Türbe, 1995 yılında ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan, çevresi yüksekliğine eşit sekizgen "çan kulesi" günümüzde minare olarak kullanılır. Minare aynı zamanda şehrin ilk ve tek "saat kulesi" görevini de görmektedir.

NİMETULLAH CAMİİ (AK CAMİ)

Yıldız Meydanı'nın doğusunda Nimetullah Mahallesi'ndedir. Camideki bir kitabeğe göre, eski bir kiliseden camiye çevrilmiştir. Muhtemelen Aziz Sergius Kilisesi üzerine inşa edilmiştir. Kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmeyen cami 1756 yılında Hacı Haydar Ağa tarafından tamir ettirilmiştir.

Cami avlusu kuzeyinde Abbas Ağa Medresesi ile Ruz Bey ve

74 | *Nimetullah Camii (Ak Cami)*

Lütfü Bey oğlu Ali Bey türbesi bulunur. Kubbeli mekânın altında bulunan mezar odasındaki Ruz Bey'in 1520 tarihli mezarındaki süslemelerle, caminin giriş ve mihrabı üzerindeki süslemelerin aynı üslupta olmalarına dayanılarak, cami 1500'lü yılların başlarında, Ruz Bey'in ölümünden kısa süre önce yapılmış olabilir.

Cami avlusu, kuzeyindeki Abbas Ağa Medresesi ile Nimetullah Oğlu Ruz Bey (?-1520) ve Lütfü Bey oğlu Ali Bey (?-1594) türbesinin bulunduğu bir külliye halindedir.

Caminin kuzeybatı köşesindeki silindirik gövdeli tek şerefeli minare, Urfa camileri arasında en uzun olanıdır. Cami dış cephesinin güneybatı köşesindeki pahlanmış zemine ma'kûli hattı ile istifli bir şekilde "Mübarek zi saadetlerinden" cümlesi yazılmış, yazının üzeri mukarnaslı bir taç ile süslenmiştir.

75 Yusufpaşa Camii ve yeni çeşme

YUSUF PAŞA CAMİİ

Yusuf Paşa Mahallesi Sarayönü Caddesi'ndedir. Cami, doğusundaki Vezir Hamamı ile birlikte Vezir Yusuf Paşa tarafından yaptırılmıştır. Minber korkuluğundaki 1121/1709 tarihi, caminin inşa tarihini verir.

Cami mihraba paralel iki sahnınlı olup her sahnın üçer kubbe ile örtülüdür. Üç gözlü son cemaat yeri üç kubbe ile örtülüdür. Batı tarafında mezarlık bulunmaktadır.

KADIOĞLU CAMİİ

Kadioğlu Mahallesi, Su Meydanı mevkiindedir. İnşa kitabesi yoktur. Vakfiyesinde 1106/1694 tarihinde Kadızade Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

Osmanlı mimarisinin sekiz ayaklı camiler grubuna giren Kadioğlu Camii, doğusundaki sokağın şekline bağlı kaldığından bu kesimde eğrilik meydana gelmiştir.

76 Kadioğlu Camii

Avlunun kuzeyinde, ortada üzeri yarım kubbeli avlu portalı ve bunun üzerinde silindirik gövdeli, tek şerefeli minare yer alır. Minare kaidesinin kuzeye bakan cephesindeki kitabede 1260/1844 tarihinde Bahri Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Minare, avlu kapısı portalı üzerine oturduğundan alt kısmı boştur. Bu nedenle halk arasında bu camiye "Dipsiz Minare Camii" denilmektedir. Portalin doğusunda zikzak kemerli, 1725 tarihli Emencekzâde Çeşmesi, bunun arkasında beşik tonozlu abdest alma yeri bulunur. Çeşme, eskiden mahallelere su taksim edilen "taksimiyeye" olarak kullanıldığından önündeki meydana "Su Meydanı" adı verilmiştir.

PEYGAMBERLER CAMİİ

Şehir surlarının dışında (kuzeydoğusunda) Şanlıurfa Müftülüğü binasının batısında bulunan bu camii, 1965 yılında Urfalı hayırsever Çarhoğlu Muhammed tarafından harabe durumdaki kiliseden çevrilmiştir. Camiin sağ alt kısmında duvar içinde "Circis" adlı bir Hıristiyan ermişinin mezarı bulunduğu inandırılır.

Caminin yerinde 5. yüzyılda Papaz Hiba tarafından yaptırılan "Şehit Sergius Kilisesi" bulunuyordu. Bu kilise daha sonraları Aziz Sergius ve Aziz Şem'un adlarını aldı. 503 ve 580 yıllarında İran Sasanileri tarafından iki kez yıkılmış, 1065/1066 yıllarında bu kez Selçukluların kuşatmalarında tekrar tahrip edilmiştir.

Dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'den alınan fermanla, eski kilise binası yıktırılıp 1844 yılında Şehit Aziz Circis Kilisesi inşa edilmiştir.

İç mekânın doğusundaki payelerin kuzeydekinde hicri 1260 tarihli Arapça, güneydekinde ise miladi 1844 tarihli Süryanice bir kitabe bulunur.

Camiye dönüştürme sırasında kilisenin planı aynen korunmuş, kuzey cepheye fazladan olarak üç gözlü son cemaat yeri ve minare eklenmiştir. Mihrap ve duvar içersinden merdivenle çıkılan balkon şeklindeki minber, 1965 yılında camiye çevrilme sırasında yapılmıştır.

4) MEDRESELER ve TEKKELER-TÜRBELER

Şanlıurfada, Abbas Ağa, Halil'ür-Rahman, İbrahimiye, Nakibzade, Rızvaniye, Şehbenderiye ve Yusuf Paşa adlarında Osmanlı dönemine ait 7 medrese günümüze kadar ulaşmıştır. Eyyubiler dönemine ait olan ve Eyyubiler Medresesi olarak tanınan bir medresenin de duvar kalıntıları ile kapı kitabesi günümüze gelmiştir.

EYYUBİ MEDRESESİ

Evliya Çelebi'nin "Kızıl Cami Medresesi" diye bahsettiği Eyyubi Medresesi açık avlulu, eyvanlı medreseler tipindedir. Şanlıurfa Ulu Cami'nin bir parçası gibi inşa edilmekle beraber, ona bağlı olmadan kullanılabilir şekilde düzenlenmiştir. Medresenin kuzey duvarındaki inşa kitabesine göre, Suriye-Mısır Eyyubi Sultanı Selahaddin Eyyubi'nin emriyle 587/1191 yılında inşa edilmiştir.

Medreseden günümüze, 24 m. boyunda, 85 cm. kalınlığında ve 2 m. kadar yüksekliğindeki kuzey duvarı ile bu duvar üzerindeki nesih formuyla yazılmış inşa kitabesi ulaşabilmiştir.

Yıkılan bu medresenin yerine 1781-82 yılında Ulu Cami'ye bitişik olarak "Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi" yapılmıştır.

NAKİBZÂDE İBRAHİM EFENDİ MEDRESESİ

Yıldız Meydanı'ndadır. Medresenin Ulu Camii avlusuna açılan avlu kapısı kitabesine göre, H.1196/M.1781-82 yılında Üsameddin lakablı müderris Nakibzade Hacı İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Tek eyvanlı ve açık avlulu bu medresenin kuzey batısında bulunan avlu kapısı Ulu Cami avlusuna açılır. Siyah-beyaz kesme taşların almaşık sıralanması ile yapılmış olan kapı, üstte palmet motifli bir frizle son bulmuştur. Kapı alınlığında kitabe yer almaktadır. Kapıdan

beşik tonozlu bir koridorla medrese avlusuna geçilir.

Avlunun güney kenarında, cephesi kuzeye bakan bir eyvan ve iki yanında birer oda bulunur. Eyvanın batısındaki kubbeli oda derslane olup bunun da batısında, kitabesinden medresenin kütüphanesi olduğu anlaşılan bir oda yer alır.

Eyvanın kible tarafında, iki pencere arasında mihrap, mihrabın üzerinde taşa yazılmış "La ilahe illallah Muhammedün Resulullah" ibaresi, biraz yukarısında da 1293/1876 tarihli tamir kitabesi yer alır. Eyvanın içinden doğudaki çapraz tonozlu odaya geçen kapı üzerine celi sülüs hattıyla "Allahü veliyü't-tevfik ve hüve hasbi ve bihi" ibaresi yazılıdır.

Eyvanın batısındaki kubbeli dershanenin eyvana açılan kapısı üzerinde "Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahim ve bihi'l-avn" ibaresi yazılıdır.

Eyvan ve odaların kuzey dış duvarında "Firuz Bey Çeşmesi" yer alır. Çeşmenin inşa kitabesindeki 1196/1781 tarihi medresenin inşa tarihiyle aynıdır.

HALİL'ÜR-RAHMAN MEDRESESİ

Halil'ür Rahman Gölü (Balıklıgöl) batı kenarında, -L- şeklinde bir planla inşa edilmiş olan medresenin diğer bir adı da "Makam-ı Cedd'ül Enbiya Medresesi"dir. İnşa kitabesi günümüze ulaşmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Medrese; gölün batı tarafında merdivenle çıkılan önleri revaklı odalar, altta güneyde camiye bitişik olarak büyük bir eyvan, bunun karşısında gölün kuzeybatı köşesinde, içinde su bulunan yarım kubbeli ve beşik tonozlu büyük bir odadan meydana gelir.

1871 tarihli bir oda ve 1872 tarihli bir derslane kitabesi vardır. Medreseye çıkan merdivenin karşısına gelen oda cephesindeki onarım kitabesi H.1189/M.1775 tarihlidir.

Medresenin ve gölün kuzeybatı köşesinde ortası havuzlu yarım

77 Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi

78 Halil'ür-Rahman Medresesi

79 Rızvaniye Medresesi

kubbeli ve beşik tonozlu odanın önu revaklıdır. Oda kitabesinde medresenin 1288/1871 tarihinde Sultan Abdülaziz Han döneminde Deriş Ali Paşa tarafından onarıldığı yazılıdır.

RIZVANIYE MEDRESESİ

Balıkligöl'e bitişik olan Rızvaniye Camisi ve medrese, kitabesine göre 1736 yılında Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Medrese, Rızvaniye Camii avlusunu çevreleyen önleri revaklı odalardan meydana gelmiştir. Medresede toplam 34 adet beşik tonozlu oda, bir adet kubbeli dersane mescit, bir eyvan, bir mutfak ve tuvaletler bulunmaktadır. Avlunun kuzey kenarı ortasındaki kubbeli dersane (mescit) hariç tüm odalar ocak nişlidir. Medresenin mutfağı avlunun kuzeybatı köşesindeki odadır.

Cami ile dersane mescit arasındaki seki, yazlık namazgâh olarak yapılmıştır. Sekinin güneyine bitişik kare bir havuz bulunmaktadır. Medrese avlusu bahçe olarak tanzim edilmiştir.

Rızvaniye Camii ve Medresesi, 1992-93 yıllarında ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

Medresedeki 15 oda, 2017 yılında Şanlıurfa Valiliği ve ŞURKAV tarafından "Balıkligöl-Rızvaniye El Sanatları Külliyesi" olarak sanatçılara tahsis edilmiştir. 20 el sanatının icra edildiği külliye eğitim, üretim ve satış yapılmaktadır.

HALVETİ TEKESİ (ŞEYH SAFFET TEKESİ)

Nimetullah Mahallesi, Ellisekiz Meydanı'ndadır. Halveti Tekkesi; dervişlerin ikametine tahsis edilmiş dikdörtgen avlulu bir ev, büyük bir kubbe ile örtülü mescit, Abdulkadir Kemaleddin Erbili Türbesi ve bir çeşmeden oluşan küçük bir külliye dir.

Tekke, Gazi Halife oğlu Ramazan Şani Efendi tarafından 1656-57 yıllarında yaptırılmıştır.

80 Halveti Tekkesi ve Şeyh Abdulkadir Kemaleddin Erbili Türbesi

Halveti Tarikatı şeyhi Abdulkadir Kemaleddin Erbili 1897'de vefat ettiğinde tekke mescidinin batısına bitişik olan türbeye gömülmüştür.

Abdulkadir Erbili'nin oğlu Şair Safvet ise II. Meşrutiyet döneminde 1908 ile 1918 yılları arasında 3 dönem Urfa milletvekilliği yapmıştır. Safvet Efendi, Ord. Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin'in de babasıdır.

1925 yılında yürürlüğe giren tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması ile ilgili kanundan sonra Halveti Tekkesi de kapatılarak eve dönüştürülmüş bu sırada minaresi de sökülüştür.

Tekke, 2013 yılında Şanlıurfa Valiliği İl Özel İdaresi'nce mülkiyeti alınarak restore edilmiş ve minaresi yeniden yapılmıştır.

ŞEYH ABDULKADİR KEMALEDDİN ERBİLİ TÜRRESİ

Abdulkadir Kemaleddin Erbili (1806-1897) hem Kadiri, hem Halveti ve hem de Nakşibendî şeyhidir. Erbilli olup, Erbil'de Kadiri şeyhi "Şeyh Ziyaeddin Abdurrahman Talabani"nin halifesidir. 1806 yılında doğan Halveti Tarikatı şeyhi Abdülkadir Erbili 1897'de vefat ettiğinde Nimetullah Mahallesi, Ellisekiz Meydanı'nda "Şeyh Ramazan Şani"nin yaptırdığı "Halveti Tekkesi Mescidi"nin batısına bitişik olan türbeye gömülmüştür.

Erbilli Abdulkadir Efendi, Kadiri tarikatından Dede Osman Avni'ye (Ölüm. 1883), halveti tarikatından ise Şeyh Ahmed'e (ölüm. ?) halifelik vermiştir.

ŞEYH MUHAMMED SELİM HAFİZ EFENDİ TÜRRESİ

Hartavizade Muhammed Selim Efendi 1785 senesinde Urfâda Meşarkıye mahallesi'nde Dabakhane ile Çiftehan arasında Hamud'un tetirbesinde (çıkılmaz sokağında) bir evde doğdu. Bu evde hayatının sonuna kadar oturdu. Kendisi Hartavilerden olup ataları Yavuz Sultan

81 Hartavizade Muhammed Selim Türbesi

Selim Han zamanında Orta Asya'dan gelmiş bir Türk ailesindedir.

Babası Hacı Hüseyin Efendi, annesi Hatice Hanım'dır. İlim tahsilini zamanın büyük ve meşhur âlimlerinden Besni'li Hacı İbrahim Efendi'den (ö.1851) Rızvaniye (Rıdvaniye) medresesinde tamamladı. Bu arada Kur'an-ı Kerim'i de ezberleyerek hafız oldu.

Süleymaniye ve Bağdad'da Mevlânâ Halid-i Bağdadî'nin yanında 1812 senesinde seyr u sulûkünü tamamladı. 1812 tarihinden itibaren Mevlânâ Halid (k.s.)'ın mutlak halifesi oldu. Hartavîzâde Şeyh Muhammed Selim Hafız, Nakşibendî tarikatının Halidî kolunun Urfalı halifesi olarak, vefatına kadar birçok kimseyi irşad etmiştir. Yetiştirdiği halifeler; Harputlu Ali Begzade, Adıyamanlı Ataullah Efendi, Adıyamanlı Küçük Mehmed Efendi'dir.

Hartavizade Şeyh Muhammed Selim Hafız, 1860 tarihinde Urfâda vefat etti. Kendisini önce Mevlidihalil Camii kabristanına defnettiler. Sonra buradan yol açılınca, 1874 senesinde Dabakhane Camii kapısı yanına naklettiler. Dabakhane camiine nakledilen naşının üzerine 1880 senesinde, oğlu Hüseyin Ferideddin Efendi bir türbe yaptırdı. Türbenin yanına da bir çeşme yaptırdı.

ŞAZELİ ALİ DEDE TÜRBESİ

Şazeli Ali Dede 17. yüzyılda Urfâda yaşamış Şazeli Tarikatı Şeyhidir. Şazeli Ali Dede Kuzey Afrika'da yaşamış olan Şazeli Hasan Dede evlatlarından olup, kendisi Afrika'dan evvela İstanbul'a gitmiş, oradan da Urfâ'ya gelerek Halil'ür-Rahman civarına yerleşerek tekke açmıştır.

Osmanlı Padişahlarından IV. Murat, 1639 Bağdat Seferine giderken, Şazeli Ali Dede'ye misafir olmuş ve Karaköprü Köyü'nü Ali Dede'ye bağışlamıştır. Mevcut bir belgeye göre Sultan IV. Mehmet tarafından da 30 Kasım 1651 tarihinde verilen bir beratla, Urfâ bitişigindeki Karaköprü köyünün kendisine bağışlandığı tarihen sabittir. Belgede Ali Dede'ye bağışlanan bu köyü Ali Dedenin, satmak, bağışlamak veya vakfetmek gibi istediği şekilde kullanabileceği belirtilmiştir. Ali

82 Şazeli Ali Dede Türbesi

Dede'ye bağışlanmış olduğu bildirilen Karaköprü beldesinde, günümüzde hala senede bir gün Ali Dede'nin adına anma günü yapılmakta, ruhuna mevlit okutulmakta ve o gün pilav yapılarak halka ziyafet verilmektedir. Böylece Ali Dedenin bu hatırası canlı tutulmaya çalışılmaktadır.

Şazeli Ali Dede'nin evlatları yakın zamana kadar şeyhliğe devam etmişlerdir. Bu yüzden aile "Halil-ür Rahman Şeyhi" olarak anılmış ve "Eren" soyadını almıştır.

1651'den sonra vefat eden Şazeli tarikatı şeyhi Şazeli Ali Dede'nin Türbesi Halilürrahman Camii yanında ve Balıklıgöl'ünün kenarındaki mezarlıktadır.

ŞEYH YAKUP HALİFE TÜRBESİ

Halvetîliği Urfâda yayan kişi olarak kabul edilmektedir. Urfâ evliyasından Halvetî Şeyhi Yakub Halife'nin (ö.1619'dan sonra) türbesi Urfâ kalesinin eteklerindedir. 1950'li yıllarında burada mahalle oluşunca, buraya Yakup Kalfa mahallesi adı verilmiştir.

83 Şeyh Yakup Halife Türbesi

Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan bir tarikat silsilenamesinde Yakup Kalfa'nın Halvetî tarikatının şeyhi olduğu anlaşılmaktadır. Yakup Halife'nin şeyhi, Sultan Mehmet III. (1593–1603) devrinin şeyhlerinden Şeyh Nasuh Efendi Eyüp el-Ensari'dir. Şeyh Nasuh (ö.1598–99), Karaman'ın Akşehir beldesindedir.

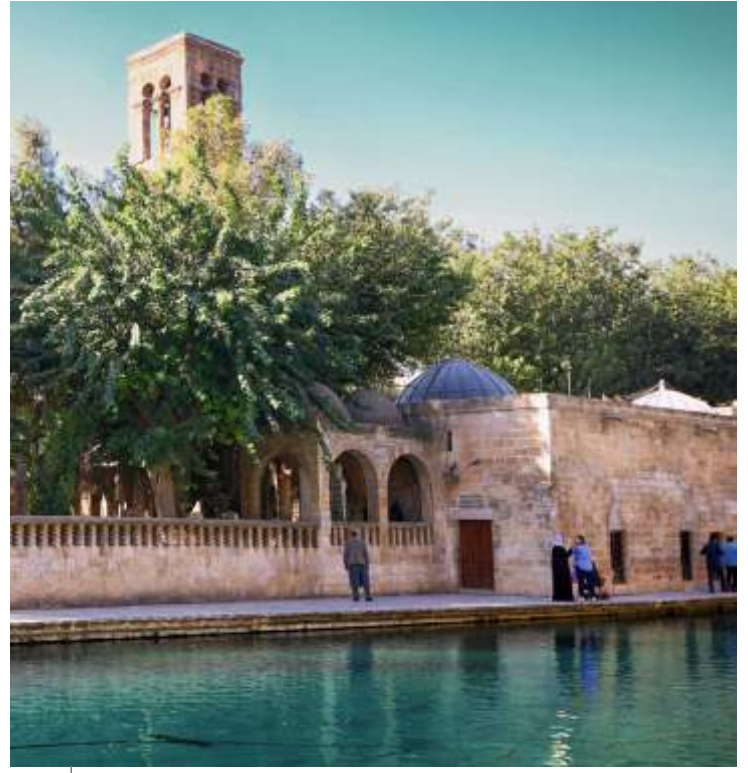
84 | Şeyh Dede Osman Avni Türbesi

ŞEYH DEDE OSMAN AVNİ TÜRBESİ

Kadiri tarikatının en meşhur Şeyhlerinden olan Şeyh Dede Osman Avni Hazretleri'nin mezarı Mevlid-i Halil Camii bitişiğindeki Hz. İbrahim Peygamberin doğduğuna inanılan Mağara'nın önündeki türbededir. Mezar taşında Seyyid olduğu belirtilmiştir. Dede Osman Avni'nin Kadiri tekkesine “Dergâh”da denilmektedir. Dede Osman Avni Hazretleri hakkında çok kerametler anlatılmaktadır. Dede Osman Avni, Abdulkadir Kemaleddin Erbilî (1806–1897)'nin de halifesidir.

Şeyh Dede Osman Avni Hazretleri Mevlid-i Halil Camii'ndeki tekkede 70 sene Kadiri tarikatı şeyhliği yapmış ve 1883 senesinde vefat etmiştir. 100 yıl kadar yaşayan Dede Osman Avni Efendi'nin tesbihi, keşkülü, mührü, cübbesi ve bazı eşyaları caminin ziyaret girişinde sergilenmektedir.

Kadiri şeyhi Dede Osman Avni Efendiye intisab edenler bugün hala Mevlid-i Halil Camii'nde sabah, ikindi ve yatsı namazlarından sonra bu zattan bugüne devam eden zikir yaparlar. Bu zikir “Evrad-ı Fethiye” ve “Hizbü'l-bahr”den müteşekkil bir zikirdir. Dede Osman Avni Efendinin tarikatında yapılan her zikrin sonunda post duası okunur.

85 | Hacı Hafız Mustafa Efendi ve Buluntu Hoca Türbesi

HACI HAFIZ MUSTAFA EFENDİ ve BULUNTU HOCA TÜRBESİ

Türbe, Halil'ür-Rahman Camii yanındaki mezarlıkta yer almaktadır.

Halilürrahman Camii imamı ve Halilürrahman medresesi müderrisi olan Büyük Hacı Mustafa Efendi 1829 yılında doğmuştur. Nakşibendi tarikatı halifesi olup Halil'ür-Rahman zaviyesinin postnişini'dir. 1908 yılında vefat eden Büyük Hacı Mustafa Efendi'nin mezarı Halil'ür-Rahman Camii yanındaki bu türbededir.

Urfa'nın büyük din âlimlerinden nakşibendi tarikatı mensubu olan olan “Buluntu Hoca” lakaplı Hacı Abdurrahman Efendi 1865 senesinde doğmuştur. Büyük Hacı Mustafa Efendi, vefatından önce öğrencilerinden Hacı Abdurrahman Efendi'ye Halil'ür-Rahman Camii imamlığını ve bu zaviyenin postnişinliğini bırakmıştır. Buluntu Hoca yıllarca Halil'ür-Rahman Medresesi'nde dersler vermiş, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencilerinin çoğu çeşitli şehirlerde vaizlik ve müftülük görevinde bulunmuştur.

25 Kasım 1968 tarihinde 103 yaşında vefat etmiştir. Halil'ür-Rahman Camii yanındaki mezarlıktaki türbeye hocası Hacı Mustafa Efendi'nin yanına defnedilmiştir.

86 *Şeyh Ebubekir Türbesi*

ŞEYH EBUBEKİR TÜRBESİ

Ahi şeyhlerinden biri olduğu bilinen Şeyh Ebubekir Efendinin türbesi Ulu Camiin doğu kapısı yanındadır. 17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu zatın türbesi üzerindeki tamir kitabesinde şunlar kaydedilmiştir.

Şeyh Ebubekir veli sâlikra tahakkuk/Ki bu medfendir ana h'abgeh-i âlem sır/Kaldırıp iki elin rûhuna ol fâtiha-h'an/Seng-i ta'mirine koy târih Şeyh Bekir

Bu dörtlükten Şeyh Ebubekir'in türbesinin 1719 senesinde tamir edildiği anlaşılmaktadır. Şeyh Ebubekir bu tarihten yani türbenin tamir görece kadar harabe olmasından çok evvel vefat etmiştir.

ÇİFT KUBBE TÜRBESİ

Şanlıurfa Kalesi'nin doğusundaki mezarlık alanında bulunan bu iki mezar anıtı, halk arasında "Çift Kubbe" adıyla anılmakta ve kimler için yaptırıldıkları bilinmemektedir. Altı ayak üzerine oturan tek kubbeli

87 *Çift Kubbe Türbesi*

açık kümbetler tarzındaki her iki mezar anıtı şekil bakımından Şanlıurfa'daki birçok türbeye örnek olmuştur. Bu kubbelerden dolayı mezarlık alana "Çift Kubbe Aile Mezarlığı" ismi verilmiştir.

SEYYİD MAKSUD OĞLU SEYYİD HACI ALİ TÜRBESİ

Harran Kapı Mezarlığı içerisinde yer alan bu türbe, halk arasında "Kral kızı" türbesi olarak tanınmakta ve bununla ilgili bir efsane anlatılmaktadır. Keme taşlardan sekizgen planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Kitabesinde şöyle yazılıdır: "Bu mezar, seyyidler seyyidi, iyilik ve güzellikler babası, Seyyid Maksud oğlu Seyyid Hacı Ali'nindir. Allah'ın rahmetine kavuştuğu Rebiülevvel 1003 (Kasım 1594) tarihinde burası bina edilmiştir."

Türbede, Seyyid Ali'den başka 1876'da vefat eden Kadiri Şeyhi Hacı Mustafa Efendi, iki oğlu, bir kızı ve 1969'da vefat eden Şeyh Hüseyin'e ait olmak üzere toplam 6 mezar bulunmaktadır.

ŞEYH MES'UD TÜRBESİ

Şanlıurfa'daki türbelerin en eski tarihli olan bu yapı, aslında dört eyvanlı kapalı Selçuklu medreseleri tarzında inşa edilmiş bir medrese yapısıdır. Doğudaki eyvanın alt kısmındaki odada Şeyh Mes'ud'un mezarı, eyvan içerisinde de sandukası bulunmaktadır.

Yapının 100 metre kadar batısında bulunan bir sarnıcın yanındaki kaya üzerine yazılmış Arapça kitabede şunlar yazılıdır: "Bu sarnıc, Nişaburlu Said Hengel'in oğlu Mes'ud tarafından 10 Receb 579 (m. 30 Ekim 1183) tarihinde oyulmuştur. Kim Allah'ı yardıma çağırırsa, Allah ona ve bütün müslümanlara yardım ve merhamet etsin."

Mimari özelliklerine dayanarak, türbe ve medresenin de aynı tarihlerde yaptırıldığını söylemek mümkündür.

88 *Şeyh Mesud Türbesi*

89 | Gümrük Hanı

5) HANLAR

Tarihi hanlarıyla Şanlıurfa, Türkiye'nin önde gelen illeri arasındadır. Hanların çoğu Balıklıgöl'ün doğusunda ve Gümrük Hanı çevresinde yer alır.

Şanlıurfa merkezinde Osmanlı dönemine ait Gümrük Hanı, Hacı Kamil Hanı, Barutçu Hanı, Mençek Hanı, Şaban Hanı, Kumluhayat Hanı, Fesadı Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Millet Hanı, Bican Ağa Hanı ve Topçu Hanı olmak üzere 11 adet büyük han bulunur.

Bunlardan Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Mencek Hanı, Barutçu Hanı ve Fesadı Hanı iki katlı, diğerleri tek katlı olarak inşa edilmişlerdir.

GÜMRÜK HANI

Haşimiye Meydanı yakınındadır. 1562 yılında, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Şanlıurfa'daki hanların en güzel ve anıtsal örneklerindedir.

Kare avluyu çevreleyen dükkânların üzerinde, önleri revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. İki katlı bu hanın üst katındaki odalarda terziler çalışmakta, avlusunda çayhaneler ve kebabçılar bulunmaktadır. Giriş kapsının üzeri mescittir.

Avlunun güney tarafından beşik tonozlu ikinci bir kapıdan Kazaz Pazarına (bedestene) geçilir. Hanın Avlusundan Halil'ür-Rahman Gölü'nün suyu geçmektedir.

Han 2002 yılında ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

MENCEK HANI

Kazzaz Pazarı'nın (Bedesten) batısındadır. İnşa tarihi bilinmeyen Mencek Hanı'ndan ilk kez 1716 tarihli "Ayn-ı Zeliha binti Hacı Ali Vakfiyesi"nde söz edilir.

Dış cepheleri dükkânlarla çevrelenmiş olan hana, kuzey cephe-

90 | Mencek Hanı

deki tonozlu bir dehlizden girilir. Kare Avluya bakan cephelerde beşik tonozla örtülü dükkânlar bulunmaktadır. Bunların üzerinde revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. Avlunun güneybatı köşesine her iki katta eyvan biçimi verilmiştir.

Han, günümüzde terziler ve manifaturacılar tarafından işyeri olarak kullanılmaktadır.

2011 yılında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından han restore edilmiştir.

BARUTÇU HANI

Demirci Pazarı'ndadır. Kitabesi yoktur. Sakıplar'dan Halil Beg'in haremi olarak da bilinen bu yapı, Gümrük Hanı'ndan sonra Urfadaki en güzel han örneklerindedir. 1976 yılında yerine bina yapılması amacıyla güney cephesinden bir kısmı yıktırılmış ancak bu yıkım resmi makamlarca durdurulmuştur.

Hana, kuzey cephedeki beşik tonozlu eyvan kapıdan girilir. Kare avluyu çevreleyen tonoz örtülü dükkânların üzerinde ikinci kat yer alır. Çatı ile örtülü ikinci kat odalarının kuzey, güney ve doğuda olan-

91 | Barutçu Hanı

92 Hacı Kâmil Hanı

larının önleri sütunlar üzerine oturan revaklarla çevrilidir.

1976 yılında yıkılan güney cephenin sadece revak kemerleri ayakta kalabilmiştir. Batı ve kuzey cephelerin üzerinde çatı ile örtülü üçüncü kat bulunur.

Yapı, 2016 yılında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nce alınıp restore edilmiş ve turizme kazandırılmıştır.

HACI KÂMİL HANI

Kazaz Pazarı ve Gümrük Hanı'nın güneydoğusundadır. Doğu ve batıda olmak üzere iki kapısı vardır. Batı kapısı üzerindeki kitabe;

“Hacı Kamil kıldı bu babı küşad
Eyle dareynde ya Rab ana dilşad
Sene 1239” (M.1823) yazılıdır.

Düzgün kesme taşlardan yapılmış olan Hacı Kamil Han'ı Urfadaki Osmanlı hanlarının küçük, fakat güzel örneklerinden biri olup yer seviyesinden bir kaç basamak aşağıda bulunması nedeniyle halk arasında “Çukur Han” olarak anılmaktadır. Kare avluda dükkânlar bulunur. Zemindeki dükkânların üzerinde önleri revaklı ikinci kat odaları yer alır. Revaklar, önde payelere oturan çapraz tonozlarla örtülüdür. Avlunun ortasında şadırvan yer alır. Eskiden Halil'ür-Rahman Gölü'nden gelen su, bu şadırvandan akmaktaymış.

Han 2012 yılında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

ŞABAN HANI

Kürkçü Pazarı'nda olup inşa tarihi bilinmemektedir. H.1181 (M.1767) tarihli Kazaz Mehmet Çelebi İbni Abdullah Vakfisi'nde geçen “Şaban Efendi Hamamı” ile birlikte, hamamın girişinin karşısına yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş hana, batı cephedeki taç kapıdan girilir. Tonoz örtülü giriş eyvanından sonra kare avluya çıkılır. Giriş eyvanının sağında ve solunda hancı odaları yer almaktadır. Kare avlunun çevresi iki katlı mekânlardan oluşmaktadır. Zemin katta ahırlar, ikinci katta önleri payelere oturan revaklı odalar yer alır.

93 Şaban Hanı

MİLLET HANI (HAN-I DELİLAN)

Atatürk Mahallesi Kışla Caddesi üzerinde, Karakoyun Deresinin kuzey kenarında bulunan Samsat Köprüsü ile Hacı Kamil Köprüsü arasında bulunan bu hanın kitabesi olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Kapladığı alan bakımından Türkiye'nin en büyük hanlarından olup Osmanlı döneminde Şanlıurfa'da inşa edilen ilk anıtsal yapıdır.

Hanın kuzey kesimdeki bölümünün güney cephesinin batı köşesinde yer alan kapının üzerinden müzeye götürülmüş kitabede, harap durumdaki yapının 1833 yılında “Meho Beg” tarafından temelden itibaren yeniden yapıldığı yazılıdır. 1833 yılında tamamen harap olan bu yapının en az 200-250 yıllık olması ve 16. Yüzyıl başları veya ortalarında, yani Yavuz Sultan Selim veya Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapıldığı akla gelmektedir. Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan taş kitabede hanın adı “Han-ı Delilhan” (Deliller Hanı) olarak geçmektedir. Osmanlı döneminde Urf'a gelen hacıların ve bunların rehberlerinin toplanma mekânı olmasından dolayı bu isim verilmiş olmalıdır.

1886 tarihli bir belgede hanın adının “Millet Hanı” olarak geçtiği görülmektedir.

94 Millet Hanı

Yapının eski fotoğraflarında iki katlı olduğu ve güney cephenin batı köşesindeki portal üzerinde bir kitabe ve bunun sağında ve solunda birer aslan kabartmasının yer aldığı görülmektedir. Bu fotoğraflarda görülen ikinci katlar günümüzde tamamıyla yıkılmıştır.

Kesme taşlardan inşa edilmiş olan han, biri kuzeyde, diğeri güneyde avlusu olan iki ayrı yapıdan oluşmaktadır. Her iki avlunun çevresinde, ortasından kalın payelerle bölünmüş, birbirleriyle bağlantılı, çapraz tonozlarla örtülü, arka duvarlarında yemlikler bulunan geniş mekânlar yer alır. Bu mekânlar yer yer aralarından duvarlarla bölünerek odalarda dönüştürülmüştür.

Kanaatimize göre, harap olan bu han 1833 yılında yeniden yapılırken orjinal mimarisine uyulmamış, kuzeydeki bölüm yine han olarak işlevlendirilmiş ve bu bölümün güney cephesinin batı kesimine yuvarlık kitabesini verdiğimiz, iki yanında aslan kabartmaları olan portal yapılmıştır. Güneydeki bölüm ise askeri kışla olarak işlevlendirilmiş ve bu bölümün girişi, güneydeki Karakoyun Deresi tarafından düzenlenmiştir. Böylece her iki bölüm bağımsız hale getirilerek girişleri ayrı kapılardan sağlanmıştır.

Millet Hanı, 1890'lı yıllarda redif askerlerin eğitim yeri olarak kullanıldığından, "Redif Askeri Şahanesi" adıyla anılmıştır.

1900'lü yılların başlarından 1920 yılına kadar Hıristiyan çocukların barındığı "Alman Yetimhanesi" olarak kullanılmıştır. 1940-1980 arasında güneydeki bölümü "Askeri Kışla" olarak kullanılan han, daha sonra 2014 yılına kadar boş kaldığından epey tahrip olmuştur.

Han, İl özel idaresi tarafından yap-işlet devret modeliyle turizm amaçlı kullanılmak üzere 2008 yılında özel bir firmaya devredilmiştir. Firmanın hazırladığı restorasyon projesi 2010 yılında uygun görülmüş, daha sonra 2014 yılında başka bir turizm firması tarafından devralınarak, otel ve çarşı olarak projelendirilen yapıda restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

SAMSAT KAPISI HANI (Cevahir Han)

Şehir surlarının kuzeyinde Samsat kapısı yakınında bulunan hanın giriş kapısı Telfitr Tepesi'nden inen surların üzerinde yer alır. Han, sur duvarlarının güneyinde (şehir tarafında) yer almaktadır. Geçmişte şehre gelen kervanların ilk uğrayacağı bir handır.

Kesme taşlardan inşa edilmiş olan yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Kuzey cepheden, beşik tonozlu eyvanlı kapıdan girilen hanın kare avlusunun etrafı tek kat halinde tonoz örtülü dükkânlarla çevrelenmiştir. Hanın kuzey duvarlarını Urfa şehir surlarının Samsat Kapısı kesimi oluşturmaktadır.

1940'lı yıllardan sonra çeşitli atölyelerin olduğu bir çarşı olarak kullanılmıştır.

2015 yılında yapının bütünlüğü bozulmadan aslına uygun biçimde restore edilmiş ve Şanlıurfa turizmine "Cevahir Han" adıyla ka-

95 Samsat Kapısı Hanı

zandırılmıştır. Yöresel ve Dünya yemeklerinden oluşan zengin menüsüyle restoran olarak hizmet vermektedir. Guruplara ve halka açık olarak Geleneksel Şanlıurfa Sıra Geceleri tertiplenmektedir.

TOPÇU HANI (Hacı Bekir Bey Hanı)

H.1321/M.1903 tarihinde, güneyinde yer alan karşısındaki Şehbenderiye Camii ile birlikte İran Şehbenderi Parmaksızade Hacı Bekir Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu nedenle "Hacı Bekir Bey Hanı" olarak da bilinmektedir.

Düzgün kesme taşlardan yapılmış yapıya, güney cepheden, eyvan şeklinde, beşik tonozlu büyük kapıdan girilir. Bu girişin sağında ve solunda odalar bulunmaktadır. Kare avlunun dört cephesinde bulunan dükkânların kuzey ve doğu cephede olanlarından önemli bir kısmı yıkılmış olup yerlerine betonarme dükkânlar yapılmıştır.

Avlunun batı cephesi iki katlı, diğer cepheleri tek katlıdır. İkinci kata çıkış, güney cephenin batı ucundaki taş merdivenledir.

Han odaları günümüzde çeşitli esnaflar tarafından atölye ve dükkân olarak kullanılmaktadır.

96 Topçu Hanı

6) HAMAMLAR

Şanlıurfa, Osmanlı döneminden kalma 8 adet hamamı ile günümüzde Türkiye'nin önemli illeri arasında yer almaktadır. Son 60 yıl içinde yıktırılan 7 adet hamam dikkate alındığında, Osmanlı hamam mimarisi bakımından Urfa'nın önemli bir şehir olduğu anlaşılır.

Şanlıurfa hamamları, soğukluk, sıcaklık ve ılıklik bölümleri ile klasik Osmanlı hamamları plânındadır.

Cincıklı, Vezir, Şaban, Velibey, Eski Arasa, Serçe, Sultan ve Keçeci hamamları Şanlıurfada günümüzde mevcut hamamlardır. Bunlardan Keçeci esnafı tarafından keçe pişirmek amacıyla kullanılan Keçeci Hamamı günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.

97 | Eski Arasa Hamamı

ESKİ ARASA HAMAMI

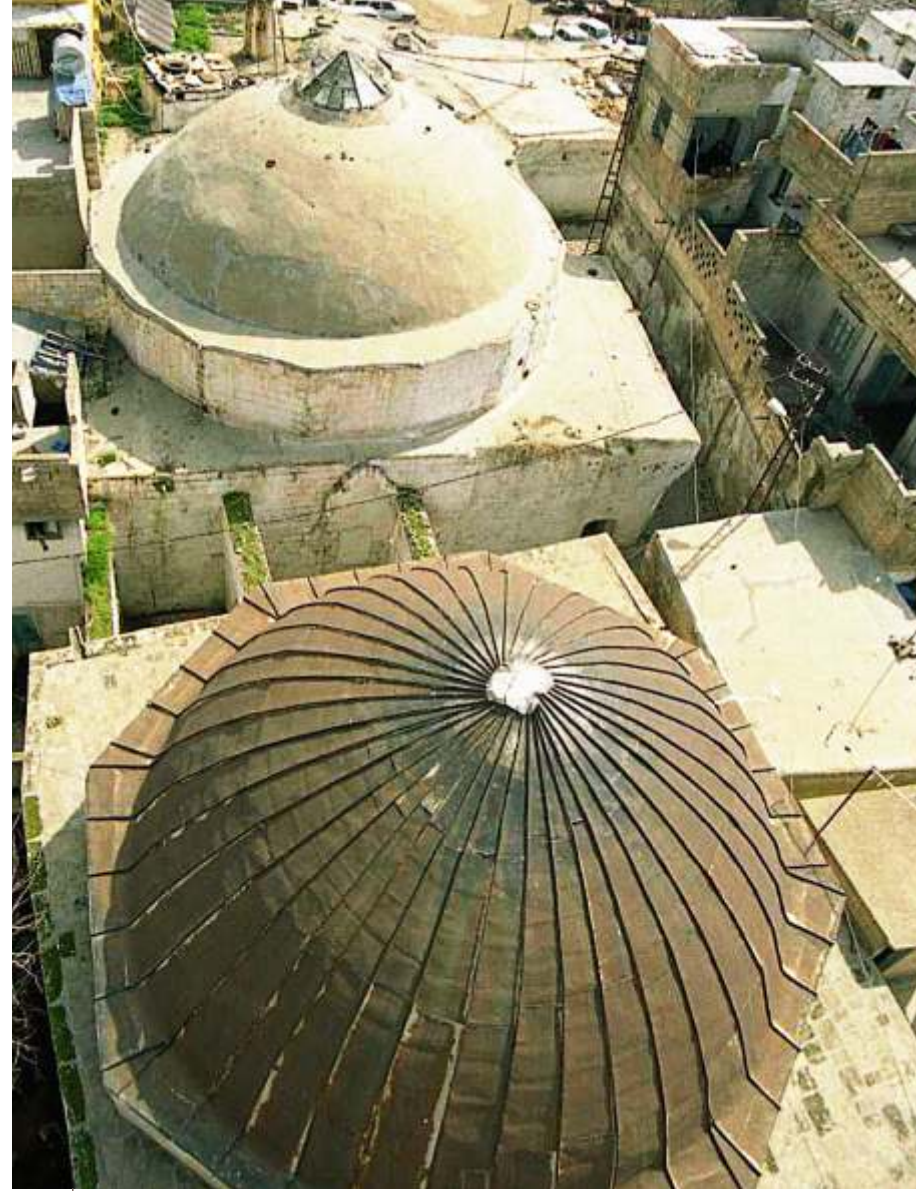
Haşimiye Meydanı'nın batısındaki İsoçtu Pazarı mevkiindedir. İnşa tarihi bilinmemektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde adının geçmesi, yapının 17. yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu gösterir. Bu yeraltı hamamının kuzey ve güneyindeki merdivenli kapılarla soyunma yerine inilir. Tromplu, aydınlık fenerli ve sekizgen kasnaklı büyük bir kubbe ile örtülü soyunma yerinin kuzeyinde, beşik tonozlu bir eyvan, ortasında dilimli gövdeli ve fiskiyeli küçük bir havuz bulunur.

Büyük kubbeli soyunma yerinin dış cephesi 1996 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore ettirilmiştir.

Hamam günümüzde harap bir durumda olup depo olarak kullanılmaktadır. Turizm amaçlı kullanılmak üzere restorasyon projesi hazırlanmaktadır.

CİNCIKLI HAMAM

Karaburç Mahallesi, Hızanoğlu Sokağı'nda yer alan ve kitabesi bulunmayan bu hamamın ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. 1729 tarihinde tamir edilen Hızanoğlu Camii ile aynı tarihlerde yapılmış olabileceği tahmin edilir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bu hamamdan bahsetmesi, yapının 16. yüzyılın ikinci yarısında mevcut olduğunu gösterir. Hamam günümüzde hizmete açıktır.

98 | Cincıklı Hamamı

99 | Velibey Hamamı

100 | Sultan Hamamı

SULTAN HAMAMI

Kazancı Mahallesi, Ucuzluk Pazarı'ndadır. Kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe silinmiş olduğundan ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Halk arasındaki yaygın bir söylentiye göre Osmanlı padişahı IV. Murad, Bağdat Seferi sırasında bu hamamda yıkandığından hamama "Sultan Hamamı" adı verilmiştir. Ancak, hamamın ilerisinde bulunan Sultanbey Camii, III. Murad zamanında 1586 yılında Sultan Ahmed Bey adındaki bir zat tarafından yaptırılmış olması, bu hamamın da o dönemde yapılmış olma ihtimalini arttırır. Hamam günümüzde kullanılmamaktadır.

101 | Velibey Hamamı

VELİBEY HAMAMI

Dabakhane Mahallesi, Mithatpaşa Sokak'tadır. Aynı mahalle sakinlerinden Mahmut oğlu Veli Bey, 1693 tarihli vakfiyesinde bu hamamı kendisinin yaptırdığını kaydederek mütevelliliğine de oğlu Malçoç Bey'i tayin ettiğini belirtmiştir.

Giriş kapısı üzerindeki kitabe silik olduğundan ne zaman yapıldığı okunamamıştır. Hamam son yıllarda restore edilmiş olup hizmete açıktır.

102 | Vezir Hamamı

VEZİR HAMAMI

Yusufoğlu Mahallesi, Sarayönü Sems'i'ndeki bu hamam 1703 yılında Urfa Mutasarrıfı Arapkirli Yusuf Paşa tarafından Yusuf Paşa Camii'ne vakfiye olarak yaptırılmıştır.

Vezir Hamamı, dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğu kısmında kadınlar, kuzey kısmında erkekler kapısı olmak üzere iki girişi vardır.

Hamam son yıllarda restore edilmiş olup günümüzde ocakbaşı ve konukevi olarak kullanılmakta ve haftanın belirli günlerinde sıra geceleri tertiplenmektedir.

103 | Serçe Hamamı

SERÇE HAMAMI

Su Meydanı mevkiindeki bu yeraltı hamamının kitabesi olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen "Samsat Kapısı Hamamı"nın bu hamam olduğu tahmin edilir.

Hamam günümüzde hizmete açıktır. Serçe Hamamı'nın Şanlıurfa'daki diğer hamamlardan farklı özelliği 5 evyanlı bir sıcaklık bölümünün olmasıdır.

7) TARİHİ ÇARŞILAR

Şanlıurfa'nın Osmanlı döneminden kalma hanları ve çarşılarından oluşan eski ticaret merkezi Gümrük Hanı civarındadır.

Kazaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Koltukçu Pazarı, Pamukçu Pazarı, Oturakçı Pazarı, Kınacı Pazarı, Bıçakçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Neccar Pazarı, İsoçu Pazarı, Demirci Pazarı, Çulcu Pazarı, Çadırcı Pazarı, Saraç Pazarı, Attar Pazarı, Tenekeci Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskici Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Kasap Pazarı, Eski Kuyumcu Pazarı, Boyahane Çarşısı, Kavafhane Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Hüseyniye Çarşısı Gümrük Hanı civarında yer alan ve günü-

müzde de tarihi özelliklerini koruyan önemli alışveriş yerleridir.

Bu çarşılarından sekizi kapalı çarşı, biri yeraltı çarşısıdır. Şanlıurfa; İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra kapalı çarşı bakımından Anadolu'nun önde gelen illeri arasında yer alır.

HÜSEYİNİYE ÇARŞILARI

Gümrük Hanı'nın Güneydoğusunda yer alan çarşı, Hartavizâde Hafız Muhammed Selim Efendi'nin oğlu Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında, kuzey güney yönünde birbirine paralel olarak uzanan ve her biri 15'er çapraz tonozla örtülü iki kapalı çarşıdır. Her iki çarşının birleştiği yerdeki dükkânlar

104 | Hüseyiniye Çarşısı Güney Cephesi / 1913

105 | Hüseyiniye Çarşısı (2013)

106 Kazaz Pazarı (Bedesten)

sırt sırta bir plan gösterir. Doğu tarafta olan çarşının kuzey cephesindeki kilit taşının ortasında "Maşallahu Ta'ala", sağında "Suk açıldı, (ayeti kerime)", solunda "Nasrün minallahi ve fethün karib 1305" M.1887 yazılıdır.

Çarşıardan doğuda olanı bakırcılar, batıda olanı çeşitli eşya satıcıları tarafından kullanılmaktadır.

KAZAZ PAZARI (BEDESTEN)

Haşimiye Meydanı mevkiinde, Gümrük Hanı'nın güneyine bitişiktir. 1562 yılında inşa edilen Gümrük Hanı ile birlikte Behram Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin edilir.

Çarşının, doğuda Hanönü Çarşısı'na açılan ana kapısı, Sipahi Pazarı'na açılan batı kapısı, Pamukçu Pazarı'na açılan güney kapısı ve Gümrük Hanı'na açılan kuzey kapısı olmak üzere dört kapısı vardır.

Bedestende günümüzde yöresel giysiler ve şallar satılmaktadır.

SİPAHİ PAZARI

Akarbaşı mevkiindedir. 1562 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Behram Paşa tarafından yaptırılan Gümrük Hanı'nın batısına bitişik olarak aynı tarihte hana gelenlerin hayvanlarının barınması için yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Antika halı, kilim, kürk ve keçe türünden eşyaların satıldığı bu çarşı, yüzyıllardan beri her sabah ahilik geleneği olan "Çarşı Duası" ile açılan Anadolu'nun tek çarşısı olma özelliğine sahiptir.

Yerden yarım metre yükseklikte karşılıklı dükkânların yer aldığı Sipahi Pazarı'nın, güneyde Boyahane Çarşısı'na, doğuda Kazaz Pazarı'na, batıda Akarbaşı'na açılan toplam 4 kapısı bulunur.

1996 yılında Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilen çarşıda günümüzde Halı, kilim, kürk, keçe satılan dükkânlar bulunmaktadır.

107 Sipahi Pazarı

108 Sipahi Pazarı'nda kilimci

109 | *Kınacı Pazarı*

KINACI PAZARI

Mencek Hanı batısında yer alan ve kuzey-güney istikametinde uzanan çarşı, düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Çarşının kuzey kesimi boydan boya beşik tonozlu, güney kesiminin üzeri ise açıktır. Karşılıklı olarak sıralanmış küçük ölçüdeki dükkânlar beşik tonozla örtülüdür.

Çarşı günümüzde kuyumcu esnafı tarafından kullanılmaktadır.

PAMUKÇU PAZARI

Kınacı Pazarı'nın kuzeyine paralel olarak uzanan, beşik tonozla örtülü kapalı bir çarşıdır. Kuyumcu ve elbiseci esnafı tarafından kullanılmaktadır.

110 | *Pamukçu Pazarı*

111 | *Mevlevihane Kapalı Çarşısı*

MEVLEVİHANE KAPALI ÇARŞISI (ESKİ KASAP PAZARI)

Haşimiye Meydanı'ndadır. Mevlevihâne Camii'nin batısına bitişik olarak inşa edilmiş olup beşik tonozla örtülü "T" planlı bir çarşıdır. İnşa tarihi bilinmemektedir. Geçmişte Kasaplar Çarşısı olarak kullanılmıştır. 2010 yılında restore edilen çarşıda günümüzde hediyelik eşya satan dükkânlar bulunmaktadır.

112 | *Kazaz Pazarı (Bedesten) (1997)*

8) TARİHİ SOKAKLAR VE MEYDANLAR

Şanlıurfa'nın tarihi mimari dokusunun önemli bir kısmını sokaklar ve evler oluşturur. Yüzlerce güzel ev ve sokaktan oluşan bu dokunun önemli bir kısmının bozulmadan günümüze ulaşmış olması turizm açısından büyük bir kazançtır. Sivil mimari ve anıtsal mimari dokusunun önemli bir kısmını koruyarak günümüze ulaşmış ender şehirlerden biri olan Şanlıurfa, UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası Listesi'ne aday bir ildir.

Çok sayıdaki tarihi sokak arasında Arabî Camii Sokağı, At Pazarı Sokağı, Çataldaş Meydanı Sokağı, Güllüoğlu Sokağı, Hızanoğlu Camii Sokağı, Hüseyin Paşa Sokağı, İrfaniye Sokağı, Karanlık Kapı Sokağı, Madenli Sokağı, Yorgancı Sokağı ve Zincirli Sokağı en güzel örneklerdir.

Şanlıurfa sokakları yüksek duvarlarıyla, sokağa taşkın "cumba"larıyla, "kabaltı" denilen beşik tonoz örtülü geçitleriyle ilgi çekmektedir.

113 Yorgancı Sokak

ZİNCİRLİ SOKAĞI

Günümüze ulaşmış tarihi Urfa sokaklarının en güzellerindedir. Yusufpaşa Mahallesi'nde olup Vezir Hamamı'nın arkasındaki Vezir Sokağı'ndan başlayıp doğuya doğru uzayarak Akyol Sokağı'na açılan dar bir sokaktır. Bazalt parke döşeli sokağın orta kesimlerinde, kuzeydeki duvar üzerinde yer alan ve taş konsollara oturmuş dört adet cumba ile güney duvarı üzerindeki taş konsollara oturmuş bir cumba sokağa çok güzel bir görünüm kazandırmıştır.

YORGANCI SOKAĞI

Batıda Yıldız Meydanı'ndan başlayıp kuzeye doğru devam ettikten sonra doğuya yönelerek Hüseyin Paşa Sokak ile birleşen Yorgancı Sokağı'nın en güzel bölümü, Abdülkadir Hakkâri Evi'nin ve burada bir "kabaltı"nın yer aldığı orta bölümdür. Bazalt parke döşeli dar sokağın kesme taştan yüksek duvarlarla sınırladığı bu bölümünde Abdülkadir Hakkâri Evi'nden sokağa taşan konsol ve gönye çıkımlar kabaltı ile birlikte sokağa güzel bir görünüm kazandırmıştır.

114 Güllüoğlu Sokak

115 | Tarihi sokaklarımızdan Zincirli Sokak

GÜLLÜOĞLU SOKAĞI

Doğu-batı istikametinde uzayan sokağın batı kısmı Yıldız Meydanı'na, doğu kısmı ise Bey Kapısı'na açılır. Bazalt parke taş döşeli bu tarihi sokağın en güzel bölümü orta kesimi olup, bu alanda Hacı Yedigâr Camii ile Tuzeken Camii arasında bir kabaltı bulunur. Ayrıca sokağın Yıldız Meydanı kesimindeki Melikler Evi'ne ait iki adet çardak, sokağa taşkın konsolları ile sokağa ayrı bir güzellik katar.

Güllüoğlu ve Yorgancı sokakta yer alan 12 tarihi ev Şanlıurfa Valiliği'nce satın alınmış olup butik otele dönüştürülmek üzere restore edilmektedir.

116 Kazancı Bedih Sokağı

KAZANCI BEDİH SOKAK

Yıldız Meydanı'nın doğusundan başlayıp doğuya doğru devam eden sokaktır. Sokağın bitiminde Nimetullah Camisi bulunur. Sokak bitiminden 100 metre ilerde bulunan 58 Meydanı'nda, Halvetiye Tekkesi, Kurtuluş İlköğretim Okulu, Aziz Petrus-Aziz Paulos Kilisesi (Kealetin Gazezoğlu Kültür Merkezi) bulunmaktadır.

Bu sokağı ismi verilen Bedih Yoluk, 1929 senesinde Urfada doğmuş, hayatı boyunca müzik meclislerinde kendine has tavrıyla okuduğu gazeller büyük beğeni kazanmıştır. Bakırcılık mesleği dolayısı ile "Kazancı Bedih" olarak anılan Bedih Yoluk 2004 yılında Şanlıurfada vefat etmiştir.

ELLİSEKİZ MEYDANI

Çevresindeki dört sokağa açılan bu meydanın güneyinde 19. yüzyıl sonlarına ait Numune Mektebi (şimdi Kurtuluş İlköğretim okulu), doğusunda 1308/1892 tarihli Şeyh Saffet Tekkesi, 1309/1891 tarihli Şeyh Saffet Çeşmesi ve 1210/1795 tarihli Muhammed Muhyiddin Türbesi, kuzeyinde eski bir kilisenin yerine 1861 tarihinde yeniden yapılan Mar Petrus-Mar Paulus Kilisesi, kuzey batısında 15. yüzyıla ait Nimetullah Camii yer almaktadır.

Bu meydan adeta bir demokrasi meydanı, dinler ve kültürlerarası diyalogun ve hoşgörünün sembolüdür. Meydanın zemini, Urfa sokaklarının döşeme unsuru olan düzgün bazalt parke ile döşelidir.

Meydanın kuzeyinde yer alan ve harap bir durumda olan Mar Pet-

117 58 Meydanı (Yağlı boya tablo: Nihat Kürkçüoğlu)

118 Yıldız Meydanı (Yağlı boya tablo: Nihat Kürkçüoğlu)

rus-Mar Paulus Kilisesi, etrafındaki yapılarla birlikte 2002 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilerek, “Vali Kemalettin Gazezoğlu Gençlik ve Kültür Merkezi” adıyla ilimizin kültür ve sanat yaşamına kazandırılmıştır.

Meydanın batısında Sezerler Evi, Abacılar Evi, Parmaksızlar Evi ile Rahibeler Evi 2012-2017 yılları arasında restore edilmiş olup kültür ve turizm amaçlı kullanılmaktadır.

YILDIZ MEYDANI

Ulu Camii'nin doğusunda olup tarihi Urfa evlerinin bulunduğu sokakların açıldığı bir meydandır. Meydan, burada mevcut olan ve 1958 yılında yol açılırken yıktırılan “Yıldız Hamamı”ndan ismini almıştır.

Meydanın batı kesiminde Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi, Şeyh Bekir Türbesi, Eyyubi Medresesi ve Firuz Bey Çeşmesi bulunur.

KARAMEYDAN

Yıldız Meydanı ile PTT binası arasında kalan yol üzerinde, Hüseyin Paşa Camii'nin bulunduğu meydandır. Cami yapmak amacıyla temel kazılırken toplu bir mezar teşkil edecek miktarda iskeletlere rastlanıldığı rivayetiyle buraya “Karameydan” isminin verildiği söylenir.

Divanyolu Caddesi üzerinde olup etrafında iş yerleri bulunmaktadır. Caminin önünde küçük bir bahçe ve şadırvan bulunmaktadır.

119 1990'lı yıllarda Haşimiye Meydanı

120 | Kara Meydanı

HAŞİMİYE MEYDANI

Tarihi Kent Merkezi'nde ve tarihi çarşıların olduğu bölgededir. Halk dilinde "Aşağı Çarşı" diye anılan bölgenin merkezindedir. Attar Pazarı, İsoçtu Pazarı, Koyuncu Pazarı, Kasap Pazarı, Gümrük Hanı ve Bedesten, Haşimiye Meydanı'nı çevrelemektedir.

BIÇAKÇI MEYDANI

Ulu Camii'nin batısındaki Rastgeldi Sokağı'na girilince, sola doğru Nabi ve Meydan sokaklarından sonra Bıçakçı Meydanı'na ulaşılır. Meydan, adını "Bıçakçı" anlamına gelen "Sekkak" kelimesinden almıştır. Tarihi Urfa evlerinin de bulunduğu sokaklara açılan meydana "İmâm Sekkaki Camii" bulunmaktadır.

SU MEYDANI

Kadıoğlu Camii'nin önündeki meydandır. Bu camiye ait çeşme ve su deposunda su kemerleri ve pöhrenkler vasıtasıyla şehre gelen su toplanır, buradan lüle hesabı ile şehre taksim edilirdi. Kadıoğlu Camii çeşmesi ve yanındaki deposu aynı zamanda maksem vazifesi görmekte idi. Meydanın ismi buradaki su yapılarından gelmiştir.

SAMSAT KAPISI VE MEYDANI

Şehir surlarının kuzey batısında yer alan ve günümüzde yıkılmış olan Samsat kapı, kentin kuzeyine doğru çıkışlarda ve özellikle Sam-

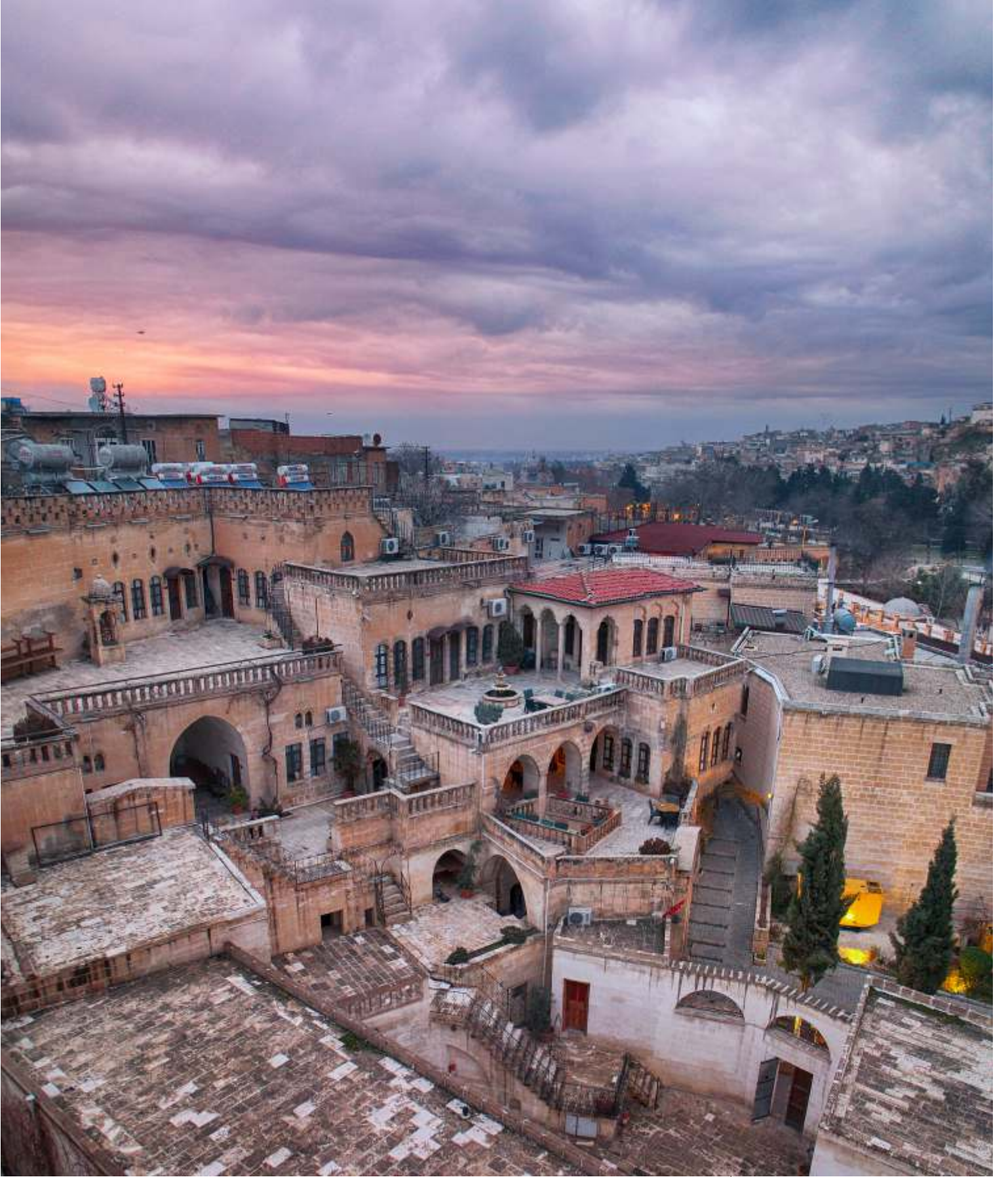
sat'a gidiş yönünde olduğundan bu isimle anılmaktadır.

18. ve 19. yüzyıllarda Urfa'ya gelen batılı gezginlerin notlarında Samsat Kapısı'ndan bahsedilmektedir.

Meydana uygulanan proje ile bir saat kulesi ve havuz eklenmiştir. Meydan yakınındaki Hızmalı Köprü, Millet Köprüsü, Bizans Su Kemerini restore edilmiştir.

121 | Samsat Meydanı

9) KONAKLAR VE GELENEKSEL URFA EVLERİ

Geleneksel Şanlıurfa Evleri birer saray güzelliğindedir. Şanlıurfa'nın tarihi mimari dokusunun önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel evlerden 500 adedi Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca eski eser olarak tescil edilmiştir.

URFA EVLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Urfa evleri genellikle "harem" ile "oda" denilen "selâmlık" kısmı olmak üzere iki bölümden oluşur. Bazen bu iki bölüm, aralarından bir duvarla ayrılmış ve sokak tarafından ayrı birer kapıları olan müstakil iki ev biçiminde, bazen de tek kapıyla girilen selâmlık bölümünden sonra ikinci bir kapıyla harem bölümüne geçilen bir plân gösterir.

Eve gelen erkek konukların ilk olarak ağırlandıkları selamlık bölümünde küçük bir hayat (avlu), bir veya iki oda, eyvan, konukların hayvanlarının barınacağı büyük bir "develik" (ahır) ve tuvalet bulunur. Bitişindeki harem avlusunun ve buradaki kadınların görülebileceği endişesiyle genellikle selamlığın üzerine ikinci bir kat yapılmıştır.

Ev halkının oturduğu evin esas kısmını oluşturan harem bölümü, selamlığa nazaran daha büyükçe ve teşkilatlıdır. "Nahit" denilen düzgün kesme taş döşeli hayatın ortasında, vazgeçilmez bir unsur olan mermer bir havuz, kuyu, "curun" (yalak); içersinde incir, dut, nar, portakal, kebbat, annep, zakkum, asma gibi ağaçlardan biri veya bir kaçının yer aldığı "çiçeklik" bulunur. Çiçeklik aynı zamanda çöpe atılması günah olan sofradaki ekmek kırıntılarının silkelendiği yerdir. Avlu çevresindeki oda duvarlarının dama yakın kısımlarına yapılmış dikdörtgen niş şeklindeki "kuş takalarında" (kuş evleri) yaşayan kuşlar bu ekmek kırıntılarıyla beslenirler.

Harem avlusunun kuzey tarafında cephesi güneye bakan "kışlık eyvan" ve iki yanında "kış oturacağı" denilen birer oda, güney tarafında ise bunun simetrisi durumunda cephesi kuzeye bakan "yazlık eyvan" ve iki yanında "yaz oturacağı" odalar bulunur. Eyvan ve odalar bazen yerden 1-1.5 m. yükseklikte olup alt kısımlarında "zerzembe" denilen kiler odaları yer alır.

Yılın 7 ay gibi büyük bir bölümünün sıcak geçtiği Şanlıurfa'da ev halkı tarafından bütün gün boyunca serin bir mekân olarak kullanılan yazlık eyvanlar Urfa evlerinin başköşesini meydana getirirler. Gerek mekân ferahlığı, gerek taş süsleme ve gerekse hava dolaşımını sağlayarak serinlik veren sistemler ile bölgedeki Artuklu geleneğini sürdüren şadırvanların kullanılmasıyla eyvanlara verilen önem Urfa evinde hiç bir köşeye verilmemiştir.

Urfa evlerinde odalara, kapı eninde ve odanın dar kenarı boyunca uzanan, ayakkabıların çıkarıldığı gedemeçten (pabuçluk) girilir. Odanın esas oturma zemini gedemeçten 20 cm. yüksekte yer alır. Zengin süslemeli ahşapla kaplanmış olan oda duvarları, camlı dolaplar ve camhane (aynalık-yüklük) denilen nişlerle teşkilatlandırılmıştır. İhlamur ağacından taklit künde-kâri tekniğinde yapılmış oyma süslemeli

oda kapıları ve pencere kanatları motif zenginliğine sahiptirler. Ahşap süslemenin zenginliği yanında evlerin avluya bakan cephelerindeki taş işçiliği de Urfa'daki cami, han, hamam, medrese gibi anıtsal eserlerde benzerlerine rastlanılmayan bir zenginlik gösterir.

Harem avlusunun diğer cephelerinde tandırlık (mutfak), hamam ve odunluk gibi bölümler bulunur. Urfa evlerinde 3-4 kurnalı, kubbeli, minyatür şadırvanı bulunan soğukluk ve sıcaklık bölümlü ve külhanlı hamamlara rastlamak mümkündür. Harem avlusunun güney cephesindeki yazlık eyvan ve odaların üzerinde, ortada bir eyvan ve yanlarında birer odayla "çardak" kısmı bulunur.

123 | *Halfeti'den Osmanbey Kampüsü'ne taşınan Fezzullah Efendi Konağı*

FEYZULLAH EFENDİ KONAĞI (Halfeti'den Taşınan Konak)

Halfeti'deki en güzel mimari örneklerden biri olan tarihi konak, Halfetili bazı ailelerin yaşadığı Fırat'ın batı yakasındaki "Kalemeydanı Köyü"ndeki bahçelerin içinde yer alıyordu. Konak sahibi Fezzullah Hilmi Efendi 1886-1887 yıllarında Rumkale Kazası Aşağı Mahallede Hazırlık Mahkemesi Yazılı Anlaşmalar Başkatibi olarak görev yapmıştır. Konağın kitabesine göre Fezzullah Hilmi Efendi bu yapıyı 1901-1902 yıllarında yaptırmıştır.

2000 yılı başında Harran Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Uğur Büyükburç, bu konağın Birecik barajı suları altında kalmaktan kurtarılarak Şanlıurfa-Mardin karayolu üzerindeki Osmanbey Kampüsü'ne taşınmasını ve yeniden inşasını üniversite olarak üstlenmiştir.

Halfeti'deki bu taş konağın taşları 2000 yılı Mayıs ayına kadar uzmanlar nezaretinde numaralanıp sökülerek, su altında kalmaktan kurtarılarak 150 km mesafedeki Harran Üniversitesi Osmanbey Yerleşkesi'ne (Şanlıurfa'nın 20 km doğusuna) taşınmıştır. İki yıl içinde restorasyon ekibinin başarılı çalışmaları ve Urfalı "taşçı ustaları" tarafından orijinaline uygun bir biçimde Üniversite alanı içerisinde yeniden inşa edilmiştir. Böylece iki katlı konak, ilk inşasından 100 yıl sonra baraj suları altında kalmaktan kurtarıldı ve "Türkiye'de bir ilk" gerçekleştirilmiştir.

2002 yılı Haziran ayında yeniden inşası tamamlanan “Feyzullah Efendi Konağı”, 27 Mayıs 2003 tarihinde 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından yeni yerinde törenle hizmete açılmış olup o günden bu güne binlerce misafir bu konakta ağırlanmaktadır.

Feyzullah Efendi Konağı, konferans salonu, okuma salonu ve şark odalarıyla Harran Üniversitesi'nin kültür faaliyetlerinin yapıldığı bir mekândır.

Geniş bir bahçe içerisinde yer alan konak, geleneksel dış sofalı ve eyvanlı Türk evleri planında “kesme taşlar”dan iki katlı olarak inşa edilmiştir. -U- planında, İki katlı konağın alt katının batısında kuzey-güney yönünde uzayan tonoz örtülü depo ve kiler bulunur. Bu bölümün önünde ortada yuvarlak kemerli, düz direk örtülü bir eyvan ve her iki yanında birer oda bulunmaktadır. Zemin katta, yan kanatlarda bulunan düz direk damlı birer odanın üzeri boş olup teras olarak değerlendirilmiştir.

Birinci kata, zemin kat eyvanının önündeki dik taş merdivenle çıkılır. Revaklı bir sofası bulunan ikinci katta; ortada bir eyvan, solunda bir oda, sağında iki oda yer alır. Eyvanın gerisinde, dışarıya çıkıntı şeklinde başoda bulunur. Başodanın altında konağın ana girişi geçidi yer almaktadır. Birinci kattaki revak ve odaların üzeri ahşap tekne tavanla örtülü olup çatı kiremit kaplıdır.

Şanlıurfa-Mardin yolunun 20. kilometresinde Osmanbey Kampüsü içerisinde “GAP Bölgesi Kültür Turları” güzergâhı üzerinde bulunan tarihi “Feyzullah Efendi Konağı” mutlaka görülmelidir.

KÜRKCÜZÂDE MAHMUT NEDİM EFENDİ KONAĞI (Kurtuluş Müzesi)

Millet Hanı'nın batısındadır. 1903 tarihinde inşa edilmiştir. Avrupai tarzda konak mimarisi ile geleneksel tarzda Urfa evi mimarisinin kaynaştığı bir özelliğe sahip olan ve oldukça geniş bir alana yayılan konak, haremlik ve selamlık bölümlerindeki düzgün kesme taş yapılardan meydana gelmiştir. Haremlik bölümünü oluşturan kesme taştan iki katlı yapının doğuya bakan esas cephesi, ortada bir eyvan, bina-

124 Küçük Hacı Mustafa Hacıkamil Konağı (Kurtuluş Müzesi)

nın iki yanına sütunlarla eyvandan öne taşan bir görünüm verilmiştir. Doğu cepheye nazaran daha az hareketli olan batı cephe, dikdörtgen ve elips pencereler, üstte ortalarından ince sütunlarla kemerli iki göze ayrılmış iki büyük pencere yer almaktadır.

Konağın güneydoğusunda geleneksel Urfa evi tarzında inşa edilmiş selamlık bölümleri yer alır.

Urfa Kurtuluş Savaşı'nda Fransız kuvvetlerince işgal edilerek karargâh olarak kullanılan bu tarihi yapı, 2002 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından satın alınmıştır. Şanlıurfa Eğitim Kültür, Sanat ve Araştırma Vakfı'nın (ŞURKAV) 2009 yılında restore ettiği tarihi bina “Kurtuluş Müzesi”ne dönüştürülmüştür.

Haremlik bölümünün üst katı müze haline getirilen tarihi konağın alt katı ise geniş bir salon haline getirilmiştir. Şanlıurfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunun 89. yıldönümü olan 11 Nisan 2009'da düzenlenen törenle hizmete açılan müzede, savaşta kullanılan birçok silah, mermi, asker ve yöresel kıyafet ile Kurtuluş Savaşı döneminde Fransızlara karşı yapılan mücadeleye öncülük eden Onikiler'in yöresel kıyafetli temsili balmumu heykelleri sergilenmektedir.

KÜÇÜK HACI MUSTAFA HACIKÂMİLOĞLU KONAĞI

Vali Fuat Caddesi üzerinde yer alan bu tarihi konağın 20. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilir. Çardaktaki odanın pencere duvarındaki Ermenice yazıya göre konağın Nişan Afadyen adlı Ermeni bir zengine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Avrupai tarzda konak mimarisi ile geleneksel tarzda Urfa evi mimarisinin kaynaştığı bir özelliğe sahip olan konak, haremlik ve selamlık bölümlerinden meydana gelmiştir. Kuzey cephedeki kapıdan girilen iki katlı selamlık bölümünün alt katında doğu-batı yönünde büyük bir salon, güneyde sağda ve solda birer oda, batıda tonozlu bir oda, doğuda merdivenle inilen delevik ve bunun üzerinde tonozla örtülü ara kat yer alır. Develğin ayrıca sokak tarafından girişi bulunur. Selamlık giriş kapısının karşısına gelen merdivenle ikinci kata çıkılır.

125 Küçük Hacı Mustafa Hacıkamil Konağı

126 Şair Sakıp'ın Köşkü

Beton tavanlı ve kiremit çatı ile örtülü bu bölüm koridor ve odalarla teşkilatlandırılmıştır.

Selâmlık girişinin karşısındaki merdivenin sağında ve solundaki kapılarla haremlige geçilir. Geleneksel Urfa evleri plânında tasarlanmış olan haremlığın kare avlusunun ortasında dilimli bir havuz, avlunun doğusunda alt katta kiler ve bunun üzerinde merdivenle çıkılan tonozlu iki oda yer alır. Mutfak avlunun güney doğu köşesinde olup içersinde kuyu bulunur. Avlunun güney yönünde bir revak ve bunun gerisinde altta ve üstte birer oda bulunur. Odaların doğu tarafında sarıncı yer alır. Haremlığın sokağa açılan esas kapısı avlunun batısındadır.

Küçük Hacı Mustafa Hacıkâmiloğlu Konağı olarak da bilinen bu konak, emekli valilerden Cemal Mirkelamoğlu'nun varislerini temsil eden sağladığı maddi ve manevi destek sonucunda Şanlıurfa Valiliği İl Özel İdaresi adına satın alınmıştır.

1992-1993 yıllarında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilen yapıya "Vilayet Konukevi" fonksiyonu verilmiş ve 24 Mayıs 1993 tarihinde hizmete açılmıştır. Konak daha sonraları "Cevahir Konukevi" ismiyle restoran ve butik otel olarak kullanılmıştır.

Günümüzde Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ek binası olarak kullanılmaktadır.

SAKIP'IN KÖŞKÜ

Ünlü mutasavvıf ve Şair Sakıp Efendi (1796-1876) tarafından yaptırılan bu konak, Haleplibahçe içindedir. Harem ve selâmlık olarak geniş bir alana yayılan konak, 1985 yılında Şanlıurfa Belediyesi'nce tamir ettirilmiştir.

İki katlı konak, doğu-batı istikametinde dikdörtgen plânlıdır. Alt katta kuzey cephede ortada beşik tonozlu büyük bir eyvan ve yanlarında birer oda yer alır. Çatıyla örtülü ikinci katın ön tarafı, ortası sütunlu iki kemerle gezenek olarak teşkilatlandırılmış ve yanlara odalar yerleştirilmiştir.

İkinci katın doğusunda yer alan odanın duvarlarında Sakıp Efendi'nin mavi boyalı ahşap üzerine 1845 tarihli ta'lik hattıyla yazıl-

127 Akçarlar Evi (Harran Üniversitesi Uygulama Oteli)

mış şiiiri yer almaktadır. Konağın da bu tarihte yapıldığı tahmin edilir. Konak avlusunun batısında soğukluklu, sıcaklı ve külhanlı küçük bir hamam bulunur.

Büyükşehir sosyal tesisleri olarak kullanılmaktadır.

AKÇARLAR EVİ (Harran Üniversitesi Urfa Evi Uygulama Oteli)

Halil'ür-Rahman Gölü'nün kuzeybatısındadır. Cephesi Urfa kalesine bakar. 19. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilir. Arazi topografyası gereği aşağıdan yukarıya doğru sıralanmış 5 avlulu bir evdir.

Haremlığın esas girişi doğuya bakan büyük kapıdan olur. Çapraz tonozla örtülü uzun bir dehlizin solunda, önü avlulu küçük bir oda ve avlunun kuzeyinde payelere oturan, çapraz tonozlarla örtülü üç gözlü revak bulunur. Giriş dehlizi üçüncü avluya açılmaktadır. Avlunun kuzeyinde, ortada cephesi güneye yönlendirilmiş bir eyvan, yanlarında birer oda yer alır. Eyvan ve sağdaki odanın kuzeyi mağaradır. Eyvanın zemininde helezonik biçimde birbirine dolanmış iki yılan figürünün oluşturduğu bir su yolu bulunur.

Harran Üniversitesi tarafından 1995 yılında alınan Akçarlar Evi, üniversite tarafından restore edilmiş olup, "Harran Üniversitesi Urfa Evi Uygulama Oteli" fonksiyonu ile 2001 yılından beri hizmet vermektedir.

Balıköl Cad. No: 44 / TEL: 0.414.2155995

MEHMET BAĞMANCI VE MALATYALI HALİL EVİ

(Eski Şurkav Kültür Merkezi ve İdare Merkezi)

Balıköl civarı, Hasan Padişah Camii karşısındadır. 19. yüzyıl ortalarına ait Mehmet Bağmancı ve Malatyalı Halil evlerinin restore edilerek birleştirilmesinden meydana gelmiştir.

128 | Mehmet Bağmancı Evi

Mehmet Bağmancı Evi; Güney cephedeki sokak kapısından girilerek uzun bir dehlizden sonra avluya çıkılır. Doğu batı yönünde dik-dörtgen avlunun güneyinde, alt katta toplantı salonu olarak kullanılan kiler, bunun üzerinde ortada bir eyvan ve yanlarında birer oda yer almaktadır. Eyvanın güney duvarına yenileme sırasında taş bir şömine eklenmiştir. Eyvan kemeri içersinden üç boyutlu oyulmuş palmet dizisi aşağıya sarkmaktadır.

Eyvânın batısındaki büyük odanın kuzey cephesindeki havalandırma penceresinin sağında ve solunda birbirine bakar vaziyette simetrik birer aslan kabartması yer almaktadır. Boyunları zincirle bağlanmış aslanların ön ayaklarından biri yukarıya kalkık vaziyette olup kuyrukları gövde üzerine kıvrılmıştır. Profilden tasvir edilmiş olan her iki aslan, detaylara ve gerçekçiliğe yer verilmeyerek karikatürize bir üslupla tasvir edilmiştir.

Avlunun kuzey kenarında çapraz tonozla örtülü üç oda ve kuzeydoğu köşede mutfak yer alır. Mutfakın batısından merdivenle kiler bölümüne inilmektedir. 1996 yılındaki yenileme sırasında mutfak bozularak kuzeyindeki Malatyalı Halil Evi'ne eyvan şeklinde geçiş sağlanmıştır. Avlunun kuzey kenarındaki üç odanın batıda olanın ön kısmı sütunlu revaklıdır. Odaların güneye bakan cepheleri, yuvarlak kemerli bir sıra konsolla dekorlanmış, konsollar üzerine "lokmal" tabir edilen taş korkuluklar yapılmıştır. Bu cephenin batısındaki odanın cephesinde, hilal şeklinde bir saksıdan çıkan palmetlerden oluşan hayat ağacı kabartması yer almaktadır. Ağacın sağında ve solundaki palmetlerden altı kollu yıldızlar aşağıya sarkmaktadır.

Malatyalı Halil Evi; Mehmet Bağmancı Evi'nin kuzeyine bitişiktir. Kuzey cephedeki sokak kapısından girilerek avluya çıkılır. Kare avlunun ortasında mermer bir havuz ve batı kenarında çiçeklik yer alır. Avlunun güneyinde çapraz tonozla örtülü bir oda ve bunun doğusuna bitişik eyvan bulunur. Eyvanın güney duvarı açılarak arkasındaki

129 | Malatyalı Halil Evi

130 Narlı Ev

Mehmet Bağmancı Evi'nin mutfağı ile bağlanmış ve her iki evden bir-birine geçiş sağlanmıştır. Avlunun doğu kenarında yer alan çapraz tonozla örtülü iki odanın alt kısmı boydan boya kiler olarak değerlendirilmiştir. Mutfak ve tuvaletler avlunun kuzey kenarındadır.

NARLI EV (Butik Otel)

Hasan Padişah Camii karşısında Bıçakçı Mahallesi'nde Mehmet Bağmancı Evi'nin batısındadır. Manici Otel'e bitişiktir. Bahçesindeki nar ağaçlarından ismini alan "Narlı Ev", Şanlıurfa'nın geleneksel mimarisini yansıtan güzel örneklerden biridir. Mülkiyeti Şanlıurfa Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı'na (ŞURKAV) ait bu Urfa evi restore edildikten sonra 22 odalı butik otel olarak Manici Otel ile birlikte hizmet vermektedir.

YUSUFOĞLU EVİ (Çardaklı Köşk)

Balıköl'ün kuzeyinde, cadde üzerindedir. 19. yüzyıl sonlarında inşa edildiği tahmin edilir. Arazinin topografyasına göre biçimlenmiş olan yapı, üç avluludur. Birinci avluda girişin karşısında tonoz örtülü eyvan ve ortasında kuyu bulunur. Avlunun batısında mutfak, doğu-

131 Yusufoglu Evi

132 Şahapzade Bakır Evi

sunda iki oda yer alır. İkinci avluda yenileme sırasında eklenmiş olan büyük bir salon bulunur. Üçüncü avluda önleri gezenekli üç oda yer alır.

Harap bir durumda iken Şanlıurfa Valiliğince 1998 yılında restore edilerek konukevi-lokanta fonksiyonu verilen yapıya yenileme sırasında orijinalliyi bozmayacak biçimde bazı ilaveler yapılmıştır.

ŞAHAPZÂDE BAKIR EVİ (TBMM Egemenlik Evi)

Dabbakhane Mahallesi, Sipahi Sokak 11 numaradadır. Haremlik ve selamlık plânlı Urfa evlerinin güzel örneklerindedir. Selamlığa geçiş veren sokak kapısı üzerindeki kitabeden H.1085/M.1674 tarihinde inşa edildiği anlaşılır.

Batı cephedeki sokak kapısından selamlık bölümüne geçilir. Küçük avlulu selamlığın kuzeyindeki merdivenle avlunun doğu kenarındaki ikinci kat odalarına çıkılır. Avlunun doğusundan dehlizli bir kapı ile haremlığe geçilir. Haremlik avlusunun kuzey ve güney kenarları simetrik olarak ortada eyvan, yanlarda birer oda düzenindedir. Avlunun doğusundaki gezenek kuzey ve güney cephelerdeki eyvan ve odaları birbirine bağlamaktadır. Avlunun kuzeyindeki kışık eyvanın ön tarafı ahşap sütunlar üzerine oturan bir revakla teşkilatlandırılmıştır. İki yandan taş merdivenle çıkılan güney taraftaki yazlık eyvanın altında kuyu bulunur. Mutfak, evin kuzey doğu köşesindedir. Mutfağın kuzeyine bitişik bulunan, ılıkılık ve sıcaklık bölümlü hamamın girişi kışık eyvanın doğusundaki oda içersinden olur.

Avlunun dört cephesinde, yarım bodrum şeklinde ahır, odunluk ve kiler gibi tonoz örtülü mekânlar yer alır. Avluyu çevreleyen mekânların cephe duvarlarında zengin taş süslemeler ve avlunun batısındaki duvar üzerinde yer alan konsol sıralarının aralarındaki "kuş takaları" (kuş evleri) süsleyici öğeler olarak dikkat çeker.

133 Karaçizmeliler Evi

28 Temmuz 1997 tarihinde T.B.M.M Kültür Sanat ve Yayın Kurulu tarafından satın alınan bu ev 2000 yılından itibaren restore edilme-ye başlanmıştır. Restorasyon çalışmaları bittikten sonra bir müddet Şanlıurfa etnoğrafik eserlerinin yer aldığı kültür evi olarak kullanılmış, daha sonra bir süre Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü binası olarak kullanmıştır.

KARAÇİZMELİLER EVİ

Haşimiye Meydanı'nın ve Mevlevihane Camii'nin doğusundadır. Pınarbaşı Mahallesi Kıbrıs Sokak No: 7'de bir kapısı, Derin Sokak No: 4'te diğer kapısı yer almaktadır. Geçmişte Karaçizmeliler ailesine ait olduğundan bu isimle anılmaktadır.

Kesme taştan inşa edilmiş haremlik, selamlık ve misafirlik bölümleri olmak üzere üç ayrı yapıdan oluşan tarihi bir evdir. Selamlık bölümüne giriş Kıbrıs sokaktan kemerli bir kapıdan girilerek tonoz örtülü kapı arası geçilerek selamlık bölümü avlusuna ulaşılır. Misafirlik

134 Hacı İmam Demirkol Evi

bölümü selamlığın kuzeyinde yer alır. Selamlık avlusunun doğusunda ise Haremlik bölümü bulur. Haremlik bölümünün diğer girişi ise Derin sokaktadır. Taş avlulu, havuzlu, eyvanlı güzel bir Urfa evidir.

HACI İMAM DEMİRKOL EVİ

Camii Kebir Mahallesi, Haciban Sokak 5 numaradadır. 1852 yılında Kürkçüzâde Ahmet Bican Ağa tarafından yaptırılmıştır. Avlunun kuzey ve güney cephesinde yer alan yazlık ve kışlık eyvanlar ile sağında ve solundaki odalar sisteminin avlunun doğu tarafında da uygulanmış olması, ilk kez bu evde karşımıza çıkmaktadır. Kuzey cephe eyvanı ve odaları önündeki sütunlar üzerine oturan yüksek ve geniş kemerli revak kısmı, güney cephe eyvanı ve odaları önündeki sütunlar üzerine oturan gezeneği, taş süslemeli kuyusu, sokak kapısı dehlizi ile bağlantılı servis dolabı ile diğer evlerde rastlayamadığımız bazı özellikleri üzerinde bulundurması bakımından bu evin Urfa evleri arasında ayrı bir yeri vardır.

135 Kürkçüzade Halil Hafız Evi

136 | *Abdulkadir Hakkari Evi*

KÜRKÇÜZÂDE HALİL HAFIZ EVİ

Demokrasi Caddesi'nde, Hacı Bekir Pabuççu Evi'nin kuzeyine bitişiktir. Bu ev, haremlik ve selamlıklı bir plana sahip iken selamlık kısmı 1980 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmış, haremlik bölümü kalmıştır.

Haremlik avlusuna geçiş veren kapının avluya bakan cephesindeki kitabeden, evin H. 1321 (M. 1903) tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Avlunun güneyinde dört sütunlu, yuvarlak kemerli ve çift katlı zarif revak sistemi Urfa'daki evler arasında tek örnektir. Bu ev günümüzde turizm amaçlı "Konukevi" olarak kullanılmaktadır.

ABDÜLKADİR HAKKÂRİ EVİ

Yıldız Meydanı yakınındaki Yorgancı Sokak'tadır. Haremlik bölümünün ikinci avlusunda yer alan eyvanın batısına bitişik odanın süslemeli ahşap kapısındaki H. 1283/M. 1866 tarihinin aynı zamanda evin de inşa tarihi olduğu tahmin edilir.

Sokak girişleri ayrı kapılarla sağlanan haremlik ve selamlık bölümlüdür. Haremlik bölümüne "enikli kapı"dan girilir. Bu bölüm, aşağı ve yukarı hayat (avlu) olmak üzere iki bölümlüdür. Aşağı hayatın kuzey ve güney cepheleeri sütunlu revaklıdır. Bu bölümde, mutfak, odunluk, develik, zerezembe (kiler) ve hizmetçi odası yer alır. Bu bölümün kuzeydoğu köşesinden bir merdivenle yukarı hayata çıkılır. Ayrıca aşağı hayat avlusunun batı duvarındaki ikinci bir merdiven de yukarı avluya çıkışı sağlamaktadır. Yukarı avlunun kuzey cephesinde, ortada büyük bir eyvan ve yanlarında ikişer oda bulunur. Eyvan ve odalar düz ahşap tavanlı ve çatı ile örtülüdür. Tavanlar çıtalarla dekore edilmiştir. Eyvanın iki yan duvarına ve karşı duvarına şebekeli oyma tekniğinde geometrik motifli taş panolar işlenmiştir. Ayrıca aynı süslemeler odaların dış cepheleerindeki küçük havalandırma pencereleerinde de görülür.

137 | *Gülizar Konukevi*

Selamlık bölümünün girişi Yorgancı Sokak'tandır. Giriş kısmında bir oda ve ahır bulunur. Giriş bölümünden güney yönde yükselen merdiven selamlığın üst katına ulaşmaktadır. Üst katta, ortada eyvan ve doğu ve batısında birer oda yer almaktadır.

Evin Yorgancı Sokak cephesindeki gönye çıkımlar ve konsollar, odaları genişletme fonksiyonu görmeleri yanında sokağa dekoratif bir perspektif kazandırma işlevini de üstlenmişlerdir.

GÜLİZAR KONUKEVİ

Yusuf Paşa Mahallesi, İrfaniye Sokak'tadır. 19. yüzyıl sonlarında inşa edildiği tahmin edilir. Sadece harem bölümlü Urfa evleerinin güzel örneklerindendir. Eve batı cepheledeki sokak kapısından girilir. Ortası havuzlu kare avlunun güney ve doğu kenarı boyunca tonoz örtülü iki mekân uzanır. Avlunun kuzey doğu köşesinde merdivenle çıkılan bir eyvan, kuzeybatı köşesinde mutfak ve kuzey kenarında önü gezeneekli bir oda yer alır.

Avlunun güney kenarında ikinci katta ortada bir eyvan, yanlarda birer oda, doğu kenarında yine ikinci katta oda ve eyvan yer alır. Evin

138 | *Yemen Askeri Evi*

kuzeybatı köşesinde, ikinci katta sokağa konsollarla genişletilmiş çardak odası bulunur.

1999 yılında restore edilerek otel-restoran fonksiyonu verilen yapının tonozlarına yenileme sırasında renkli kalem işleri işlenmiştir.

YEMEN ASKERİ EVİ (Hacı Tefrik Saraç Evi)

Kara Meydan civarı, Veli Sokak 17 numaradaki bu ev, karşılıklı kışlık ve yazlık eyvanları bulunan klasik Urfa evleri planındadır. Kuzey cephedeki iki sütunla ve dilimli üç kemerle üç göze ayrılmış yazlık eyvanın ön kısmı sütunlar üzerine oturan gezenektir. Avlunun güneydoğu köşesinde yer alan üçüncü eyvan, Urfa evlerinde ender rastlanan bir özellik olması bakımından ilgi çekicidir.

HACI HAFIZLAR EVİ (Eski Devlet Güzel Sanatlar Galerisi)

Karameydan semtinde, PTT binasının güneyine bitişik olan bu ev, haremlik ve selamlık bölümlü olup geleneksel Urfa evlerinin birçok özelliğini üzerinde toplamıştır. Avlunun güneybatı köşesindeki eyvanın üzerinde içersi küçük odalarla teşkilatlandırılmış “çardak” (köşk) bulunur.

1888 yılında inşa edilen bu tarihi ev 1988 yılında Kültür Bakanlığı'nca restore edilerek “Devlet Resim Heykel Müzesi ve Devlet Güzel Sanatlar Galerisi” olarak 2013 yılına kadar kullanılmıştır.

Günümüzde Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından kullanılmaktadır.

BULUNTU HOCA EVİ (ŞURKAV İdare Merkezi)

Şanlıurfa tarihi kent merkezinde Sarayönü Caddesi üzerinde, Yusuf Paşa Camii karşısında yer alan Urfalı Âlim Hacı Abdurrahman Buluntu Hoca'ya ait 30 yıldır kullanılmayan tarihi Urfa evi, 2014 yılın-

da ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

Geleneksel Urfa evleri özelliklerine sahip tarihi ev, selamlık ve haremlik bölümlerinden oluşmaktadır. Selamlık bölümünde bir avlu ve iki oda ile doğuya bakan bir eyvan yer almaktadır. Selamlık bölümü avlusundaki bir ara kapıdan geçilen haremlik bölümünde ise merdivenle çıkılan dört oda ile kuzey yönüne bakan yazlık bir eyvan; avluda ise küçük bir taş havuz, kuyu, mutfak ve tuvalet yer almaktadır. Haremlik bölümündeki odaların ve eyvanın altında ise zerzembe (bodrumkiler) yer almaktadır. Yapının selamlık bölümündeki odaların üzerine daha önceden var olduğu bilinen fakat yıkılmış olan çardak ise yeniden yapılmıştır.

ŞURKAV yeni hizmet binası olarak kullanılan yapı, Buluntu Hoca'nın varisleri tarafından ŞURKAV'a 15 yıllığına verilmiştir. Tarihi evin restorasyon sonrası açılışı 13 Mayıs 2015 tarihinde Şanlıurfa Valisi İzzettin KÜÇÜK tarafından gerçekleştirilmiştir. Bina içerisinde; yönetim kurulu, genel sekreter, yazı ve kültür işleri, muhasebe, kütüphane, arşiv ve dokümantasyon birimlerinin yanı sıra iki adet misafir odası ve bir konferans salonu bulunmaktadır.

SEMA KÜÇÜKSÖZ EVİ

Haremlik ve selamlık plânlı Urfa evlerinin güzel örneklerindedir. 19. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilir. Ülkemizin tanınmış iş kadınlarından Sema Küçüksöz tarafından satın alınan bu tarihi ev 1997 yılında güzel bir yenilemeden geçirilerek bugünkü şeklini almıştır. Batı cephedeki avlu kapısından beşik tonozlu bir dehlizle girilen selamlık bölümünün kare avlusunun kuzey batısında çapraz tonozlu iki oda, güneyinde; doğu batı yönünde dikdörtgen plânlı, beşik tonoz çapraz tonoz karışımı örtülü büyük bir oda yer alır. Selamlık avlusunun doğusunda yer alan ve selamlıkla haremliği ayıran duvarın yanından çıkan taş merdiven avlunun güneyindeki çardak kısmına ulaşmaktadır.

139 Hacı Hafızlar Evi

140 Buluntu Hoca Evi

141 | Sema Küçüksoz Evi

Ortası havuzlu selamlık avlusunun doğusundaki duvarda yer alan bir kapı ile haremlik bölümüne geçilir. Haremlik avlusunun kuzey yönündeki bodrumda iki çapraz tonozla örtülü büyük bir kiler, bunun üzerinde ortada bir eyvan ve iki yanında birer oda yer almaktadır. Avlunun kuzey doğu köşesinde mutfak, doğusunda önde iki payeye oturan üç gözlü bir revak bulunur. Avlunun güneyinde zemin katta, doğu-batı yönünde üç çapraz tonozla örtülü dikdörtgen plânlı büyük bir mekân, bunun üzerindeki katta ortada bir eyvan ve yanlarında birer oda yer almaktadır. Eyvanın kuzeye bakan cephesi iki sütunla üç göze ayrılmıştır. Üst katta yer alan bu eyvan ve odalara selamlıkla haremliği ayıran duvarın haremlik tarafındaki taş merdivenle çıkılmaktadır. Duvarın haremliğe bakan cephesinde dikdörtgen nişler halinde kuş evlerine yer verilmiştir

AKYÜZLER EVİ

Bey Kapısı ile Ellisekiz Meydanı arasında, Tarakçılar Sokak'tadır. Sokak kapısı üzerindeki kitabede geçen H.1284/M.1867 tarihi evin inşa tarihidir. Ev, haremlik ve selamlık bölümlü Urfa evlerinin en güzel örneklerindedir.

Sokak tarafından büyük bir kapı ile girilen selamlık bölümü, küçük ve teşkilatsızdır. Selamlıktan ikinci bir kapıyla haremlik bölümüne geçilir. Bu bölüm oldukça güzel, geniş ve teşkilatlıdır. Kare avlunun güney kenarı iki katlı olup her iki kat, ortada bir eyvan, yanlarda birer oda plânında düzenlenmiştir. Eyvanlar ikişer sütunla ve sakallı kemerlerle üçer göze ayrılmıştır. Alttaki eyvan ve odalar tonozlarla, üst kattakiler bağdadi tekniğinde tekne ve oval kubbe tavanlı olup çatı ile örtülüdür. Üçgen alınlıklı çatı çok harap bir durumda olup bazı bölümleri çökmüştür.

Avlunun kuzey tarafı tek katlı olup ortada eyvan, yanlarda birer oda düzenindedir. Eyvan ve odalar tonozlu ve düz damlıdır. Avlunun batısındaki duvarın orta bölümünde, duvara yarım yuvarlak biçimde bitişik ve yarım kubbe ile örtülü tuvalet bulunur. Tuvaletin iki yanın-

142 | Akyüzler Evi

daki taş merdivenlerle kuzey ve güneydeki damlara çıkılır. Avlunun kuzey ve güneyinde yer alan eyvan ve odaların damları doğu ve batı duvarı üzerindeki gezeneklerle birbirine bağlanmıştır. Mutfak avlunun doğusundadır.

SEZERLER EVİ

Yıldız Meydanı'nın doğusunda başlayan Kazancı Bedih Sokağı'nın sonunda Ellisekiz Meydanı'nda bulunan tarihi bir evdir. 2011 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilmiştir. İki katlı eyvanlı güzel bir evdir. Dizi film çekimlerinde kullanılmaktadır. Ellisekiz Meydanı'nda bulunan Halvetiye Tekkesi'nin bitişiğinde yer alan eve kültür ve turizm amaçlı bir fonksiyon verilmiştir.

143 | Sezerler Evi

144 Yıldız Saray Konukevi

YILDIZ SARAY KONUKEVİ (Çubukçular Evi)

Yıldız meydanında Yorgancı Sokak'tadır. Urfa'nın geleneksel ev mimarisinin güzel örneklerindedir. İki katlı büyük bir yapı olan tarihi ev 2005 yılında restore edilmiş olup turizm amaçlı restoran ve konaklama hizmeti vermektedir.

ABACILAR EVİ

Yıldız Meydanı'nın doğusunda başlayan Kazancı Bedih Sokağı'nın sonunda Ellisekiz Meydanı'nda bulunan tarihi bir evdir. 2013 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilmiştir. İki katlı geniş bir evdir. Kültürel amaçlı kullanılmaktadır.

PARMAKSIZLAR EVİ

Ellisekiz Meydanı'nda Halvetiye Tekkesi'nin doğusuna bitişik tarihi bir evdir. 2014 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilmiştir. İki katlı bir evdir. Alt katta mutfak ve odalar, üst katta bir eyvan ve iki oda yer almaktadır. Odalarda kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Kültürel amaçlı kullanılmaktadır.

145 Abacılar Evi

146 Parmaksızlar Evi

SAYGANLAR EVİ

Balıklığöl'ün kuzeyinde eski Molla Ali Tetirbesi'nde yer almaktadır. 18. yy. sonlarına doğru yapılmıştır. Kare bir avlu etrafında sıralanmış, dört oda, eyvan, tandırlık gibi mekânlardan oluşmaktadır.

ŞURKAV tarafından 1993 yılında satın alınarak, restorasyonu yapılan bu ev, 1994 yılı Nisan ayında hizmete açılmıştır. Bu tarihi Urfa Evinde ilk yıllarda Tasavvuf Müziği çalışmaları yapılmış, daha sonra on beş yıl kadar taziye evi olarak kullanılmıştır.

24.01.2011 tarihinde Şanlıurfa Valiliği ve ŞURKAV öncülüğünde "Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Müzesi ve Satış Merkezi" olarak açılmış, 2015 yılı Aralık ayına kadar bu faaliyet sürdürülmüştür. Mevcut yeri genişlemeye müsait olmayan Müze, 2016 Ocak ayında "Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Merkezi"ne taşınmıştır.

Sayganlar evi kafe-restoran olarak hizmet vermektedir.

147 Sayganlar Evi

148 | Bağdadi Evi

BAĞDADI EV

Balıkligöl arkasında yol üzerinde bulunan ŞURKAV'a ait tarihi bir urfa evidir. Caddeden üç metrelik merdiven ile inilen tek katlı bir evdir. Dikdörtgen planlı bir avlunun etrafında 3 büyük oda, bir mutfak, 3 revaklı mekân ile merdivenle çıkılan bir odadan oluşmaktadır.

2010 Ekim ayında restorasyonuna başlanmış ve 2011 Temmuz ayında tamamlanmıştır. Restorasyonu tamamlanan tarihi ev turizm amaçlı değerlendirilerek, 2011-2014 yılları arasında "Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Satış Merkezi" olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Daha sonra restoran olarak işletmeye verilmiştir. 2017 yılında "Şanlıurfa Yöresel Yemeklerin Yaşatılması Projesi" ile eğitim merkezi-ne dönüştürülmüştür.

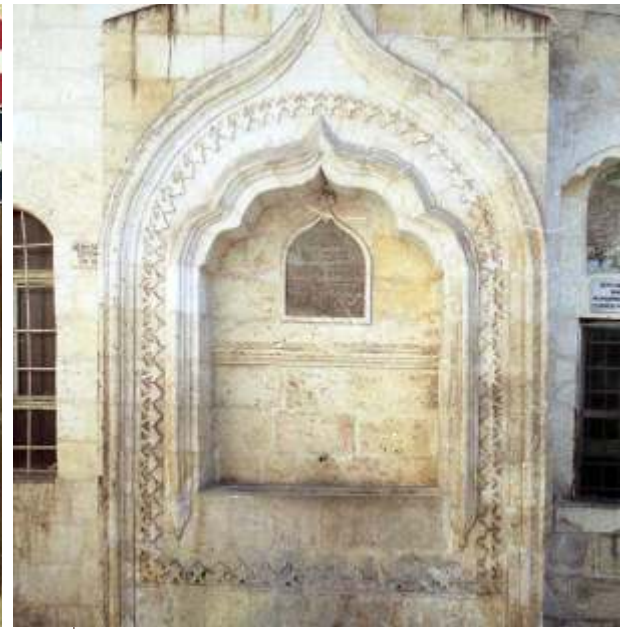
149 | Bağdadi Ev

150 Emencekzade Çeşmesi

151 Firuzbey Çeşmesi

152 Şeyh Saffet Çeşmesi

153 Yusufpaşa Çeşmesi

10) ÇEŞMELER, KÖPRÜLER ve SU KEMERLERİ

Şanlıurfada, Osmanlı dönemine ait 12 adet çeşme günümüze ulaşmıştır. Şehir içinden geçen Karakoyun Deresi üzerinde ise, Bizans dönemine ait Samsat Köprüsü, Karakoyunlular dönemine ait Hızmalı Köprü ve Osmanlı dönemine ait Millet Köprüsü ile Hacı Kamil Köprüsü olmak üzere toplam 4 tarihi köprü bulunmaktadır.

Karakoyun Deresi üzerinde ayrıca Bizans döneminden kalma Jünstinyen Su Kemerini ile Jünstinyen Su Bendi bulunmaktadır.

EMENCEKZÂDE ÇEŞMESİ

Kadıoğlu Camii avlu girişinin doğusuna bitişik bulunan bu çeşmenin kitabesinde 1723 tarihinde Emencekzâde lakabında bir hayırsever tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu çeşme aynı zamanda Karakoyun Deresi üzerindeki su kemeri vasıtasıyla şehre gelen kehriz (kanal) suyunun çevredeki cami, hamam ve evlere dağıtımının yapıldığı "taksimiyeye" görevini de geçmişte görmüştür.

FİRUZ BEY ÇEŞMESİ

Yıldız Meydanı'ndaki H.1196/M.1781 tarihinde yapılan Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi'nin güney duvarına medrese ile aynı tarihte Firuz Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitabede buradan kehriz suyunun aktığı da belirtilmiştir.

ŞEYH SAFFET ÇEŞMESİ

Ellisekiz Meydanı'ndaki Halveti Tekkesi (Şeyh Saffet Tekkesi)'nin batı cephesinde yer alan bu çeşmenin kitabesinde H.1309/M.1891 tarihinde Şeyh Saffet tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kitabede dilimli kemer içersindeki niş üzerinde yer alır.

Çeşme 1996 yılında Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilmiştir.

154 Hekim Dede Çeşmesi

HEKİM DEDE ÇEŞMESİ

Hekim Dede Mahallesi, Hekim Dede Camii'nin kuzeybatı köşesine bitişik olarak inşa edilmiş iki cepheli, kare planlı ve beşik tonozla örtülü bir köşe çeşmesidir. Güney cephesindeki ta'lik hattıyla yazılmış kitabe oldukça silik olup sadece H.1120/M.1708 tarihi okunabilmektedir. Çeşmenin her iki cephesi yivli ve mukarnas başlıklı köşe sütun-celeri ve mukarnaslı saçaklar ile süslenmiştir.

Çeşme 1996 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilmiştir.

KARAKOYUN SU KEMERİ (JÜNSTİNYEN SU KEMERİ)

Millet Köprüsü ile Samsat Köprüsü arasındadır. Bizans imparatoru Jüstinien tarafından 525 yılında Karakoyun Deresi'nin açtırılması sırasında yaptırıldığı tahmin edilir. Asırlarca önce kentin kuzey yakası açıklarındaki "Kehriz Suyu" nun şehre aktarılması amacıyla yap-

155 Hızmalı Köprü

tırılan bu eser, "Su Kemerı" mimarisinin Urfa'daki tek örneğidir.

15. Yüzyılda Karakoyunlu Türk Beyliği zamanında kanalın genişletilip derinleştirilmesi sırasında onarımdan geçirildiği tahmin edilir. Kehriz Suyu, bu kemerin güney başında bulunan su terazisi vasıtasıyla Kadioğlu Camii'ndeki "taksimiyeye" (maksim) gelmekte, buradan da cami, hamam ve evlere dağıılmaktaydı.

Yapı 2014 yılında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

HIZMALI KÖPRÜ

Karakoyun Deresi üzerindeki köprülerin en güzellerindendir. Halk arasında anlatılan bir efsaneye göre Karakoyunlu hükümdarının kızı Sakine Sultan, Hacc'a giderken, uğradığı Urfa'da bu köprüyü yaptırmış ve yıkıldığında tekrar yapılabilsin diye mücevherleri ile altın hızmasını köprü'nün temelini koydurmuştur. Bu nedenle köprü

156 Jüstinien Su Kemerı

157 Millet Köprüsü

bugün “Hızmalı Köprü” olarak bilinmektedir.

Sakine Sultan'ın mezarı dere üzerindeki su kemerinin kuzeyindedir. Köprü'nün orta ayağının doğu cephesindeki kitabede 1843 tarihinde Muhammed Said adında bir zat tarafından tamir ettirildiği yazılıdır.

2001 yılında Şanlıurfa Valiliği'nce esaslı bir yenilemeden geçirilen köprü günümüzde yayalara hizmet vermektedir.

MİLLET KÖPRÜSÜ (ALİ SAİP KÖPRÜSÜ)

Karakoyun Deresi üzerinde, Hızmalı Köprü ile Jünstinyen Su Kemerinin arasında yer alan bu köprü, Millet Hastanesi'ne (Eski Devlet Hastanesi) yol verdiği için Millet Köprüsü adıyla anılmıştır. 1903 tarihinde Millet Hastanesi ile birlikte inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Köprü'nün güney tarafındaki üçgen alınlıklı, kemerli giriş kapısı üzerindeki kitabede: “Ali Saip Köprüsü, sene 1341 (1922)” yazılıdır. Bu kitabe, Urfa Kurtuluş savaşında Fransızlarla yapılan son anlaşmanın bu köprü üzerinde gerçekleştirilmesi anısını yaşatmak amacıyla o zamanın Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey'in adı yazılmıştır.

Millet Köprüsü, 2001 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilerek taş korkulukları ve döşemesi yenilenmiştir. Üst kısmında sağ, solu olarak yer alan üzerleri korkuluk taşlarıyla örtülü su kanallarından dolayı bu köprü'nün de Hızmalı Köprü gibi aynı zamanda su kemeri olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Köprü günümüzde ulaşım için açıktır.

HACI KÂMİL KÖPRÜSÜ

Şehrin Kuzeyinde Köprübaşı mevkiinde, Karakoyun Deresi üzerindedir. 1903 yılında Urfa Valisi Ethem Paşa zamanında Urfa eşrafından Hacı Yusuf Kâmil Efendi tarafından Karakoyun Deresinin iki yakasını birleştirmek için yaptırılmıştır. Köprüyle birlikte han, otel ve dükkânlar inşa edilmiştir. Karakoyun deresi üzerindeki en büyük köprüdür. Doğu tarafı dört gözlü, batı tarafı iki gözlüdür.

158 Hacıkamil Köprüsü

Köprü uzun yıllardan beri derenin üzerinden yaya ve araç geçişi sağlamaktadır.

1939 yılında köprü'nün batı tarafına otomobillerin geçeceği çift şeritli betonarme bir köprü eklenmiştir.

SAMSAT KÖPRÜSÜ

Şanlıurfa şehir surlarının Samsat Kapısı çıkışında yer alan ve Samsat'a yol veren bu köprü, iki gözlü olarak inşa edilmiştir. Samsat Kapısı ve surlar günümüze ulaşmamıştır.

1926 tarihli Urfa Salnamesi'nde adının “Eski Köprü” olarak geçmesi, bu köprü'nün Karakoyun Deresi üzerindeki köprülerin en eski tarihli olduğunu düşündürür. 6. yüzyılın ilk yarısında Bizans İmparatoru Jünstinyen zamanında şehri sel baskınlarından korumak amacıyla açılan su kanalı (Karakoyun Deresi) ile birlikte yaptırıldığı tahmin edilir.

Köprü günümüzde araç kullanımına açıktır.

159 Samsat Köprüsü

11) KALE ve SURLAR

ŞANLIURFA KALESİ

Şehir merkezinin güneybatısında, Aynzeliha ve Halilü'r-Rahman göllerinin güneyinde Damlacık Dağı üzerindedir. Kalenin Doğu, batı ve güney tarafı kayadan oyma derin savunma hendeği ile çevrili, kuzey tarafı ise sarp kayalıktır.

Kalenin 814 yılında Abbasiler döneminde, Seleukoslar dönemine ait kalıntılar üzerinde yeniden inşa edildiği tahmin edilir. Tarihi kaynaklarda kalenin adına ilk kez 11. yüzyıl başlarında rastlanılır.

Kale üzerinde Roma mimarisine ait korinth başlıklı iki sütun bulunur. Sütunların arası 14 m. olup yükseklikleri 17.25 ve çevresi 4.60 metredir. Doğudaki sütunun kente bakan yüzünün 3 metre yukarısında Estrangela türündeki Süryanice kitabe: "Ben askeri komutan Barş(...)'ın oğlu Aftuha. Bu sütunu ve üzerindeki heykeli veliaht Prens Ma'nu kızı, kral Ma'nu eşi, hanımefendim ve velinimetim kraliçe Şalmet için yaptım" yazılıdır. Kitabede sözü edilen heykel bugün yerinde yoktur. Kitabede adı geçen Edessa kralı IX. Ma'nu (214-240)'dur.

201 yılındaki büyük sel afetinde kraliyet sarayı yıkılmış, Kral daha sonra kale üzerinde kışlık bir saray yaptırmış ve bu sütunlar da sarayın kuzeyindeki alana inşa edilmiştir.

Kale, doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen planlıdır. Çevresi yaklaşık 800 m. uzunluğunda olup, 25 burçludur.

Evliya Çelebi, kaleden; "Kalenin batıya açılan gayet sağlam ve kuvvetli bir demir kapısı vardır. Burada 20 kadar ev vardır ki Dizdar Ağa bu evlerde oturur. 200 kadar neferi, cephanesi, buğday ambarı ve sarnıçları vardır. Kale kapısının iç kısmında minareli ve küçük bir mes-cidi vardır" şeklinde bahseder.

Kalenin içme suyu temini için aşağıdaki Aynzeliha kaynağına inen gizli tünel 1996 yılında Şanlıurfa Valiliğince ortaya çıkartılarak temizlenmiş ve kullanıma açılmıştır.

Kale üzerinde Seleukoslar, Bizans ve İslami devirlere ait çok sayıda yapı kalıntısı bulunur. Bu yapılardan biri, kalıntıları günümüze kadar gelmiş olan ve kalenin batı kesiminde yer alan "Yel Değirmeni"dir. Geçtiğimiz yıllarda Şanlıurfa Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kazılarda bu değirmene ait bazalt öğütme taşları bulunmuştur.

Selçuklular, Eyyubiler, Memlukler, Akkoyunlular ve Osmanlı dönemlerinde çeşitli onarımlar geçiren kalenin kuzey, güney ve doğu cephesindeki duvarlarda toplam beş kitabe bulunmaktadır. Bunlardan üçü aşınma ve kırıklardan dolayı okunamamış; diğer ikisi de Akkoyunlu (1462) ve Osmanlı dönemine (1540) ait olup okunabilmiştir.

2009 yılında Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nce kale üzerinde, geniş kapsamlı bir restorasyon yapılmıştır.

161 | Mahmutoğlu Kulesi ve Surlar (1913)

ŞEHİR SURLARI

M.S. 6. yüzyıla ait yazılı kaynaklarda sözü edilen şehir surlarının ilk inşa tarihi bilinmemektedir. Şehrin etrafını çevreleyen surların büyük bir kısmı, 20. yüzyılın başından itibaren tahrip edilmeye ve yıkılmaya başlanmıştır; Harran Kapısı ile Bey Kapısı'na ait Mahmutoğlu Kulesi ile yer yer duvar ve burç kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. 2013 yılında Mahmutoğlu kulesi ve devamındaki şehir surlarının bir bölümü Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

Çeşitli kaynaklardan Urfa şehir surlarının batıda Sakıbin Kapısı (Batı Kapısı), kuzeybatıda Samsat Kapısı, Saray Kapısı, doğuda Bey Kapısı, Su Kapısı ve güneyde Harran Kapısı olmak üzere 6 kapısının bulunduğu anlaşılmaktadır.

BEY KAPISI VE MAHMUDOĞLU KULESİ

Urfa şehir surlarının doğu yönünde inşa edilmiştir. Kısas'a açıldığı için "Kısas Kapısı" ya da "Bab el-Emir" adlarıyla da tanınmıştır. Kapı yıkılmış olup, "Mahmudoğlu Kulesi" diye bilinen kale/burç ayakta.

Osmanlılar zamanında kapı ağalığının Mahmudoğlu ailesine verilmiş olmasından dolayı bu isimle anılmaktadır. Yapı, güneyde silindirik bir burç, bunun kuzeyinde ise beş köşeli daha alçak ikinci bir burçtan meydana gelmiştir. Kuzeydeki burcun batı tarafı "haremlik", güneydeki burcun ise "selamlık" olup her iki kısım aralarındaki bir kapı ile birbirine bağlanmıştır.

Kapıağası ailesinin oturduğu haremlik kısmına batı taraftaki sokaktan girilir. Geleneksel bir Urfa Evi plânındaki bu bölümün avlusunun güneyindeki selsebilli eyvan, Diyarbakır ve Mardin'deki Artuklu eyvanlarını hatırlatır.

Selamlık kısmı; depo, ahır, develik, zindan ve divanhaneden (toplantı salonu) meydana gelmiştir. Selamlığın doğusundaki silindirik burcun doğuya bakan dış cephesindeki Ermenice kitabeden anlaşıldığına göre, burası Haçlı kontluğu zamanında, üçüncü Kont Joscelin'in günlerinde Urfa'yı vekâleten yöneten Prens Vasil'in yönetimi sırasında 1122 yılında inşa edilmiştir.

2013 yılında Mahmutoğlu kulesi ve devamındaki şehir surlarının bir bölümü Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

Mahmutoğlu Kulesi 2014 yılı Mart ayından beri "Şanlıurfa Kent Müzesi" olarak hizmet vermektedir.

HARRAN KAPISI

Şehrin güney tarafındaki surların üzerindedir. Güney cephesi Bizans dönemine kuzey cephesi ise Eyyubi dönemine aittir.

162 | Harran Kapısı

"Bab el-Harran" olarak da bilinen kapının güneye bakan yüzünde, sağda, 5. yüzyıl başlarına ait Grekçe yazıtlı duvar kalıntıları görünür. Beş satırdan oluşan yazıtın az bir kısmı okunabilmiş olup tercümesi şöyledir:

" .... Bizans tarafından ..... kuvvet ..... imparatorlar ve krallar ..... yılında .."

Kapının kuzeye bakan cephesinde tarihsiz bir Arapça kitabenin günümüz diliyle karşılığı şudur:

"Efendimiz, sultan, melik, muzaffer, âlim, adaletli, desteklenmiş ve muzaffer olan, din ve dünyanın yıldızı, fetihlerin babası, Şah Gazi b. Sultan Melik, adaletli, Allah'ın rahmetine muhtaç olan Ebu Bekir b. Eyyub'un vilâyette yaptırdığı imaretlerden. Devleti muzaffer olan, adaletli eş-Şibli'dir."

Kitabeye göre; kapının kuzey cephesi, Eyyûbi sultanlarından el-Melik'ül Muzaffer Şah(abeddin) Gazi Ebûbekr b. Eyyüb tarafından yaptırılmıştır.

Şahabeddin Gazi, 1218-1222 yılları arasında Urfa ve Suruç valiliği; 1220-1244 yılları arasında ise, Meyyâfârikîn (Silvan) Eyyûbi sultanlığını yapmıştır.

Kitabenin alt bölümlerinde, girişin sağ ve sol üst kısımlarında, boyunlarından zincirli birer aslanı tutan bir kişiyi gösteren kabartma rölyef bulunur.

2008 yılında Şanlıurfa Belediyesince kapının kuzey cephesini örten dükkânlar kamulaştırılarak yıkılmış ve kapı ile çevresi restore edilmiştir.

Kapının güneybatısında kahvehane olarak kullanılan yapı ise 2010 yılında Şanlıurfa Belediyesi'nce satın alınıp restore edilerek "Şanlıurfa İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi" olarak 25 Eylül 2011 tarihinde açılmıştır.

163 Millet Hastanesi

12) TARİHİ HASTANELER ve MEKTEPLER

MİLLET HASTANESİ

Eski kent merkezinin kuzeybatısında sur dışında 1903 tarihinde, -U- plânında iki katlı olarak inşa edilen bu yapı, güney cephesindeki sütunlar üzerine oturan balkonlu ve bina köşelerindeki zarif sütunçeleriyle taş yapı modern mimarinin Urfadaki en eski ve en güzel örneklerindedir. Sultan II. Abdülhamid'in katkılarından dolayı hastaneye bir süre "Hamidiye Hastanesi" denilmiştir.

Urfa Mutasarrıfı Ethem Bey, şehrin dışında yaptırılan bu hastanenin inşasına ve bir an önce bitirilmesine nezaret işine Urfa Ortaokulu Müdürü İhsan Şerif'i memur etmiş, İhsan Şerif, canla başla çalışarak binanın 11 ay gibi kısa bir zamanda hizmete açılmasına gayret göstermiştir.

Hastanenin ilk yıllarında İstanbul'dan Radilis Efendi isminde genç bir Rum operatör getirtilerek, Urfada ilk defa birçok fitk ameliyatı bu hastanede gerçekleştirilmiştir.

Yapı son yıllarda Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi olarak hizmet vermiştir.

İSVİÇRE MİSYONER HASTANESİ

(Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Merkezi)

Atatürk Mahallesi Cavsak Sokak'ta, Mahmut Nedim Efendi Konağı'nın kuzeyindedir. 1901 yılında İsviçreli Dr. Christ'in Basel'deki dostlarından sağladığı yardımlarla yaptırılmıştır.

Geniş bir avlu içerisinde, iki ayrı yapıdan oluşur. Avlunun güneyindeki birinci yapı, doğu batı yönünde sıralanmış 7 adet çapraz tonozla örtülü tek kattan oluşur. Bunun kuzeyinde yer alan ikinci yapı

164 İsviçre Misyoner Hastanesi

daha küçük ölçüde olup, iki katlıdır. Zemin katın doğu kesiminde çapraz tonozlu bir oda, bunun batısında beşik tonozlu bir geçit ve iki çapraz tonozla örtülü büyük bir oda ile beşik tonozlu bir oda yer alır. Bu mekânların üzerindeki birinci kat, ortasından bir duvarla geniş iki salona ayrılmıştır. Her iki salonun üzeri çatı ile örtülüdür. Doğudaki salonun doğu cephesi bir sütuna, kuzey ve güney cepheleri ikişer sütuna oturan kemerlerle teşkilatlandırılmıştır.

Zemin katın kuzeyinde küçük bir avlu ile çapraz tonozlarla örtülü mutfak ve odalar bulunmaktadır. Türkiye Kızılay Derneği mülkiyetindeki yapı, yenilemesi yapılmak ve sosyal ve kültürel amaçla kullanılmak üzere 2002 yılı başlarında Şanlıurfa Valiliği'ne tahsis edilmiştir.

Restore edilen binanın bir bölümünde "Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Merkezi" olarak unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarının yaşatılması amacıyla atölyeler kurulmuş olup üretim, eğitim ve satış yapılmaktadır. Yapının bir bölümü ise "Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Müzesi" olarak hizmet vermektedir.

165 Eski Ermeni Yetimhanesi

ESKİ ERMENİ YETİMhanesi (İl Sağlık Müdürlüğü)

Şehir merkezinin kuzeyinde Bağlarbaşı mevkiindedir. Ermeni yetimhanesi olarak inşa edilmiş olan yapı, daha sonra askeri hastane ve trahom hastanesi olarak kullanılmıştır. Fransız işgali sırasındaki çatışmalarda beyaz bayrak çekilerek savaş dışı tutulan binalardan sayılan tarihi bir yapıdır. Günümüzde İl Sağlık Müdürlüğü hizmet binası olarak kullanılmaktadır.

KÖY YATI MEKTEBİ (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)

Atatürk Bulvarı üzerinde yer almaktadır. İnşa tarihi bilinmemektedir. 1930 yıllarında Mutasarrıf Münir Bey tarafından yarım bırakılmış bu yapı tamamlanarak bugünkü halini almıştır. Önceleri Sanayi Mektebi'nin nakledilmesi düşünülmüşse de daha sonra çevre köylerden gelen öğrenciler için "Köy Yatı Mektebi" olarak kullanılmıştır.

166 Köy Yatı Mektebi

Mimari ve Üslup olarak 1903 yılında Köprübaşı'nda inşa edilen Yusuf Ziya Efendi (Hacı Yusuf Kâmil) Konağı'na (Eski Osmanlı Bankası binası) benzer özellikler taşıdığı için aynı dönemde yapıldığı söylenebilir. Yapı 1993 yılında Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilmiş ve bir süre İl Özel İdaresi binası olarak kullanılmıştır.

2005 yılında yapının tekrar restorasyonu yapılarak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü hizmet binası olarak kullanılmaya başlanılmıştır.

KURTULUŞ İLKOKULU (Numune Mektebi)

58 Meydanı'nda yer alan, 1890'lı yılların sonlarında inşa edilen bu tarihi yapı ilk önce "Urfa Sultani Mektebi" olarak kullanılmıştır. 1901-1902 yıllarında "Kız Mektebi" olarak, 1920'li yılların başlarında "Numune Mektebi" olarak hizmet vermiştir.

Daha sonraları binaya Urfa'nın Fransız işgalinden kurtuluşu anısına "Kurtuluş İlkokulu" ismi verilmiştir. Yapı günümüzde bu isimle İlköğretim Okulu olarak hizmet vermektedir.

167 Kurtuluş İlkokulu

168 Şanlıurfa Kalesi

ŞEHİT NUSRET İLKOKULU (Basmahane)

Osmanlı'nın son dönemlerindeki taş mimarinin Urfadaki örneklerindedir. Osmanlı Padişahı Sultan Abdülhamid tarafından Ermeni vatandaşlar için "Sanat Evi" olarak inşa ettirildiği bilinmektedir.

1899 yılında Alman Araştırmacı Max von Oppenheim tarafından çekilen bir fotoğrafta çatısı örtülmemiş vaziyette inşa durumu görülmektedir.

Marangozhane, halı fabrikası ve halı iplerinin boyandığı boyahane yer aldığı "Sanat Evi", halı dokuma ve bez basma atölyesi olarak kullanıldığından "Basmahane" adıyla anılmıştır. Uzun süre boş kalan yapı, 1950'li yıllarda muhacir ailelerin ikametine ayrılmıştır.

1955 yılında ise Şehit Nusret İlkokulu'nun taşınmasıyla okula dönüştürülmüştür. 1956-1966 yılları arasında yapının bodrum katı müze eserlerinin toplandığı depo olarak kullanılmıştır. 2014 yılına kadar Şehit Nusret İlköğretim Okulu olarak kullanılmış, daha sonra İmam Hatip Okulu olmuştur.

ŞANLIURFA LİSESİ (Atatürk Lisesi)

Samsatkapı Meydanı'nda yer almaktadır. 1936 yılında Vali Atif Ulusoğlu tarafından hükümet konağı olarak iki katlı taş yapı olarak inşa edilmiştir. 1946 yılında üzerine bir kat daha ilave edilerek "Urfa Lisesi" olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1968 yılında lisenin abide mevkiinde yapılan yeni binasına taşınmasından sonra "Merkez Ortaokulu"na dönüştürülmüştür. Daha sonra "Atatürk Lisesi" olarak kullanılmıştır.

169 Şanlıurfa Lisesi

170 Mustafa Kemal Paşa Çeşmesi

13) ANITLAR

MUSTAFA KEMAL PAŞA ANIT ÇEŞMESİ

Mustafa Kemal Paşa adına Türkiye'de dikilen ilk anıttır.

İlk olarak 1917 yılında Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa Caddesi'ndeki (Atatürk Bulvarı) Vali Konağı önüne inşa edilmiş, 1972 yılında Urfa Valisi Turgut Sayın tarafından yeri değiştirilerek daha sonra "Abide" adıyla anılacak mevkideki bugünkü yerine nakledilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın Çanakkale cephesinde savaşan (1915-1916) ve bu savaşta kahramanlıklarıyla ün salmış bulunan Urfalı taburdan geriye kalan gaziler savaş sonrası Urfaya döndüklerinde komutanları Mustafa Kemal'i büyük bir övgü ve hayranlık duygularıyla çevrelerine anlatmışlar. O tarihlerde Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Urfalı gazilerin komutanları Mustafa Kemal Paşaya olan bu sevgi ve bağlılıklarını bir anıtla sembolleştirmeyi uygun görmüştür. Nusret Bey, şehrin kuzey kesimini Karakoyun Deresi üzerindeki Hacı Kamil Köprüsü'ne bağlayan bir cadde açtırarak buna "Mustafa Kemal Paşa Caddesi" adını vermiş, caddenin ortasını çiçeklikli bir orta refüj ile düzenleterek Vali Konağı karşısına (Daha sonra bu konak 1983 yılında yıktırılarak yerine bugünkü Cebeci İş Hanı yapılmıştır) bu anıt çeşmeyi yaptırmıştır.

Düzgün kesilmiş kalker taşlarından inşa edilmiş olan 9 m. yüksekliğindeki anıtın kare kaidesinin çevresine elips formunda dört adet yalak yerleştirilmiştir. Tabandan 140 cm. yukarıda, köşelerden yükselen yivli gövdeli ve kompozit başlıklı, 2.5 m. boyundaki dört ince sütun yukarıdan arşitravlarla birbirine bağlanmıştır. Sütunların aralarında, anıt çeşmenin su haznesi bulunur. Alttaki sütunlara oturan yivli ve kompozit başlıklı dört sütun anıtın ikinci katını oluşturmaktadır. İkinci kattaki sütunların arşitravları üzerinde her dört cephede de yarım yuvarlak birer alınlık yer almakta ve anıt küçük bir kubbe ile son bulmaktadır. Her iki kattaki sütunların aralarında dört cephede yolları gösteren kitabeler bulunur. Doğu, batı ve güney cephelerdeki Osmanlıca kitabelerde görülen rumi 1333/m. 1917 tarihi anıtın inşa tarihini vermektedir. Bu kitabelerden ve dört yanındaki çeşmeden dolayı anıt, "Yol Gösteren Çeşmesi" adıyla da anılmaktadır.

Anıt, Mustafa Kemal Paşa henüz Atatürk unvanını almadan O'nun adına Türkiye'de dikilen ilk anıt olması bakımından önem taşımaktadır.

Batı Cephe Kitabesi: "Mustafa Kemal Paşa Caddesi 1333 (rumi)" (m.1917) ve güneydeki bu caddeyi gösteren bir ok işareti. Doğu Cephe

171 Harbi Umumi Şehitleri Anıtı

Kitabesi: “Kafkas Yolu 1333” ve kuzeydeki bu yolu gösteren bir ok işareti. Güney Cephe Kitabesi: “Hindistan Yolu 1333” ve doğudaki bu yolu gösteren bir ok işareti. Kuzey Cephe Kitabesi: Günümüz alfabesi ile “Ankara Yolu-1959” yazılmış ve altına batıdaki bu yolu gösteren ok işareti yapılmıştır.

HARB-I UMUMİ ŞEHİTLERİ ANITI

1914-1918 yılları arasındaki Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı devletinin; Suriye, Filistin, Çanakkale, Irak, Galiçya, Makedonya, Kafkasya, Sina, Hicaz ve Yemen cephelerinde verdiği şehitlerin hatırasını yaşatmak üzere yaptırılan anıttır.

Şehir merkezinde, eski Hükümet Konağı (Bugünkü İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü binası) önündeki refüjde yer alan bu anıtın kuzey ve güney cephesi ortasında yer alan kitabeler birbirinin tekrarı olup kitabelerde; “Birinci Dünya Savaşı şehitlerine fatiha” anlamında, “Harb-ı Umumi Şuhedaya Fatiha, 1330-1332” yazılıdır. Anıtın güney cephesinin üzerindeki kitabede; “Savaş meydanına giden erlere Allah’ın yardımı ola” anlamında, “Cay-ı cihada giden Erlere Nusret ola 1334 (rumi)” (miladi 1918) yazılıdır. Kuzey cephenin yukarıdaki kitabede; Bu taş sessiz değil, büyük savaşın tacıdır anlamında, “Tarih Bu hacersamit değil İklil-i cihad-ı ekberdir 1335 (rumi)” (m.1919) yazılıdır.

Birinci Dünya Savaşının 1914 yılında başladığı düşünüldüğünde, anıtın ortasındaki “Harb-ı Umumi Şuhedaya Fatiha, 1330-1332” tarihlerinden 1330’un rumi (m.1914), 1332’nin hicri (m.1914) olarak Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıç tarihini verdiği anlaşılır.

Anıtın yapılış tarihi ise, güney cephe yukarıdaki kitabede geçen rumi 1334 (m.1918), kuzey cephe yukarıda geçen rumi 1335 (m.1919) tarihi olmalıdır. Buna dayanarak anıtın, rumi 1334-1335 (m.1917-1919) tarihleri arasında Urfa Mutasarrıflığı görevinde bulu-

172 Milli Mücadele Şehitleri Anıtı

nan Nusret Bey tarafından 1918-1919 tarihleri arasında yaptırıldığını söylemek mümkündür.

Yaklaşık 8 m. yüksekliğindeki anıt, kesme taşlardan inşa edilmiş olup, yuvarlak bir kaide üzerine kalın silmelerle çevrili kare tabanlı olarak oturmaktadır. Anıt, tabandan sonra yukarıya doğru prizmatik bir biçimde incelenerek yükselmektedir.

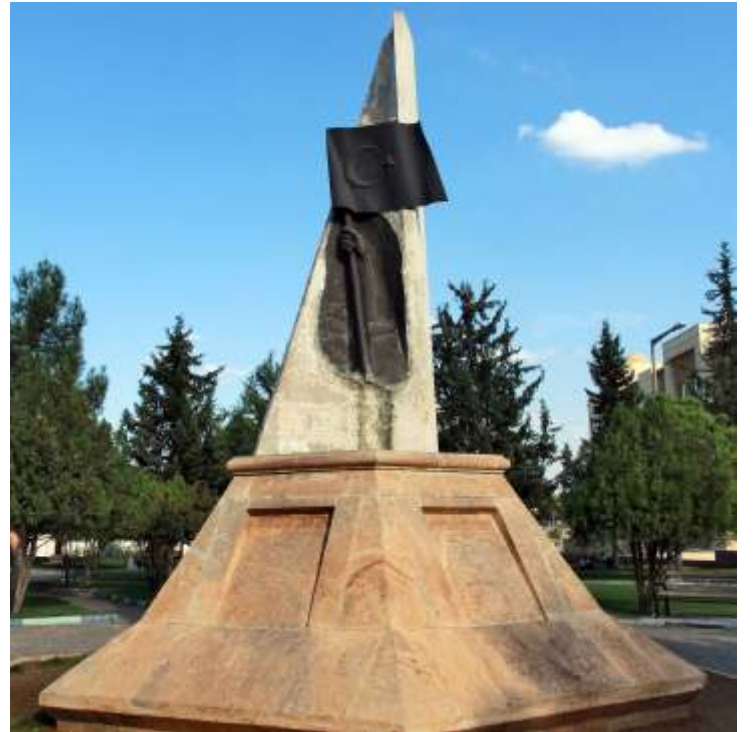
MİLLİ MÜCADELE ŞEHİTLERİ ANITI

Şehitlik Parkı’ndadır. 9 Şubat-11 Nisan 1920 tarihleri arasındaki Urfa Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlara karşı çarpışan şehit ve gaziler hatırasına 1940’lı yıllarda Belediye tarafından yaptırılmıştır. Anıtın 50 cm. yüksekliğindeki kare kaidesi üzerine daha küçük ölçüde piramidal ikinci bir kaide yapılmış, bunun da üzerine dört köşeli olarak gittikçe incelen kısım inşa edilmiştir. Piramidal kaidenin dört yönüne oyulmuş olan ay-yıldız formundan başka, anıt üzerinde her hangi bir süsleme yoktur. Kurtuluş törenlerinde ve “Hava Şehitleri”ni anma günlerinde anıt önünde askeri tören düzenlenmektedir.

KURTULUŞ ANITI

ŞURKAV ve Çevre Vakfı’nın işbirliğiyle şehrin batısında, Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun kenarında, Balıklıgöl Devlet Hastanesi civarında yapılan Kurtuluş Parkı’nın içindeki anıttır. 2001 yılında Vali Muzaffer Dilek tarafından yaptırılmıştır. Üzerinde, Urfa kurtuluş savaşındaki şehitlerin adları yazılı altıgen bir kaide üzerinde 15 metre yüksekliğinde eğik, dikdörtgen şeklinde bir sütun yükselmekte, bunun üzerinde ise, bir kolun elinde Türk bayrağı bulunmaktadır.

Kurtuluş Parkı’nın ve anıtın çevre düzenlemesi yapılarak, anıt 11 Nisan 2001 tarihinde açılmıştır.

173 Kurtuluş Anıtı

174 Aynzeliha Parkı

14) PARKLAR- DİNLENME ve MESİRE YERLERİ

AYNZELİHA PARKI

Şanlıurfa Kalesi'nin Kuzey eteğindeki Aynzeliha Gölü'nün çevresindedir.

Rivayete göre Hz. İbrahim, Nemrud'un emriyle ateşe atıldıktan sonra Nemrud'un kızı Zeliha da Hz. İbrahim'e inandığından kendisini onun peşinden ateşe atmış, Zeliha'nın düştüğü yerde de "Aynzeliha Gölü" oluşmuştur. Bu göldeki balıklar halk tarafından kutsal kabul edilerek korunmaktadır.

Gölün çevresi 1924 yılında Vali Fuat Bey tarafından park olarak düzenlenmiş ve halkın hizmetine sunulmuştur. Gölün içinde kayıkla dolaşma imkanı bulunmaktadır.

Özellikle yaz mevsiminde Urfalılar ve şehre gelen ziyaretçiler burada ağaçların altında dinlenebilmektedirler. Parkın içinde çay bahçesi ve lokanta da bulunmaktadır.

175 Sakıbın Köşkü ve Bahçesi

176 Haleplibahçe Parkı

SAKIBIN KÖŞKÜ VE BAHÇESİ

Balıklıgölün kuzey batısında, Haleplibahçe Mozaik Müzesi'nin bitişindedir.

Sakıbın Köşkü Geçmişin izlerini taşıyan, mistik ve otantik mekânı, geniş yeşil alanı ile hizmeti vermektedir. Kafeterya hizmetinin yanı sıra yöresel yemekleri ve klasik lezzetleri de misafirlerine sunmaktadır. Düğün fotoğrafçıların da en uğrak mekânları arasında yer almaktadır. Sakıbın Köşkü, şehir merkezinde ferah bir ortam sunmaktadır.

ŞEHİTLİK PARKI

Şehitlik semtinde, Topçu Meydanı'nın kuzeybatısında geniş bir alana yayılmış bir parktır. Çam ağaçları, yeşil alanları, piknik masaları, havuzları ve bankları ile güzel bir parktır. Şanlıurfa Belediyesi tarafından 1999 yılında yaptırılmıştır.

Buradaki Roma devrinden kalma kaya mezarları, 1920 yılındaki Fransız işgal kuvvetleri askerleri tarafından barınak olarak kullanılmıştır. Bu dönemde burası "Keşişin Ağılı" olarak biliniyordu. 1942 yılında dönemin Belediye Başkanı Ömer Alay (1933-1946) zamanında mezarlar toprakla doldurularak Çamlık Parkı haline getirilmiştir.

Bu alanda 1979 yılında yapılan arkeolojik kazılarda bulunan bir kaya mezarının döşemesinde, Edessa kralı VIII. Büyük Abgar'ın mozaikine rastlanmıştır.

HALEPLİBAHÇE PARKI

Balıklıgölün kuzey batısında yer alan Haleplibahçe mevkiinde 2005 yılında yapımına başlanan park projesinde alt yapı çalışmaları yapılırken taban mozaiklerine rastlanınca 200 dönümlük alanda arkeolojik kazı başlatılmıştır. Kazılarda M.S. 6. Yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bir saray ve bir villa, bir hamam kalıntılarına rastlanmış ve bu yapıların tabanında çok kıymetli mozaikler bulunmuştur. 2012 yılı Mayıs ayında Kültür Turizm Bakanlığı ve Büyükşehir Belediyesi'nce yeniden düzenlenmesine başlanan 200 dönümlük Haleplibahçe parkı Mart 2014'te tamamlanmıştır.

177 | Tıfındır Parkı

Park içerisinde içerisinde Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi, 30.000m2 Arkeopark, Edessa Mozaik Müzesi, Arkeoloji Araştırma Merkezi ve tanıtım merkezi, amfi tiyatro, kültür ve sanat merkezi, hediyelik eşya reyonları, kafeterya, rekreasyon alanı ve 750 araçlık açık ve kapalı otoparkın yer almaktadır.

HALEPLİBAHÇE HAMARAT ELLER MUTFAĞI

Haleplibahçe Havzası Müzeler Bölgesinin Balıklıgöl'e yakın kesiminde yer almaktadır. Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal tesisi olarak yöresel mutfak kültürünün yaşatıldığı bahçe içinde bir mekândır.

Kadınların çalıştığı Hamarat Eller Mutfağı birbirinden lezzetli yöresel yemeklerin yanı sıra kafeterya, mutfak ve çocuk oyun alanı gibi birçok sosyal donatıyla hizmet sunmaktadır.

TILFINDIR TEPESİ PARKI

Eski kent merkezinin kuzetbatı köşesinde Haleplibahçeyi gören tepede yer almaktadır.

Urfa, 639 yılında İslâm orduları tarafından, Bizanslıların elinden savaşız olarak alındığı zaman, inanışa göre aylardan Ramazan olduğundan herkes oruçluymuş. Ordu bu tepenin üzerinde konaklamış ve iftarını açmış. O tarihten sonra bu tepeye, iftar tepesi anlamına gelen "Tell Futur" adı verilmiş. Kelime günümüze, bozulmuş bir şekli olan "Tıfındır" şeklinde ulaşmıştır.

Tepe, Kurtuluş Savaşı'nda çatışmalara da sahne olmuştur.

Bediüzzaman Mezarlığı'nın güneyinde bulunan ve halk arasında "Baboyın Dağı" olarak bilinen çam ağaçlarıyla kaplı bu tepe uzun yıllar kadınlar tarafından özellikle Çarşamba ve Cumartesi günleri gidilen bir mesire yeri olarak kullanılmıştır.

2007 yılında Şanlıurfa Belediyesi tarafından çevre düzenlemesi ve çocuk parkı yapılmıştır.

178 | Cumhuriyet Parkı

FATİH SULTAN MEHMET PARKI (Kasaptaşı Parkı)

Vali Konağı karşısında, Abdülkadir Karahan Caddesi üzerindedir. Şanlıurfa Belediyesi tarafından 1998 yılında yaptırılan 70.000 m2 alana sahip bir parktır.

Yürüyüş parkuru, oturma alanları ve çocuk oyun alanları bulunmaktadır. Şanlıurfa'nın büyük parklarından.

TURGUT ÖZAL PARKI

Şanlıurfa'nın Ulubatlı Mahallesi'nde, Fatih Sultan Mehmet Parkının batısında toplam 42.000 m2 alan üzerindedir. Şanlıurfa Belediyesiince düzenlenen park 28 Haziran 2013 tarihinde açılmıştır.

Turgut Özal parkı içersinde su gösterili meydan, anfi tiyatro, akülü araç pisti, engelli parkı, çocuk oyun alanları, spor alanı, koşu parkuru, gezinti yolları, çocuk kütüphanesi gibi önemli alanlar yer almaktadır.

CUMHURİYET PARKI

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından il merkezinin 6 kilometre doğusunda 110 dönümlük alanda yer alan Cumhuriyet Tesisleri Ağustos 2014'te hizmete açılmıştır.

İçerisinde piknik alanı, restoran, kafeterya, hafta sonu açık büfe kahvaltı salonu, 1200 m. yürüme yolu, yüzme havuzu, su oyun parkı, çocuk oyun alanı, spor alanı, havuz başı kır düğünü alanı bulunmaktadır.

GAP SUKAY

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından il merkezinin 6 kilometre doğusunda 58 bin metrekarelik alanda yapımı tamamlanan GAP SUKAY, 2016 yılı Temmuz ayında hizmete açılmıştır. 35 bin metrekarelik gölet üzerinde (Sukaypark) birçok su sporu yapılmaktadır.

179 GAP SUKAY

Alanda ayrıca; restoran, kafeterya, açık kapalı yüzme havuzları, aqua park, biyolojik gölet, temalı bahçeler, çocuk oyun ve oturma alanları, mutfaK, koşu parkuru, etkinlik meydanları, su oyunlu havuzlar ve atletizm sahası gibi sosyal amaçlı kullanım alanları yer almaktadır.

ATATÜRK ORMANI MESİRE ALANI

İl merkezine 12 km. uzaklıkta Diyarbakır yolunun sağında Karaköprü Belediyesi sınırları içerisinde Gölpınar mevkiindedir. Çamlarla kaplı ormanlık alan 1960'lı yıllarda eski valilerden Kemalettin Gazoğlu döneminde oluşturulmuştur.

Orman, yüksek bir tepede olduğu için sıcak yaz günlerinde serinlemek ve piknik yapmak amacıyla en çok gidilen bir yerdir. Orman Bölge Müdürlüğü'ne bağlı alanda piknik yapılabilmesi için oturma yerleri, çeşmeler ve tuvaletler alanları bulunmaktadır.

TEKTEK DAĞLARI MİLLİ PARKI

Şanlıurfa'nın güneybatısında yer alan ve il merkezine yaklaşık 45 km uzaklıkta olan Tek Tek Dağları, 21.06.2007 tarihinde 2007/12238 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Milli Park ilan edilmiştir. Tek Tek Dağları halihazırda flora, fauna zenginliğinin yanı sıra; kültürel, tarihi ve

180 Atatürk Ormanı

arkeolojik özellikleri ile de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ilk Milli Parkı olma özelliğini taşımaktadır.

Tek Tek Dağları Milli Parkı'nın yer aldığı coğrafyada pek çok uygarlık hüküm sürmüştür. Bu zengin medeniyetlerin sonucu olarak Milli Park alanı içerisinde önemli tarihi ve arkeolojik değerler bulunmaktadır. Bunların başlıcaları, Şuayıp Şehri Harabeleri, Soğmatar Harabeleri, Senem Mağara, Han el Ba'rur ve Bazda Mağaraları'dır. Bu tarihi mirasın yanı sıra Roma devrine ait çok sayıda kaya mezarı da alanda yer alan arkeolojik kalıntılardır.

Tektek Dağları'nda Menengiç (*Pictacia terebinthus* L.), Peygamber Çiçeği (*centaurea*), Gelincik (*Papaver rhoes*), Kekik (*Tymus* sp.), Sütleşen (*ephorbia* sp), Köy Göçüren (*Circium arvense*), Papatya vb. bitkiler yer almaktadır.

Devlet tarafından korumaya alınan bu ağaçlara, 1962 yılından başlayarak yaklaşık 15 yıl boyunca 50 kişilik bir ekiple budama işlemi ve aşılama yapılmıştır. Günümüzde bu aşılı menengiç ve fıstık ağaçlarının meyveleri ekonomik amaçla değerlendirilmektedir. Bölgede yaklaşık 4 milyon ağacın ortalama 400 bin adedi aşılansak Antep fıstığına dönüşürülmüştür.

Tektek Dağları Milli Park alanında; Ceylan (*Gazel Subgutturosa*), Varan kertenkelesi (*Varan Griseues*), Vaşak (*Lynx lynx*), tavşan, kurt, tilki, toy, mezeldek, turna, kınalı keklik, çil keklik, şahin, atmaca, kaya güvercini, üveyik, kızkuşu, tepeli toygar, boğmaklı toygar, bağrıtlak, karga, ibibik, leylek, sığırcık, serçe v.b hayvanlara rastlanmaktadır.

2015 Mayıs ayında Orman ve Su İşleri Bakanlığı 15. Milli Parklar Bölge Müdürlüğü'nce, Tek Tek Dağları'nın "Rüstem Deresi" girişinde yaklaşık 30 dönümlük bir piknik alanı oluşturulmuştur. Piknik alanında süs havuzları, kamelyalar ve kafeterya bulunmaktadır. "Tek Tek Dağları Milli Parkı"nda doğa yürüyüşü, yamaç tırmanışı ve bisiklet turu etkinlikleri düzenlenmektedir.

181 Tektek Dağları Milli Parkı

182 | Şanlıurfa Kalesi'nden kente bakış

Beşinci Bölüm

HALK KÜLTÜRÜ (GELENEKSEL HAYAT)

183 Hz. İbrahim'in doğduğu mağara ve Mevlid-i Halil Camii

Şanlıurfa denince akla ilk olarak Balıklıgölü, türküleri, türkücüleri, yanık hoyratları, sıra geceleri, çiğköftesi gelir. Bunların dışında Şanlıurfa kültürüyle ilgili, gelenek ve görenekler, atasözleri, beddualar, bilmeceler, halk hikâyeleri, masallar, halk ilaçları, çocuk oyunları, el sanatları, efsâneler “şanlıurfa halk kültürü”nün önemli konularıdır.

Günümüzde, sıra gecesi, oda geleneği, ahilik geleneği, dağ yatısı, düğün ve evlenme adetleri gibi birçok gelenek bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Bugün mevcut olan birçok özgün halk kültürü ürünü ise zamanla değişime uğrayacaktır.

Bu bölümde halk kültüründen bazı başlıklar yer almaktadır.

1) EFSANELER

Şanlıurfa tarihi, şehrin geçmişindeki efsanevi olayların esintileriyle halk dilinde şekillenir. Efsaneler halk arasında, yüzyıllardır tarih bilgisi gibi anlatılarak günümüze kadar gelmiştir. Bu arada, Urfa'da yaşadığına inanılan peygamberlerin hayatlarından bazı kesitler de efsanelere konu olmuştur.

ÂDEM İLE HAVVA VE HARRAN OVASI EFSANESİ

Efsaneye göre Âdem'le Havva'nın Cennet'ten çıkıp geldikleri yerdir Harran Ovası ve Göbeklitepe. Âdem'le Havva bir cennet köşesi gibi renk renk çiçeklerin yer aldığı ovanın bu güzelliğine inanamazlar. Bunca güzelliğin arasında ilk dikkatlerini çeken bir tek ağacın olmayışıdır. Âdem, Cennet'ten gelirken bir nar bir de gül dalı getirmiştir yanında... Ovanın ortasına diker ikisini de... Hemen büyüyüveren nar al çiçekler açar, gül ise beyaz...

Bir süre sonra karınları acır. Havva avucunu açar, içinde Cennet'ten getirdiği bir buğday tanesi vardır. Umutla koyulurlar işe... Âdem, gül ağacından bir saban yapar. Sabana da kendini koşar. Ancak öylesi yorucu bir iş ki dermanı kalmaz. O anda bir öküz belirir yanlarında "Beni koşun" der gibi boynunu uzatır...

İşte inanişâ göre insanın ilk ayak bastığı, sabanın ilk kullanıldığı, öküzün ilk kez çifte koşulduğu yerdir Harran Ovası... Bu yörede buğday'ın, gül'ün ve nar'ın kutsallığı da cennet'ten gelmiş olmalarındanır...

Başka bir efsaneye göre de, Harran Medreseleri yapılırken temel harcına gül suyu katıldığı ve yağmur yağdığına buraların gül kokularıyla dolduğuna inanılır.

HZ. İBRAHİM VE BALIKLIĞÖL EFSANESİ

Nemrut, zulmü ile çevresine korku ve dehşet saçan bir hükümdardır. Bir gece gördüğü rüyada doğacak çocuklardan birinin kendisini öldüreceğini öğrenir. O yıl doğacak bütün çocukların öldürülmesini emreder. Nemrut'un askerleri emri uygulamaya başlar. Sara, kaçarak bir mağaraya gizlenir. İbrahim'i mağarada doğurur ve burada bırakıp evine döner. Çocuğu bir dişi ceylan emzirir. Bir gün askerler İbrahim'i 7 yaşında mağarada bulurlar. Nemrut'un huzuruna getirirler. Çocuğu olmayan Nemrut, İbrahim'i yanına alıp büyütür.

İbrahim, Nemrut'un zulmünü, haksızlığını ve putlara tapışını, halkın da putlara tapmaya zorlandığını görür. İnsanların kendi elleriyle yaptıkları bu putların tanrı olamayacağını halka anlatmaya başlar. Bir gün İbrahim, sarayın putlar bölümüne girerek balta ile bütün putları parçalar. Öfkelenen Nemrut, İbrahim'in ateşe atılarak cezalandırılmasını emreder.

Her taraftan toplanan odunlar, bugünkü Halil'ür-Rahman Gölü'nün bulunduğu yere yığılır, ateş yakılır ve bugünkü kalenin bulunduğu tepenin üzerinden Hz. İbrahim mancınıklarla ateşe fırlatılır. Allah tarafından ateşe "Ey ateş İbrahim'e karşı serin ve selamet ol" emri verilince ateş su, odunlar da balık olur. Hz. İbrahim'in ateşe düştüğü yer bir göl ve gül bahçesine dönüşür. Bu göle daha sonra "Halil'ür-Rahman Gölü" adı verilir. Hz. İbrahim'in ardından kendisini ateşe atan Nemrut'un kızı Zeliha'nın düştüğü yerde ise "Aynzeliha Gölü" oluşur. Kentin dini karakterinin simgesi olan bu göller ve içindeki balıklar kutsal sayılmaktadır.

184 Halil'ür-Rahman Gölü (Balıklıgöl) ve Hz. İbrahim Makamı

185 Çiğköfte yoğrulması

Çiğköfte Efsanesi

Urfa sofralarının vazgeçilmez yemeği çiğköfte'nin geçmişi de efsanevi bir şekilde Hz. İbrahim devrine kadar uzanır. Efsaneye göre Nemrut, Hz. İbrahim'i ateşe atmak için şehirdeki yakacakları toplayıp ateş yakmayı yasaklar. Bir avcı vurduğu ceylanı evine getirir. Avcının hanımı ceylan etinden bir parçayı taşın üzerinde döverek ezer. Sonra dövülmüş et, bulgur ve isottan oluşan karışımla bugünkü çiğköftenin ilkel şeklini hazırlar. Ceylan etinin pişirilmeden, sadece dövülmesiyle hazırlanan bu çiğköfteyi kocası çok beğenir. Böylece "çiğköfte" günümüze kadar sevilerek gelmiştir.

2) SIRA GECESİ GELENEĞİ

Bilhassa kış gecelerinde, yaşları birbirine yakın arkadaş gruplarının, her hafta başka bir arkadaşın evinde olmak üzere, haftada bir akşam, belirli bir niteliğe ve düzene göre sıra ile yaptıkları toplantılara Şanlıurfa'da "sıra gecesi" denmektedir.

Sıraya katılanlar, sıra gecesinin kurallarına uymak zorundadır. Bu kurallardan bazıları şöyledir: Önceden belirlenen sıraya gelme saatine uyulur, uymayanlara arkadaşlarca tespit edilen cezalar verilir. Sıraya gelen misafirler veya yaşça büyük olanlar, saygı ifadesi olarak odanın üst başına oturtulur; ev sahibi ise kapıya yakın oturur, Sıra gecesinde müzik icra edilirken konuşmak, sohbet etmek hoş karşılanmaz,

Sıra grubunun seçilen başkanı sıra gecesinin yönetimini üstlenir, kurallara uymayanlara verilen cezaları uygular.

Sıra gecelerinin en önemli fonksiyonlarından biri sohbetir. Sıra gecelerinde konuşulan konular sıra gezenlerin mesleklerine, kültür ve sanat seviyelerine, tahsillerine göre değişiklik arz etse de sırada; sağlık, eğitim, ekonomi, sanat, edebiyat, siyaset, dini konular ile Urfa'nın sorunları ve Türkiye ve dünya meseleleri gibi her konu konuşulur.

Bazı sıra gecelerine, sıradakilerin merak ettikleri veya ilgi duydukları konunun uzmanı bir misafir özellikle çağrılır ve onun konuşması dinlenir, ondan istifade edilmeye çalışılır.

Şanlıurfa'da müziğin gelişmesi ve yaşatılmasında, yeni bestelerin ve sanatçıların ortaya çıkışında en önemli faktör sıra geceleridir. Sıra gecelerinde müzik, sıra elemanlarınca usta-çırak geleneği içerisinde icra edilir.

Enstrüman çalan veya okuyabilen kişilerin oluşturduğu sıralarda müzik, Urfa makam geleneği içerisinde icra edilir. Müzik faslı Rast veya Divan makamından başlayarak, Uşşak, Hicaz ve gecenin durumuna göre diğer makamlarla devam ederek Kürdi veya Rast makamıyla son bulur. Bu makamlar icra edilirken o makama göre şarkılar, türküler, hoyrat ve gazel okunur.

Müziğe yeni başlayanlar, bu gecelerde ustaları dinleyerek müzik bilgisini alır ve makamları öğrenirler. Bu yönüyle sıra gecelerine "halk konservatuvarı" da denilebilir. Bu tür sıra geceleri daha çok, müzisyenlerin bir araya geldiği sıra geceleridir.

Her sıra gecesinde müzik icra edilir, diye bir kural da yoktur. Müzisyenlerin oluşturduğu sıra gecelerinde bile müzik, gecenin ancak belli bir bölümünde icra edilir. Çünkü sıra gecesinin esas amacı; sohbet, dayanışmadır, paylaşmadır.

Son yıllarda televizyonlarda veya çeşitli salonlarda, restoranlarda eğlenmek için düzenlenen müzikli gecelere de "sıra gecesini" denmektedir. Bunlar için "Urfa Gecesi" veya "Urfa Müzik Faslı" ifadeleri daha uygun olur kanaatindeyiz.

Sıra Gecesinde İkrâm

Sıraya gelenlere ilk olarak acı kahve ikram edilir. Çekirdek kahve kavrulup dövüldükten sonra, kaynatılıp süzülerek hazırlanan acı kahveye "mırra" denir. Bu kahve, özel fincanlarla misafirlere sunulur. Mırra, az miktarda konulur ve iki defa verilir. Acı kahvenin yapılması gibi içilmesinin de kendine has kuralları vardır. Kahveyi içen, kahve fincanını yere koymamalı ve mutlaka dağıtana geri vermelidir. Kahveyi içenin, fincanı yere veya masaya koyması, kahveyi verene saygısızlık sayılır. Eskiden bunun cezası kahveyi dağıtan bekârsa evlendirilmesi ya da fincanın altınla doldurulup ona verilmesiymiş. Bu kuralı bilmeyen misafirler, kahve fincanını yere koyarsa, bu kural hatırlatılır ve de hoş görülür.

Acı kahveden sonra çay ikram edilir. Gece ilerleyip diğer ikramlar yapıldıktan sonra, sıra gecesinin sonuna geldiğini hatırlatmak için bir kez acı kahve daha verilir.

Sıra gecelerinde yemek olarak "çiğköfte" yapılır, nadiren mahalli yemeklerin ikram edildiği sıra geceleri de vardır. Diğer bir ifade ile çiğköfte sıra gecelerinin değişmez yemeğidir. Çiğköfte ikram edildiğinde genellikle tabakta çiğköftenin kalması hoş karşılanmaz. Sırada, çiğköftenin yanında ayran, bostana, salatalık veya maruldan yapılmış cacık, koruk salatası, çoban salatası gibi salatalar ikram edilebilir.

Sıra gecelerinde çiğköfteden sonra kadayıf, şıllık, katmer, baklava veya daş ekmeği, küncülü akkıt, palıza, şire gibi mahalli tatlılardan herhangi biri ikram edilir.

187 Mehmet Nacak ve Arkadaşları / 2014

Sıra gecelerinde ikram, çiğköfte ve tatlı olarak kararlaştırılmışsa, arkadaşlar arasında eşitlik olsun diye herkes bu kurala uymak zorundadır. İlave bir ikramda bulunana "bunu davet kabul ettik, bu nedenle sırayı tekrar yapacaksın" denilerek ceza verilir.

Şanlıurfa'da yüzyıllardan beri yaşanan ve günümüzde de yaygın olarak sürdürülen "Sıra gecesi" hoşgörü, sevgi ortamıdır. "Sıra gecesi" bir halk mektebidir. "Sıra gecesi" nezih bir sohbet ortamıdır. "Sıra gecesi" acıyı ve mutluluğu paylaşmaktır. "Sıra gecesi" tanışmaktır, kaynaşmaktır. "Sıra gecesi" bir "halk konservatuarı"dır. "Sıra gecesi" çok yönlü bir dernektir. "Sıra gecesi" bir istişare toplantısıdır. "Sıra gecesi" bilgilenme toplantılarıdır. "Sıra gecesi" bir siyaset okuludur. "Sıra gecesi" yardımlaşmadır, dayanışmadır. "Sıra gecesi" geleneklerin yaşatıldığı gecelerdir. "Sıra gecesi" Şanlıurfa'nın tanıtıldığı gecelerdir. "Sıra gecesi" sevgi, barış ve hoşgörü ortamıdır.

3) ODA GELENEĞİ

Oda toplanmaları, sıra gecelerine çok benzer. Arkadaş grupları avlulu bir ev veya bir daire kiralarlar veya satın alırlar. Evin sergisi için gerekli eşyalar ortaklaşa satın alınır veya gruptakiler evlerinde fazla olan eşyalardan getirir. Odada işleri yapacak, etrafı te-mizleyecek bir adam çalıştırıldığı da olur. Odanın bütün giderleri ise ortaklaşa ödenir.

Odada genelde her gece oturulur. Oda'ya her gece gidilecek ise belirli bir saatte gelinir. Kışın cumartesi öğleden sonra ve pazar günleri de oturulduğu olur. Odada hizmet gören adam, daha evvel gelip temizliği yapar, mangalı ya da sobayı yakıp odayı ısıtır, acı kahveyi hazırlar, nargile içenlerin nargilelerini hazırlar

Odaya, sahaniye usulü yemek de getirilebilir veya harefene yapılarak çeşitli yemekler hazırlanır. Odada yemek yapılacağı zaman, gruptan bu işi becerebilenler yapar. Odada hatıralar anlatılır, kitaplar okunur ve sohbetle vakit geçirilir. Bazı odalarda oyunlar oynanır, müzik icra edilir.

188 Kısas Cem Evi / 2000

4) KISAS'TA CEM

Kısas köyü, Şanlıurfa ilinin 12 km güneydoğusunda Tektek Dağları'na giden yolun üzerinde ve Harran Ovası'nın başlangıcında yer almaktadır.

Dili, geleneği-göreneği ve yaşam biçimi bakımından çevresindeki köylere benzemeyen, fakat şehir merkezi ile kültürel benzerlik gösteren Kısas, bir Türkmen köyüdür. Köyde âşıklık geleneği en iyi şekilde muhafaza edilmekte ve sürdürülmektedir. Köyde âşıklardan bağlama çalanlar kendi deyişlerinin yanı sıra; usta malı da okumaktadırlar.

Her Perşembe günü akşam köydeki "cemevi"nde toplanılıp semah icra edilmektedir. Kısas'ta Cuma akşamları cem evinde yapılan toplantıya "Halka Namazı" ya da "Kırklar Namazı" denilmektedir. Cem'e herkes lokmasını (evindeki yiyeceği) alarak gider. Önce âdâ-bınca sohbet yapılır, sonra namaza geçilir.

Namazda ilk hizmet sahibi "Selmanı Farraş" önce meydanı süpürür, meydanı açar. Sonra abdest suyu dağıtılır ve herkes elini yıkar. Meydan açılırken çıra duasının (Nur suresi 35. ayet) okunmasıyla delil uyandırılır ve arkasından edebi erkân ile üç Duvaz-ı İmam (Düvâzdeh imâm) birbirine bağlı olarak okunur. Kısa bir ara verilir. Bundan sonra âşıklar fasıla başlar. Burada daha çok Hazreti Ali'yi, Oniki İmamı, Hacı Bektaş Veli'yi öven methiye türü şeylerle Duvaz-ı İmam (Oniki imamın adının geçtiği nefes) okunur. Âşıklar böylece bir fasıl geçtikten sonra kısa bir ara verilir. Gözcü; "Zâkirlerin zikri gerek" der ve ikinci fasıl başlar, deyişler okunur. Bu da bittikten sonra namaza devam edilir. Üç Duvaz-ı İmam okunur sonra "mi'raçlama" okunur. Mi'raçlama okunurken Hazreti Muhammed'in Mi'rac'a çıkışına sıra geldiğinde topluluk ayağa kalkar ve bir dörtlük ile öylece ayakta okunur. Sonra semaha geçilir. Semahta 3-5-7 kişi dönmekle birlikte, yerin durumuna göre çoşan, içi kaynayan semaha kendini katar. Yöreye özgü özellikler gösteren "Kısas Semahı" özgünlüğünü günümüze kadar koruyarak düzenlemesi ve sözleriyle çok güzel bir örnektir.

5) SAHANIYE

Urfa'ya özgü bir toplantı ve eğlence biçimidir. Genelde orta yaş grubundaki arkadaşlar arasında yapılır. Kaç kişi arasında olacağına dair kesin bir kural yoktur. Sahaniye gezecek arkadaşların çok samimi ve akran olması gerekir. Sahaniye gezmeleri genelde kış aylarında, özellikle Ramazanlarda olur. Oluşturulan arkadaş grupları, bir oda kiralayarak veya her birinin evinde sırayla birer gece toplanırlar. Sahaniye toplantıları, üst üste her gece olabileceği gibi, gün aşırı veya haftada iki-üç gece de yapılabilir.

Sahaniye'de genel kural, herkesin evde pişirilen yemekten toplanılacak yere getirmesidir. Arkadaş grubu 8 kişiye, o gece sofraya 8 çeşit yemek konulmuş olur. Sahaniye'de bazen yemekler ve tatlılar, arkadaşlar arasında taksim edilir. Bazen de grubun yarısı bir gece, yarısı başka bir gece yemek getirir. Sahaniye'de ev sahibi-misafir ayrımı yoktur. Herkes ev sahibi gibi hizmet eder, sofrayı hazırlar. Çiğköfte yapılacak ise, köfteyi en iyi yoğurabilen yoğurur. Yemek sonrası çaylar içilirken sohbet edilir. Daha sonra evde yapılmış mahalli tatlılar yenir. Çarşıdan hazır yemek ve tatlı getirilmez.

6) HAREFENE

Arkadaş toplantılarında yapılan yemek masrafının bölüşülmesi anlamına gelen harefene, akran ve samimi arkadaşlar arasında olur. Daha çok dar gelirliler arasında yapılır. Bu ismin, arifane sözcüğünden geldiği söylenir. Harefene olarak yapılan yemeğin tüm masraflarını bir veya iki kişi yapar. Sonra yemeğe katılanlar tarafından bölüşülür. "Harefene" gündüz yemeklerinde olabileceği gibi gece oturmalarında ve eğlencelerinde de olur.

7) BAĞ-BAHÇE GEZMELERİ İLE DAĞ ve YATI GELENEĞİ

Bağ-Bahçe Gezmeleri'ne ailece veya yalnız erkek arkadaş grupları ile bahar ve yaz aylarında gidilir. Direkli, Devteşti, Cavsak, Halepli Bahçesi, Külaflı, Karaköprü, Gölpınar, Hamurkesen, Culpap Çayı böl-

189 Halk Eğitim Müzik Grubu / 1971

190 Dağ yatısında müzik meclisi

gelerinde yer alan bağ ve bahçeler en çok gidilen yerlerdir.

Bağlarda üzüm mevsimi gelince bağbanlar bağa çıkarlar. Ağıllar açılır, sekiler kurulur, üzümler kesilir, kazanlar kaynar, şerbetler kaynatılır, şireler ve pekmezler yapılır. Küfelerle üzümler, şireler ve pekmezler kışlık zahire olarak veya satılmak üzere şehre taşınır. Bağ evi sahibi sık sık misafir ağırlar. Bağlarda bahar ve yaz aylarında akraba ve tanıdık aileler veya yalnız erkek misafirler ağırlanır.

Dağ gezmeleri'ne ve yatı'ya ise yılın her mevsiminde erkek arkadaş gruplarıyla gidilir. Eskiden yatıya gidilen dağlık bölgede ulaşım ve yük taşıma genellikle bir merkep, ya da bir beygir ile sağlanırdı. Urfa'nın güneyinde ve batısında yer alan dağlarda bulunan çok sayıda mağaralar bu iş için kullanılır. Gruptaki kişi sayısı 5 ile 15 arkadaş arasında değişir. Dağlarda yatı'ya kalmak çok eski bir gelenektir. Yatı'ya uzun süreli veya bir-iki geceliğine gidilir. Devamlı gidenler gidecekleri yere önce halı, kilim, keçe ve hasır sergilerle yataklarını götürürler. Geceleri soğuk olduğundan kürkler de unutulmaz. Ayrıca, gerekli mutfak malzemeleri, manğal, kebab için şiş ve kömür de götürülür.

Erkek arkadaş gruplarının gittikleri başlıca dağ ve mesire yerleri; Kanlı Mağara, Delikli Mağara, Şıh Maksut, İpek Mağarası, Merkêfe, Top Dağı, Kanlı Mağara, Abgarların Düzü, Dip Karlık, Karlıklar, Dev Teşti, Direkli, Halepli Bahçesi, Karaköprü, Cavsak Suyu ve Zeytinlik bölgeleridir

Yatı'ya bir iki geceliğine gidildiğinde cumartesi ve pazar günleri olur. Kalma süresi, arkadaş grubunun durumuna göre değişir. Bir ay ve daha fazla kalan gruplar da olur. İş günlerinde ise, sabah erkenden şehre gelinir ve akşamları dönülür.

Dağda yemek, sırayla veya yardımlaşarak yapılır. Bazı gruplarda yemek pişirmesini iyi bilenler devamlı yemek yapmayı üstlenirler. Bazı gruplar etrafı temizleyecek, bulaşıkları yıkayacak, ateş yakacak ve gerekirse şehre giderek malzeme ve yiyecek satın alacak bir adam tutarlar.

Dağ yatı gecelerinde akşamdan sehre kadar sazlar, cümbüşler çalar, gazel ve türküler okunur. Bu ahenklere komşu gruplar gazel, türkü ve hoyratlarla cevap verirler. Bu hallerde heyecan ve neş'e artar bazen zevkli iddialaşmalar ve atışmalar olur. Karşılıklı ahenkler sabaha kadar devam eder.

191 Urfa evinde düğün

8) KIRVELİK ve EVLENME ADETLERİ

Türk toplumunda kirvelik önemli bir konuma sahiptir. Urfa'da ise kirvelik çok daha başka anlamlar yüklenip derin bağlar oluşturur. Oğlunu sünnet ettirecek ya da evlendirecek ailenin kirvesi yoksa, aile reisi, ailenin kirvelliğini yapacak uygun birisini bularak o kişiye kirvelik önerir. Önerilen kişi genellikle bu görevi kabul eder. Çünkü kirvelik bir onur ve itibar meselesidir.

Kirve, ailenin kirvesidir. Kirve ile kirve olunan aile arasında çok sıkı ilişkiler kurulur. Bu ilişki, kan bağı kadar yoğun ve güçlüdür. İki aile artık birbirinden kız alıp vermez. Kirvenin saygınlığı ve otoritesi tartışılmaz. Kirvelik, babadan oğula geçer ve arada çok önemli bir problem çıkmaz ise, kirvelik bağı kopmadan devam eder. Beş-on kuşak ötelere gelen kirvelikler vardır. Kirvenin oğlu olmaz ise, kendisinden sonra, kirvelik de noktalanmış olur.

Kirvelik kabul edilmişse, kirveye uygun bir hediye gönderilmesi, çocukların sünnetine ya da delikanlının evlenmesine işarettir. Kirve hediyesini hoşnutlukla alır. Sünnet sözkonusu ise, çocukların sünnet elbiselerini yaptırır. Evlenme ise, düğün, süpha, hamam yemeği ve diğer törenleri üstlenir. Kirve düğünde damadın elbisesini giydirir ve yanbaşında bulunur. Süpha ziyafetinde damat ile beraber tahtta oturur. Aşçıya, davulcuya, berbere, kahveciye ve gereken yerlere damat ile birlikte bol bol bahşiş verir. Damadın gerdeğe konulmasında hazır bulunan kirve düğünden sonra uygun bir hediye ile evli çifti ziyarete gider.

Sünnet Düğünü

Sünnet düğününden bir gün önce sünnet olacak çocuk at, atlı araba, otomobil, binek hayvanı gibi vasıtalarla biriyile şehirde gezdirilir. Genellikle "Dergâh" denilen İbrahim Halil Camii'ne götürülerek buradaki kutsal olduğuna inanılan suyla yüzü yıkanır ve içirilir.

Sünnet yapılacak günün (genelde pazar günü) sabahı erken saatlerde misafirlere toplanırlar. Sünnet olacak çocuğu kirve kucağına alarak sünnet yapılacak masanın yanındaki yerde oturur. Sünnet olacak çocuk acıyı duymasın diye sürekli ağzına şeker ve lokum konur. Sünnet bitiminde çocuk, hazırlanan yatağına yatırılır.

Sünnet düğününde gelecek olan misafirlere verilmek üzere birkaç gün önceden yemekler hazırlanır. Sünnet düğününün belli başlı yemeği yörede "tirit" denilen yemektir. Misafirlere yemeğe gruplar halinde alınır. Yemekten sonra ise acı kahve ve sigara ikram edilir.

Geleneksel Evlenme Adetleri

Şanlıurfa'da görücü usulü ile evlenme eskisi gibi yaygın değildir. Günümüzde çiftler genelde birbirlerini görerek, tanışarak ve anlaşarak evlenmeye karar vermektedirler.

Şehir halkında kısmen de olsa yaşayan "geleneksel evlenme adetleri" ise kendine has özellikler taşır. Evlilik yaşına giren genç, evlenme isteğini yakın arkadaşları veya başka biriyle anne ve babasına bildirir. Durumu öğrenen anne, kız aramaya başlar. Tanıdıkların tavsiye ettiği kızlardan uygun görülen istenir. İki taraf anlaştıktan sonra oğlan evi ailenin büyükleriyle birlikte, teşekkür mahiyetinde kız evine ziyarete giderler. Bu ziyarete "sakal öpümü" denilir. Bu ziyarette iki taraf birbirleriyle tanışılır. Gelen misafirlere çay, kahve, çiğköfte, meyve ve kadayıf ikram edilir. Bu arada nişan günü belirlenir. Bu adet günümüzde "teşekkür" adıyla devam etmektedir.

Nişan töreni, eski adetlere göre kız ve erkek birbirini görmeden ayrı evlerde yapılırdı. Günümüzde bu adet bırakılmış olup, her iki

192 Karakeçi Şenliklerinden (1999)

193 *Asbap getirme, Suluboya: Yusuf Erkişi*

taraf yakınlarının davet edildiği düğün salonunda yapılan müzikli eğlencenin sonunda nişan yapılmaktadır.

Dini nikâh evde veya bir salonda yapılmaktadır. Resmi nikâh ise Belediye Nikâh Sarayı'nda yapılmaktadır.

Gelinin getirilmesinden önceki günün akşamı damadın arkadaşları ve akrabalarının toplandığı erkek düğününe “asbap gecesi” denilir. Aynı gece kız evinde yapılan geceye ise “kına gecesi” denilir.

Urfa'da, kadın ve erkek düğünü olmak üzere iki ayrı düğün yapılır. Düğünler eskiden avlusu büyük evlerde yapılırdı.

Erkek düğünü geniş avlulu bir evde yapılır. Düğünde halay türü oyunlar ve dörtlü değnek oyunu oynanır. Evin diğer bir tarafında ise davetliler için “süpha yemeği” olarak etli pilav, kaburga, kuzu içi ve üzlemeli pilav ile tatlı olarak da zerde hazırlanarak ikram edilir. Akşam vakti damat, arkadaşları ve yakınları tarafından alınarak, gelinin bulunduğu kendi evine götürülür. Evin önünde hoca tarafından dua okunduktan sonra damat büyüklerinin ellerini öperek eve girer. Diğer bir adet ise, salonda yapılan kadın düğününün sonuna doğru salona damat ve yakınları gelirler. Damadın gelinle birkaç dakika karşılıklı oynamasından sonra gelinle damat kol kola girerek salondan çıkılır ve gelinle damat dualarla evlerine bırakılır.

Damat, evliliğinin sabahı yakınları ve arkadaşları tarafından “güvegi hamamı”na götürülür. Hamamdan sonra damadın arkadaşlarından biri misafirleri yemeğe davet eder. Yemekten sonra damat tekrar evine bırakılır. O güne “çeyiz günü” denilir. Gelin; kayınbabası, kaynanası, görümcesi ve kayınbiraderine getirdiği çeşitli hediyeleri verir.

Evliliğin ikinci günü olan “Duvak günü”nde gelinin annesi dışında, yakınları ve tanıdıkları o gün gelin evine gelirler. Duvak günü gelenlere yemekler ikram edilir. Gelinin annesi duvak gününün akşamı, kızı ile damadını ve birinci derece yakınlarını “duvak gecesi yemeği”ne çağırır.

Evliliği izleyen ilk cuma günü her iki tarafın bayan akraba ve yakınları hem gelini yakından görmek hem de hediye vermek üzere gelinin evine gelirler. Misafirlere mevsimine göre çay veya şerbet ikram edilir. Bu adet arka arkaya üç cuma günü tekrar edilir.

Evliliğin 15. günü ise yakın dost ve akraba kadınlar, “gelin hamamına” davet edilir. O gün hamama başka müşteri alınmaz, bütün masraflar oğlan evi tarafından karşılanır. Hamama çağrılan misafirlere, damat tarafından yaptırılan kebab ve tatlı ikram edilir. Gelini kutlayan misafirler, hamamdan ayrılırlar. Gelin hamamı günümüzde nadiren yapılmaktadır.

Bu evlenme adetlerinin bir kısmı günümüzde değişmiştir.

9) AHİLİK GELENEĞİ

Sanat, ticaret ve mesleğin; olgun kişilik, ahlak ve doğrulukla iç içe girdiği bir kurum olan ahilik kültürü, Şanlıurfa'da bazı esnaf ve meslekler arasında halen yaşatılmaktadır.

Şanlıurfa tarihi kent merkezindeki esnaf ve sanatkarlar, usta çırak geleneğine göre yetişir ve bazı meslekler babadan oğula intikal eder. Babası tarafından bir ustanın yanına bir meslek ve sanat öğrenmek üzere yerleştirilen çocuğun ustası, babasından daha yakın olup meslek ve hayattaki birçok geleneği ustasından öğrenir. Askere gidip geldikten sonra ustasının öğrettiği kurallar çerçevesinde mesleğini kendi başına devam ettirir. Kendisi usta olsa dahi, ustasını gördüğünde hürmette kusur etmez.

194 *Sipahi Pazarı'nın dua ile açılışı*

Günümüzde ahilik kültürüne ait bir geleneğin canlı olarak yaşatıldığı; halı, kilim ve diğer ev sergileri, kürk gibi eşyaların satıldığı “sipahi pazarı”dır. Buradaki esnafın bir başkanı (şeyhi); bir de idare heyeti vardır. Bu pazarda alışverişler belirli kurallara bağlıdır. Bu çarşıya esnafın yanı sıra, halı ve kilimini çeşitli nedenlerle satmak isteyen kişiler, halı almak isteyen kişiler, yaptığı kürkü satmak isteyenler, dokuduğu halısını satmak isteyen kişiler gelir. Çarşıda bu satışı yapacak olan dellallar bulunur.

Sipahi Pazarı her sabah dua ile açılır. Dellalbaşu dua etmek üzere “Haydi kardeşler mezat başına” diyerek dellalları çarşının girişine çağırır. Yanlarında da esnafın şeyhi vardır. Dellalbaşu ellerini kaldırarak yüksek sesle besmele ve fatiha duasını okur. Sonra: “Yarabbi hayırları fethedesin, şerleri def’edesin, münkir, münafık zalimin şerrinden hıfzı emin edesin, gözedin, kefilı almadan parasını vermeyin, mal sahibinin harcını unutmayın, cümleten hayırlı işler” diyerek duayı bitirir. Böylece dua ile açılan mezat başlar.

Üretici veya müşteri, malını orada bulunan bir esnaf aracılığıyla veya doğrudan bir dellala vererek sattırabilir. Mezatta satılacak mal, dellallar tarafından sırta alınarak dolaştırılır. Esnaftan biri mal için bir kapı açar (bir fiyat söyler), bunun üzerine isteyen esnaf açık arttırmaya girerek o malı almaya çalışır. Dellal malı dolaştırdığı halde artık para söyleyen kalmadığında, kim en fazla para söylemişse mal onda kalır. Dellal malı o kişiye vermeden diğer para söyleyenlere uğrayıp “malı falan kişiye bu kadara indiriyem” der. Fiyatı arttıran olmaz ise mal sahibine danışır ve mal sahibi o fiyata satmaya razı olursa malı alan kişiye teslim edip parasını alır. Bu paradan yüzde beş belediye harcı ve yüzde beş de dellallık kesildikten sonra, mal sahibine parası ödenir. Esnaf, mal kendisinde kalınca bu malı almak zorundadır. Malı almaktan kaçınırsa cezalandırılır.

Pazardaki kurallar herhangi bir dellal veya esnaf tarafından ihlal edilirse, esnaf idare heyeti aracılığıyla çarşının şeyhi, o kişiye “harcını keserek” ceza verir. Ceza ise, harcının kesildiği gün kadar kendisine dellal tarafından mal getirilmemesi demektir. Esnaf daha ağır bir suç işlerse dükkân kapatma cezası dahi verildiği olur.

Sipahi Pazarı esnafı arasında büyük bir dayanışma ve yardımlaşma vardır. Esnaf yılın belirli günlerinde “tirit” denen yemek yaparak fakir fukarayı doyurur. Bu ve buna benzer birçok ahilik geleneği, bütün canlılığıyla Şanlıurfa’da halen yaşamaktadır.

10) ŞANLIURFA HALK OYUNLARI

Şanlıurfa halk oyunları genellikle toplu, düz sıra halinde kol kola, elele oynanan halay türü oyunlardan meydana gelir. Yörede, bazen davul zurna, bazen cümbüş, keman ve darbuka eşliğinde, bazen de kaval eşliğinde yörenin tavrı, figürü, ezgisi ve ritmiyle oynanan çok sayıda oyun olduğu görülmektedir. Halk oyunlarında, halkın üzüntüsü-

195 | ŞURKAV Halkoyunları ekibi

nü, yasını, kıskançlığını, neşesini, kuvvetini, yiğitliğini, yakarış ve yalvarışını gösteren figür ve motifleri görülmektedir.

Halkoyunlarında kadın giyimi ve aksesuarları; Aba-Şale, Üç Etek, Zıbın-Fistan (Entari), Sıhma (Yelek), Kuttuk-Guttik, Şalvar (Tuman-Don), Önlük, Etek, Neçek, Hibriye, Köfı, Çapık, Taç-Gümüşbaşlık, Tepelik, Üç Kor, Reşme, Kemer, Yağlık-Marhama (Mendil), Çorap, Postaldan oluşmaktadır. Erkek giyimi ise Şalvar, Yelek, Gömlek (Köynek), Şal (Bel bağı), Puşu, Pazubent, Yağlık-Marhama (Mendil), Çorap, Postal’dan oluşmaktadır.

Urfalıyam Ezelden, Gemi (Sal), Gezale, Gıranı (Ağırlama), Hasandağı, Düz, Cezayır, Çeçen Kızı, Tek Ayak (Derik), İki Ayak (Diniğ), Üç Ayak, Beş Ayak, Terge (Türk-i, Terge), Kımıl, Abravi (Lorke), Soseh, Çeçano, Keriboz (Hilvan’da oynanan), Keriboz (Suruç’ta oynanan), Gezale, Çeçen Kızı, Dellocan, Zavfa (Damat), Urfa Seylânisi,

196 | Kısas’ta halay ve Aşık Halit Aşan, (Foto: İbrahim Demirel)

Suruç Seylânisi, Dik, Keçike, Gülhameda, Teşi, Şujun, Gelberi, Rıško, Mim, Çepik, Şevko, Karaçı, Koçeri, Temirağa, Kommetki, Nure, Dinge, Fasil (Dörtlü Değnek) en çok bilinen oyunlardır.

11) ŞANLIURFA'DA HAYVAN TUTKUSU

Urfa kültüründeki hayvanlar âlemi “kuş” (güvercin), “kelaynak kuşu”, “keklik”, “ceylan” ve “at” tutkusuyla kendini göstermektedir.

GÜVERCİNLER

İnsanoğlu ile kuşların dostluğunun başladığı ilk yer belki de Urfa'dır. Her Urfalı, kendi gibi endamlı ve mağrur bir yaratık olan güvercini canı gibi sever, besler, takılarla süsler ve kendini ona bağlar.

Urfada güvercinler halk arasında kısaca “kuş” olarak isimlendirilir. Beslenen kuşların 60'a yakın cins ismi vardır. “Kuşçuluk”, Şanlıurfa'da özel zevklerden biridir. Urfalı buna “merak” demektedir. Kuşçuluk zevk için yapılmakla beraber bir meslek olarak da sayılmaktadır. Yörede kuş besleyip uçuranlara ise “kuşçı” adı verilmektedir.

Kuş beslenen evlerde avlunun bir yanında veya damların uygun bir köşesinde kuş matarları (evleri) vardır. Bazen avludaki bir oda da kuşevi olarak kullanılır.

Kuş meraklısı ve yetiştiricisi sabah ve akşam kuşlarıyla beraber olur ve günün bütün yorgunluğunu, stresini unuttur. 200-300 adet kuş besleyenler vardır. Evlerde beslenen kuşların sayısı 50 binin üzerindedir. Kuşlar sabah ve ikinci zamanı olmak üzere günde iki defa uçuru-

197 Aşık Celali (Veli Göncü) güvercinleriyle

198 Urfa güvercinleri

lurlar. Uçurulan “köme”ler (çoğunluğu erkek kuşlardan meydana gelen kuş topluluğu) damın etrafında uzak mesafeli daireler çizerek uçarlar. Kuş uçurma saatlerinde şehrin üstü kuşla dolar.

Şanlıurfa'da kuşçuların buluştuğu “kuşçu kahvehaneleri”nden en meşhuru “Çardaklı Kahvehane”dir. Kahvehanede, kuşların konulduğu tel kafesli odacıklar bulunur. Masalar ve etrafındaki kürsülerde (tabureler) oturup sohbet eden insanlar, kahvehanenin içinde serbestçe dolaşan kuşları keyifle izlerler ve kuş alışverişi yaparlar.

Urfa Türkülerinin birçoğunun içinde kuş bahsi geçmektedir.

Garip bir kuştı gönlüm

Elimden uçtu gönlüm

Saçının tellerine

Takıldı düştü gönlüm

Türkü sü en sevilen türkülerdendir.

“Güvercin Vurdu Kalkmaz”, “Bülbüller Düğün Eyler”, “Bülbülün Göğsü Al Olur” diğer sevilen türkülerimizdir.

Kuş yavrular

Takada kuş yavrular

Ellerin derdi biter

Benim derdim yavrular...

Hoyratıyla, dertli yaşamından söz ederken bile kuştan bahseder Urfalı...

KEKLİK

Yörede en sevilen kuşlardan biri de kekliktir. Av kuşu olan keklik ayrıca canlı olarak da yakalanır ve kafeste beslenir. Başta Tektek Dağları olmak üzere Şanlıurfa'nın çeşitli dağlarında çayır ve süpürge otları arasında, çıplak kayalıklarda ve taşlıklarda yaşar. Şanlıurfada “Dağ Kekliği” olarak adlandırılan kekliğin gaga ve ayakları kırmızı, göğsü-

199 | *Urfa Kekliği*

nün alt kısmı ve karnı pas sarısı ile gri ve boz kahverengidir. Kuyruk, kırmızı-kahverengi arası bir renktedir. Her zaman dişi-erkek çift yaşıyan kekliklerin dişisi erkeğinden biraz daha küçüktür.

şair Ükkâş ÜLGEN Urfa dağlarında keklikin ötüşünü fiğana benzetir.

Dağda keklik fiğanı
Gül kokar dört bir yanı,
Kara gözlü ceylanı
Sölerdi Urfalıyam !

CEYLAN

Ovaların, kıraç arazilerin, dağların nazlı ve güzel hayvanı ceylan Türkiye'de sadece Urfa Ovaları'nda yaşamaktadır. Ceylanpınar Tarım İşletmesi bünyesinde ve şehir merkezinin güneybatısında 30 kilometre uzaklıkta Kızılkuyu mevkiinde doğada “ceylan üretme istasyonu” bulunmaktadır.

200 | *Urfa ceylanları*

Urfa dağlarında geçmişte sürüler halinde yaşıyan ceylanlar günümüzde çok az görölmektedir. Çok hızlı koşan, genellikle 60-90 cm. boyunda, boynuzları yay biçiminde, çift tırnaklı hayvanlardır. Susuzluğa ve yaz güneşinin dayanılmaz sıcağına karşı dayanıklıdırlar.

Urfa türkülerine de esin kaynağı olmuştur ceylan,

Bak kara gözlü ceylana
Bölenmiş al kızıl kana
Yavrusunu avcı vurmuş
Bak ağlıyor yana yana

Bu dağlara avcı daldı
O güzel ceylanı aldı
Ben yanarım ceylanıma
Yavruları öksüz kaldı

201 | *Arap atı*

ATÇILIK VE ARAP ATLARI

Urfalının atlarla vazgeçemeyeceği bir gönöl bağı ve tutkusu vardır. Bölgede dünyanın en asil ve kıymetli “Arap Atları” yetiştirilmektedir. Arap Atları uzun mesafelerin, savaşların, zahmetlerin atıdır. Kendine has özellikleriyle, mükemmel ve uygun yapısıyla, asaletiyle Arap Atı'na erişen başka bir cins yoktur.

Türkiye'deki saf kan Arap Atlarının çoğu şanlıurfa'da bulunmaktadır. At yetiştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla 1947 yılında şanlıurfa ile birlikte bütün Doğu Anadolu'ya hizmet veren bir “Atçılık İşlah Kurumu” kurulmuştur. Merkeze yakın kepirli köyü yanında “Arap Atı Pansiyon ve Harası” bulunmaktadır.

Halen, “Türkiye Yarış Atı Yetiştiricileri ve Sahipleri Derneği”ne kayıtlı şanlıurfalı üye sayısı 300 kadardır. Her şeye rağmen günümüzde de şanlıurfa'da at sevgisi azalmamıştır. Urfada at uğurlu sayılır ve bu uğura çok önem verir. At beslenen ev ve çevresindeki yedi evin bu uğurdan nasiplendiği inanışı yaygındır.

202 | Taşçı Abdullah Balıkcı / 2011

12) GELENEKSEL EL SANATLARI

YAŞAYAN ŞANLIURFA EL SANATLARI

Şanlıurfa geleneksel el sanatlarından Abacılık, Tenekecilik, Bıçakçılık, Çulculuk (semercilik), Kendircilik, Kokacılık, Dabbaklık, Çömlekçilik, Tarakçılık, Çorapçılık ve Basmacılık günümüzde terk edilmiştir.

Kürkçülük, Keçecilik Kilimcilik, Halıcilik, Saraçlık, Kazazlık, Culhacılık (bez dokumacılığı), Bakırcılık, Kalaycılık, Kuyumculuk, Tespihçilik, Hattatlık, Taşçılık, Demircilik, Köşkerlik (Yemenicilik) ve Ağaç Oymacılığı ise halen özgün olarak varlığı devam eden el sanatlarıdır.

TAŞ İŞLEMECİLİĞİ

Şanlıurfa'da taş işleme sanatının başlangıcı 12.000 yıl öncesine neolitik çağa kadar gider. Şanlıurfa şehir merkezine 18 km mesafedeki Örencik Köyü'nde, 1995 yılında başlayan ve halen devam eden Göbeklitepe kazılarında rastlanan Anadolu'nun en eski heykel atölyesinde kalker taşından yapılmış insan başı, aslan başı, domuz başı, kurbağa, akbaba heykelleri ile "T" biçimli büyük steller (totemler) üzerinde aslan, yılan, öküz, koç, tilki, turna ve ördek gibi hayvan rölyefleri bulunmaktadır.

Şanlıurfa mimarisinde ev, konak, han, hamam, cami, kilise, çeşme, türbe, kaya mezarı gibi yapılardaki taş işçiliği ve süslemeler birçok uygarlığın izlerini taşımaktadır.

Taş ocakları şehrin batısında yer alan dağlarda yer almaktadır.

Günümüzde tarihi yapıların restorasyonu devam ettiğinden bu meslek genç ustalarla devam etmektedir.

203 | Yöresel taş süsleme örnekleri

204 | Bakır ustası Mehmet Çirkin (2011)

BAKIRCILIK

Şanlıurfa'da Hasek Höyük, Kurban Höyük, Lidar Höyük'te yapılan kazılar, Bakır Çağı'nda (M.Ö. 5000-3000) bakırın işlenmesiyle başlayan bakırcılık sanatının Şanlıurfa'da binlerce yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Şanlıurfa bakır işleri "dövme çekiç" tekniğiyle ün salmıştır. Urfalı bakırcı ustalarının bu teknikteki maharetleri övülmektedir. Son zamanlarda bazı genç ustalar tarafından "kabartma çekiç" tekniğiyle turistik amaçlı, tarihi yerleri ve özel amblemleri konu alan kabartmalı tepsiler, cezveler yapılmaya başlanmıştır.

1950'li yıllarda 100 iş yerinde 300 usta ve kalfa ile sürdürülen bakırcılık sanatı günümüzde 10 işyeri ve 30 civarında usta ile sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Şanlıurfa bakırcılık ürünleri: kazanlar, kuşhanalar (tencereler), tavalar, siniler-tepsiler, lengerler-süzekler, sahanlar, sıtılar (kovalar), taslar, leğenler-teştler, ibrikler- süleheler (sürahiler), gümgüm ve cezvelerdir.

1887 yılında yapılan ve günümüzde bakırcı esnafının kullandığı "Hüseyiniye Çarşısı"nda eski mutfak gereçlerini ve hediyelik bakır işlerini bulabilirsiniz.

KUYUMCULUK

Güzelliğin ve gücün simgesi altın ve gümüş işlemeciliği sanatı, Şanlıurfa'nın en eski el sanatlarından. 1894 Halep vilayet salnamesinde Urfadaki kuyumculuğun çevrede ünlü olduğu belirtilmektedir.

Şanlıurfa'da altın, gümüş, inci ve elmas gibi kadın takılarının genel adı (hulliyat) "Hışır"dır.

Altın ve gümüş, Urfalı kuyumcu ustaları tarafından uzun ve yorucu çalışmalar ile işlenerek gerdanlık, kolye, bilezik, yüzük, küpe, iğne ve kemer gibi takılara dönüştürülür.

205 | Kuyumculuk ürünleri

Halen eski ustaların yetiştirdiği 50'den fazla kuyumcu ustası Şanlıurfa'da geleneksel takıların üretimini sürdürmektedir.

Şanlıurfa merkezindeki geleneksel takılarda 21-22 ayar altın işlenmektedir.

Şanlıurfa'da takı modellerinin yapımında; delik işi (kesme-oyma), kalem işi (çelik kalemlerle yüzeyde derin izlerle desen yapma), kabartma (çekiçleme ile veya kalıpla yapılır), kalıpla çakma, telkari (tel ile yapılan modeller), burma (tellerin bükülmesi ile yapılan kalın burma bilezik), döküm, kaplama (bakır, bronz ve gümüşün kimyasal yolla altınla kaplanması), yıldızlama, habbeleme, mihlama (taşların yüzük, küpe ve kolye üzerine takılması), hasır örme, renkli taş kakma gibi teknikler kullanılarak altın atölyelerde işlenir.

Günümüzden 60 yıl öncesine kadar Balıklıgöl yakınındaki "Eski Kuyumcu Pazarı" (günümüzde terzi ve tespihçiler bulunmaktadır) denilen tarihi kapalı çarşıda icra edilen kuyumculuk sanatı, günümüzde Yıldız Meydanı civarındaki dükkânlarda ve Pamukçu Pazarı ile Kınacı Pazarı denilen kapalı çarşılarında sürdürülmektedir.

Başlıca Altın Takılar; küpeler, gerdanlıklar, kolyeler, frenk bağı, kordon, iğneler, kemerler, bilezikler, yüzükler, ellikler'dir

206 | Kazaz Emin Güngör (2017)

Başlıca Gümüş Takılar; tepelik, üçkor, levzik, reşme, maşallah, gerdanlık, küpe, tasma (beğnik), saç kuru, saç bağı, saç iğnesi, enselik, frenk bağı, hamaylı, göğüslük, kemer, bilezik, hızma, halhal'dır.

KAZAZLIK

Ham ipeğin el ile işlenerek iplik ve ibrişim durumuna getirilmesine ve ipek ipliğinin el ile bükülerek işlenmesine "kazzazlık" denilmektedir.

"Kazzaz Pazarı" denilen kapalı çarşıda (Bedesten) 1980'lere kadar 30-40 dükkânda sürdürülen bu sanat, günümüzde 2-3 usta tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır. Kazaz Pazarı (Bedesten) şehrin en eski kapalı çarşılarından biri olup günümüzde çeşitli dokuma ürünleri satılmaktadır.

Bu tarihi çarşıda, İnci saplama, cep saati kaytanı, tabanca kaytanı, kor kaytanı, saç bağı, puşu püskülü, tespih püskülü, sırma şerit, igal gibi aksesuarlar kazzazlık sanatının başlıca ürünleri arasındadır.

CULHACILIK (Bez Dokumacılığı)

Yün ipliği, pamuk ipliği ve "floş"un yöresel usul ve özgün renklerde boyanıp kamçılı tezgâhın tek ayakla çalışan çeşidi olan "cakarlı" ve 2-4 ayakla çalışan çeşidi olan "çekmeli" tezgâhlarda dokunarak "Yamşah" (Neçek-Çefiye) ve "Puşu" gibi başörtüsü, "Ehram" ve "Fıta" gibi kadın boy örtüsü haline getirilmesi sanatına Urfa'da "Cülhencilik" denilmektedir.

Genelde kadınlar tarafından başörtüsü olarak kullanılan yamşah pamuk ipliği ile sarı, yeşil ve kahverengi renklerde floş'tan dokunmaktadır. Floş, birinci kalite elyaflı pamuktan yapılmış, parlak ve ipek görünümünde bir iplik olup Bursa'dan beyaz olarak getirilip Urfa'da boyanmaktadır.

Yamşah, dokuma sürecinde 12-13 aşamadan geçer. Önce bobin haline getirilen iplik kelep yapılır. Kelepler bakır kazanlarda kaynar suya katılan boya ile boyanır, güneşte kurutulduktan sonra el dolabında açılarak uzatılır, kavuk (yumak) edilir. Sonra çözgü çözülür, ipler

uzatılır. 250 m. olan her bir çözgü "küçü"ye (tezgaha) çekildikten sonra dokumaya başlanılır.

Culha çeşitleri; yamşah (yaşmak-neçek-çefiye), vala, puşu, ehram (ihram), fita, izar'dır. Bu ürünler Kazaz Pazarı'nda bulunmaktadır.

KİLİM DOKUMACILIĞI

Şanlıurfa köylerinde yüzyıllardan bu yana daha çok köylü kadınlarımız tarafından sürdürülen kilim dokuma, son yıllarda makine türü halı ve kilimlerin yaygınlaşması ile önemini kaybetmiş ve unutulma noktasına gelmiştir.

Siverek'in Karacadağ ve Karakeçi yöresi ile Viranşehir ilçesinin köylerinde dokunan kilim modelleri tüm ilçelerimizde görülmektedir.

Karacadağ yaylasında ve Urfa köylerinde kullanılan "Karaçadır"lar yer tezgâhlarında keçi kılından yapılan iplerle dokunmaktadır. Bu teknik ile ayrıca keçi kılından "Palas" denilen yaygılar dokunmaktadır.

Kıl çadır dokumalarında kullanılan keçi yünü ipler önceden yıkanmaz ve kirkit ile ipler iyice sıkılaştırılarak dokunur, böylece kış aylarında kıl çadır yağmur geçirmez. 60-70 cm. enindeki dar dokuma parçalarının her birine "şakka" denilmektedir. Şakkalar yan yana uzunlamasına serilerek keçi kılından iplerle birbirine dikilerek büyük parça elde edilir.

Dar dokuma kilimleri Karacadağ, Siverek, Viranşehir, Hilvan köylerinde ve merkez ilçeye bağlı Kısas beldesinde yaşlı kadınlar tarafından yakın zamana kadar sürdürülmekteydi. Kısas beldesinde ise 2000 yılına kadar "Koçe" adındaki yaşlı bir usta tarafından tezgâhta çul dokunmaktaydı.

İlçelerimizden Harran, Akçakale, Bozova ve Ceylanpınar'da ise kilim dokumacılığı yaygın değildir. Bu ilçeler ve köylerinde kullanılan kilimler daha çok Siverek ve Viranşehir'den getirilmektedir.

207 Culha tezgahında yamşah dokuması (2000)

208 Kilim dokumacısı Mustafa Kırmızıdeve (2011)

209 Karacadağ'da kilim dokuma (1998)

210 Kırkitle ilmeklerin sıkılaştırılması

Şanlıurfa merkezinde, Şanlıurfa Valiliği'nin kurmuş olduğu "Genelksel El Sanatları Merkezi"nde 20110 yılından beri yöresel kilimler dokunmakta ve satışı yapılmaktadır.

KÖŞKERLİK (YEMENİCİLİK)

Köşger kelimesi Farsça "keşfger" kelimesinden türemiş olup ayakkabıcı anlamındadır. Köşkerler yemeni (postal), çarık, gelin botu "kalıç potin", bir çeşit bot olan "fede" türünde ince işçilik istemeyen ayakkabılar üretirler. Bu esnaf sanatını, geçmişte Atar Pazarı'nın doğusunda, kuzey-güney yönünde uzayan Eskici Pazarı'nda sürdürürlerdi.

Yüzü (saya) deriden yapılan, tabanı köseleden dikilen topuksuz erkek ayakkabısına "yemeni" denilmektedir. Bu ayakkabı çeşidi, ilk kez Yemende "Yemen-i Ekber" adında bir usta tarafından icat edildiği için bu adla anıldığı söylenilmektedir.

Topuksuz olan yemeniler toprakta yürümeye elverişlidir. Yemeninin Urfadaki diğer adı ise "Postal"dır.

Yemeninin tabanındaki gön, manda veya sığır derisinden; yüzü (saya) keçi derisinden; astarı, koyun derisinden; iç tabanı, sığır veya keçi derisinden; kenarı (sızı), oğlak derisinden yapılmaktadır. Yemeninin tüm dikişleri elle yapılmaktadır.

Yemeniler; hemadanı, annebi ve findığı renkli derilerden yapılmaktadır. Çocuk yemenilerinin taban gönü ince, kadın yemenilerinin taban gönü orta kalınlıkta, erkeklerin ki ise kalın olur. Yüzde kullanılan deri kalınlığı değişmez.

Eskici Pazarı'ndaki çarşıda bir usta bu sanatı devam ettirmektedir.

211 Yemeni ustası Ahmet Hastaoğlu (2015)

212 Kürk ustası Mustafa Yeşilkaya

KÜRKCÜLÜK

Hayvan kürklerinin işlenerek giysi haline getirilmesi, insanlık tarihinin en eski sanatlarından biridir. Kürkçülük sanatı günümüzde Urfâda devam etmektedir.

Urfa'ya has olan bu giysi, Anadolu'da Urfa dışında başka bir yerde yapılmamaktadır. Bolca bir giysi olan kürkler, ana karnında veya doğumdan sonra ölen kuzuların derilerinden yapılır. Urfâda üretilen kürkler yakasız olup dış kısmı "şakaf" denilen siyah kumaşla kaplı, aba gibi bolca bir giysidir. Bir kürk yaklaşık kırk parçadan oluşur. Birbirine uyan parçalar bir araya getirilerek dikişir. Bilhassa kış aylarında yaşlı ve orta yaşlı kimseler tarafından giyilmekte ve esnafın büyük bir kısmı dükkânlarında kürk kullanarak soğuktan korunmaktadır.

Ceket altına giyilebilen ince kürkten yelekler de 1970'li yıllardan bu yana üretilmektedir. İnce deriden kıvrıcık tüylü olan bu yelekler kaba olmadıklarından ceket altına giyilebilmekte, mide, böbrek ve bel ağrıları olanlar tarafından tercih edilmektedir.

Kürk yapımında siyah, beyaz ve alaca renkte tüyleri olan; kıvrıcık, çakmaklı ve düz olmak üzere üç çeşit deri kullanılmaktadır. Her rengin kıvrıcık türü daha makbuldür. Ancak bunların en değerlisi siyah tüylü deridir.

Kürk yapımı; tumar işleme, biçme-dikme işleme ve üzleme (yüzleme) işleme olmak üzere üç işlemden geçer.

213 Keçe atölyesinde yün serme işlemi

214 | Saraçlık ürünleri

KEÇECİLİK

Keçe, koyunyünlerinden yapılan bir yaygıdır.

Hallaç tarafından kabartılan yünler bir bezin üzerine renkli nakışlarla birlikte istenilen ebatta tabakalar halinde dizilip sulanır, rulo yapılarak ayakla tepilir, daha sonra kenarları düzeltilerek tekrar rulo yapıp tepme işlemi sürdürülür. Ham denilen bu keçe hamama götürülüp göğüsle dövülerek sıcaklık ve suyla yünler birbirinden ayrılmayacak şekilde sıkıştırılır. Sonrasında keçe açık havada kurutulur ve kullanılır.

Şanlıurfa'da yapılan keçe türleri; çoban keçesi, kış keçesi, ev keçesi, sedir keçesi, at keçesi, sünger yatak keçesidir. Nakışlar ise acem nakışı, yarım acem nakışı, dal nakış, pul nakış, göbek nakışdır.

Sandalye minderi, duvar halısı, seccade, heybe, külah, çizme, patik gibi taşınabilecek türde çok renkli keçe ürünleri de yapılmaktadır.

Yüzyıllardan beri Şanlıurfa'da sürdürülmekte olan bu geleneksel sanat, halen Keçeci Pazarı'nda birkaç dükkânda sürdürülmektedir.

SARAÇLIK

Kösele denilen kalın deri ve normal ince deri ile "eğer" başta olmak üzere hayvan koşum takımları, kemer, silah kılıfı, mermi kılıfı, çanta ve avcı gereçlerinin yapıldığı sanata "Saraçlık" denilmektedir. Bu işle uğraşanlara "Saraç", ürünlere "Saracıye" ve sanatın sürdürüldüğü çarşıya da "Saraçhane" denilmektedir.

Şanlıurfa'da ünlü "Arap Atları"nın yetiştirilmiş olması, saraçlık sanatının önemini arttırmıştır. Şanlıurfa'da at ve atçılık kültürüyle ilgili üretilen deri ve köseleden koşum takımları ile avcı gereçleri, kemer, çanta, silah kılıfı gibi eşyalar üretilmektedir.

Bu sanat, yakın zamana kadar Hüseyiniye Çarşıları yakınındaki

215 | Ağaç oyma ustası Fikret Ergin (2011)

"Saraç Pazarı" denilen çarşıda 20 civarındaki dükkânda sürdürülmektedir. "At"ın toplum hayatındaki yerini kaybetmiş olması Saraçlık sanatının son yıllarda azalmasına neden olmuş, Saraç Pazarı'ndaki dükkânlar elbiseci esnafı tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu sanat günümüzde 2-3 dükkânda yaşatılmaya çalışılmaktadır.

AĞAÇ OYMACILIĞI (İnce Neccarlık)

Eski Urfa evlerinin oda kapı ve pencere kanatlarının, ahşap duvar kaplamalarının, tavanların çok zengin oyma motiflerle süslenmiş olduğu görülür. İnce neccarlar, işlemeli kapı ve pencere kanatları ile çeyiz ve hıdır sandıkları, rahle, kutu ve ayna çerçevesi imal ederler.

1716-1721 tarihlerine ait Rızvaniye Camii'nin inşaa tarihinden kalma kapısı, Eyyûbi Medresesi'nin yerine 1781 tarihinde inşa edilen Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi Kütüphânesi'nin aynı tarihten kalan kapısı ağaç işçiliğinin eski örneklerdir. Urfa evlerindeki ağaç süslemeli kapı ve pencere kanatlarının üzerlerindeki kitabelerden, bu eserlerin 1835, 1854, 1859, 1868 ve 1875 tarihlerine ait oldukları ve Neccâr Mehmet, Yeşilneccârzâde Bekir, El-Hac Hüseyin ve Ahmet Hamdi adlarındaki yerli ustalar tarafından yapıldıkları anlaşılmaktadır.

Kapı ve pencere kanatlarındaki süslemelerde simetri esası göz önünde tutulmuş, motifler buldukları yerlerin şekline göre değerlendirilmiştir. Urfa'daki ağaç eserlerde ağaç işçiliği tekniklerinden oyma, geçme (künekârî), kafes, muşarabiye ve kakma teknikleri büyük bir ustalıkla uygulanmıştır.

Ağaç oymacılığı bugün sadece emekli öğretmen Fikret Ergin, Osman Nergiz ve Enver Çoban tarafından sürdürülmeye çalışılmaktadır. Ağaç oymacılığı sanatının Urfa'daki en güzel eski örnekleri Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

216 | *Tarakçı Şih Müslüm Özbal (1985)*

TARAKÇILIK

Şanlıurfa'da tarakçılık, günümüzden 50 yıl öncesine kadar Eski Arasa Hamamı yanındaki çarşıda icra edilirdi. Plastik tarakların imal edilmesiyle bu sanat terk edilmiştir.

Şanlıurfa'da tarak; deve'nin bacak kemiğinden, annep, armut ve iyi cins ceviz ağacından yapılmaktaydı. Deve kemiği, fildişi görünümü verdiğinden, diğerlerine nazaran sert ve dayanıklı olduğundan daha çok tercih edilirdi. "camızboynuzu"ndan ve "koçboynuzu"ndan da tarak yapılırdı.

Tarak çeşitleri; kadın tarağı, erkek tarağı ve sakal tarağı olmak üzere başlıca üç çeşittir.

ŞURKAV "Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Merkezi"nde 2017 yılında boynuz kemik tarak ve ahşap tarak atölyesi kurularak yeniden üretimine başlanmıştır.

DÖVME DEMİRCİLİK

Demirin yeterli biçimlendirme sıcaklığına kadar ısıtılıp örs üzerinde dövülerek çekiç, kısıkaç (kerpeten) yardımıyla bükme, delme, yayma, yığma yoluyla biçimlendirilmesine "sıcak demircilik" denilmektedir.

Kılıç, pala, kama, hançer, bıçak gibi silahlar, saban, pulluk gibi tarım aletleri, keski, çivi, keser, kazma, kürek, balta, satır, kapı kullebi (menteşe), kapı kilidi, kapı tokmağı, kapı anahtarı gibi daha birçok alet ile ferforje türünde pencere kafesleri ve balkon korkuluklarının yapıldığı demircilik sanatı Şanlıurfada Barutçu Hanı civarında Demirci Pazarı'nda sürdürülmektedir.

Bu sanatın en özgün örnekleri olan pencere kafesleri, merdiven ve balkon korkulukları geleneksel Urfa evlerinde görülmektedir.

Fabrikalarda üretilen demir ürünlerinin artması, demircilik sanatına ilginin azalmasına neden olmuş ve bu sanat bir-iki dükkânda icra edilmektedir.

217 | *Demirci ustası Mehmet Kaşıkçoğlu (2010)*

218 | *Kapı Tokmağı örnekler*

KAPI TOKMAKLARI

Yerel dilde "dögecek" adı verilen "kapı tokmakları" dövme tekniği ve döküm tekniğinde demirden yapılmıştır. Urfa evlerinin sokak kapılarına sanat değeri taşıyan el emeği ürünü çeşitli şekillerde tokmaklar yerleştirilmiştir. Dövme tekniğindeki tokmaklar, kuş motifli, stili-ze ejder motifli, yaprak motifli, palmet ve üzüm motifli, ucu palmet motifli halka ve sade halka biçimlerinde yapılmıştır. Döküm tekniğinde olanlar ise genellikle "hanımeli" şeklinde yapılmıştır.

219 | Tespîh yapımında tanelerin delinmesi

TESPİHCİLİK

Şanlıurfa'da uzun yıllardan beri tespîh imalatı özenle yapılmaktadır. Tespîhler, çeşitli maden ve malzemelerden yapılmakta ve kullanılan malzemenin cinsi ile anılmaktadır. Kuka (tarçın) tespîh, bağa tespîh, firuze tespîh vb. gibi.

Şanlıurfada bulunan atölyelerde tespîh taneleri tornada ve zımpara çarkı yardımıyla biçimlendirilmektedir. Tespîhler yuvarlak, yumurta, beyzi, selvi, sığırcık ve arpa modeli ismi verilen biçimlerde işlenerek şekillendirilir.

Tespîh imalatında; çeşitli taşların yanı sıra, sentetik malzeme, boynuz, fosil, kemik, diş, sedef, kabuk, çekirdek, cam ve değerli ağaçlar kullanılmaktadır.

Bazı tespîhlerin nazara, bazılarının cilt hastalıklarına iyi geldiği, bazılarının yüksek enerji gücü verdiği, bazılarının strese iyi geldiğine inanılır.

Şanlıurfa'daki tespîh atölyeleri, tarihi çarşıların olduğu Güm-

220 | Kamışla nesih türünde hât yazımı

221 | Hât yazımında kullanılan aletler; kamış kalem ve hokka

rük Hanı civarındaki bölgede yaygındır. Gümrük Hanı avlusunda bulunan tespîh satıcılarında, kuyumcular pazarındaki kuyumcular- da ve Balıklıgöl'ün yanında yer alan ŞURKAV çarşısında tespîh çeşitleri bulunmaktadır.

HATTATLIK

Urfa'daki İslâmi dönem sanatları arasında önemli bir yeri olan Hat Sanatı'nın en eski örnekleri Harran Ulu Camii kalıntıları arasındaki bazı mimari elemanlar ve Harran eski mezarlığında kazılar sonucu ortaya çıkartılan mezar taşlarında görülmektedir. Ayrıca Harran Kapısı kuzey cephesinde yer alan Eyyûbi nesih ile yazılmış şerit kitabe, Eyyûbi medresesinin kuzey duvarındaki çiçekli nesih kitabe ve Şeyh Mes'ûd Zaviyesi'nin sarnıcı ki-tabesi, Urfa'daki hat sanatının XI.-XII. yüzyıl örnekleri arasında yer almaktadır.

Osmanlı döneminden kalma çok sayıda kitabe, mezar taşları, anıtsal yapılar ve evler üzerindeki dekorasyon amaçlı celi nesih, celi sülüs, celi ta'lik ve makili tarzlarındaki kompozisyonlar zengin bir çeşitlilik göstermektedir.

Şair Sakıb'ın Halepli Bahçe'de kendi adına yaptırdığı köşkün ikinci kattaki büyük odasının iç duvarlarını dolaşan, mavi zeminli tahtalar üzerine beyaz boya ve ta'lik hattı ile yazdığı şiir, şairin hattatlık yönünü göstermektedir.

Urfalı hattatlardan 1860 doğumlu Ahmet Vefik Efendi ve öğrencisi Arabizâde Behçet Efendi (1893-1965), eserlerinin bir kısmını Osmanlı dönemi sonlarında, bir kısmını da Cumhuriyet döneminde vermiştir. Yazıları Şanlıurfa Müzesinde ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğünde adına ayrılmış bir salonda sergilenmektedir.

Günümüzde Mahmut Dörtbudak, Münib Görgün, Halil Kırıkçı, Abdurrahman Polat, Mustafa Kaçar, İsmail Kanbaz, Abdülkadir Kuşkıran, İ. Halil Umuç, M. Ali Caduk, Mustafa Parıldar, Ömer Sabuncu, Eyyüp Yıldız, S. İsmail Özbek, Orhan Kocabeyli günümüzde hüsn-i hat sanatını Urfa'da sürdürmektedirler.

222 Geleneksel El Sanatları Merkezi

223 Geşem'de Kürk ustası Mustafa Yeşilkaya (2011)

ŞANLIURFA GELENEKSEL EL SANATLARI EĞİTİM VE ARAŞTIRMA MERKEZİ (GESEM)

El sanatlarımızın gelecekteki varlığının sürdürülmesi için ürün çeşitlerinin yeni ihtiyaçlara göre yozlaştırılmadan üretimiyle ilgili ve yerel ekonomi ile turizme katkılarını sağlamak amacıyla; Şanlıurfa Valiliği'nce "Şanlıurfa El Sanatlarını Geliştirme, Üretim, Tanıtım ve Eğitim Projesi" kapsamında; Şanlıurfa Valiliği tarafından 24 Şubat 2010 tarihinde unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarının canlandırılması ve yaşatılması için "Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Araştırma ve Geliştirme Eğitim Merkezi" açılmıştır.

İsviçre Misyoner Hastanesi olarak yapılmış ve son yıllarda Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilen tarihi binada yer alan merkezde; Culhacılık, Kazzazlık, Kürkçülük, Keçecilik, Halıcılık ve Kilimcilik, Ağaç Oymacılığı, Telkari-Gümüşçülük, Tarakçılık ve Tespihçilik eğitim kursları açılmıştır. Eğitimler ŞURKAV bünyesinde devam etmektedir.

El sanatları kursunda; Mehmet Karadaş (Culhacılık), Türühan Bozkurt (Halıcılık) Medine Sürücü (Kilimcilik), Ömer Taşçı (Keçecilik), Mustafa Yeşilkaya (Kürkçülük), Mehmet Emin Güngör (Kazzazlık), Kadir Çiftçi (Telkari Gümüşçülük), Osman Yeşil (Tespihçilik), Fikret Ergin (Ağaç Oymacılığı), Mahmut Çaycı (Terzi-Ağaç Tarak), Yusuf Nergiz (Kemik-Boynuz Tarak) eğitimi veren ustalardır.

Kurslarda çok sayıda özgün ürün üretilmektedir. Bu kurslardan yetişen gençlerin yapacakları el emeği üretimlerle, aile ekonomilerine katkıda bulunmaları amaçlanmıştır. Kurslarda geleneksel el sanatlarının eğitiminin yanı sıra, günümüz ihtiyaçlarına göre bazı el sanatları ürünlerinin, yeni tasarımlarla yeni kullanım alanları kazandırılarak üretilmesi çalışmaları da yer almaktadır.

224 Geşem'de keçe atölyesi

13) YÖRESEL YEMEKLER

ŞANLIURFA YEMEK KÜLTÜRÜ

Şanlıurfa değişik ve lezzetli yemek çeşitleriyle zengin bir beslenme kültürüne sahiptir. "Çiğköfte"nin doğuşunun Hz. İbrahim ile ilişkilendirilmesi, tarihi bir geçmişten süzülgeleyen zenginliğin bir örneğidir.

Damak zevkine önem veren Şanlıurfalılar günümüzde de zengin çeşitte ve güzellikte yemeklerle beslenmelerini sürdürmektedirler

Misafir sevme ve misafirlere emekli-zahmetli yemekler hazırlama, ev sahibinin misafire verdiği önemi gösterir yöre kültüründe. Şanlıurfa yemekleri, ziyafet sofralarının yanı sıra gündelik öğün sofralarında da yaşamaktadır.

Bir eve misafir geleceği duyulduğu zaman, yakın akraba veya komşulardan yemeğin türüne göre bu konuda becerikli ve maharetli olanlar hemen o eve yardıma gelirler. Bu yardımlaşma özellikle hazırlanması zor yemek yapılacağı zaman veya kalabalık misafir geleceği zaman geçerlidir.

Düğün, toplantı ve davet yemeklerinde son derece masraflı ve güzel yemekler hazırlanır. Yapılan her türlü yemekli toplantıyı ve sofrayı, başta "çiğköfte" olmak üzere acılı, baharatlı, bol salçalı, yağlı, etli zengin yemek çeşitleri süsler.

Yörenin belirgin bir yemek grubu olan kebablar ile içli köfte ve çiğköfte bölgesel coğrafyayı aşarak bütün Türkiye'ye yayılmıştır. "meyan balı şerbeti" ve "mırır" ise yerel içeceklerin başında gelir.

Geleneksel Şanlıurfa evlerinde yer alan mutfakta (tandırılık) büyük ocak nişlerinin içerisine 4-5 ocak yerleştirilmiştir. Bu ocaklar yemek pişirmenin yanı sıra, ekme yapma (sac üzerinde yufka ekme-

ği) için de kullanılmaktadır. Dört mevsim zengin yemek çeşitleri hazırlanır Şanlıurfa mutfaklarında. Bu evlerde yemek malzemeleri ve zahireler "zerzembe" veya "zehredamı" denilen evin bodrum katında muhafaza edilir. Yazın serin, kışın ılık olan bu mekânda yiyecekler bozulmadan uzunca bir süre kalabilmektedir.

Zahire Hazırlığı

İlk baharda Mart-Nisan aylarında yapılan Urfa peyniri, kış aylarında kullanılmak üzere sırlanmış büyük küpler içinde tuzlu su içinde saklanır.

Yaz ayları gelince Şanlıurfa'da zahire biriktirme işi başlar. Unluk buğday, bulgur, peynir, pekmez, sadeyağ, frenksuyu (salça), zeytin, kuru isot (pul biber), mercimek, nohut, Karacadağ pirinci her eve giren zahirelerdendir.

Yazın avlularda kurulan büyük kazanlarda buğday kaynatılır, damlara taşınır kurutulur. Kaynatılıp kurutulmuş buğday değirmenlerde kırılır ve bulgur yapılır. Ayrıca kışlık nişasta yapılır.

Bağ mevsimi gelince üzümler kesilir, bağ evlerinde veya şehirdeki evlerde kazanlar kaynar, şerbetler pişer, şireler (bastık, çekçek, kesme, sucuk) yapılır. Tuluklar içinde pekmezler, küfeler içinde yaş ve kuru üzümler şehre taşınır.

Şanlıurfa bahçelerinde yazın yetiştirilen isot (biber), kabak, patlıcan, acur gibi sebzelerin içi oyulur ve ipe dizilerek kurutulur. Kışın baharında evlerde yöreye has "ekşili" (turşu) bolca hazırlanır, dost ve akrabalara dağıtılır.

Lahmacun, çiğköfte ve diğer Urfa yemeklerinin en önemli baş malzemesi "kuru isot" (pul biber) ve "frenk suyu" (domates salçası)dur. Bunları Ağustos ve Eylül aylarında Urfalı aileler kendi ihtiyaçlarına yetecek miktarda evde özel olarak hazırlarlar.

226 Urfa evinde isot hazırlığı

Urfa bahçelerinde yetiştirilen yerli domatesten, frenksuyu (domates salçası) çıkarılır. İhtiyaca göre 200-400 kilo arası domatesler yıkanıp torbaların içine konularak büyük curunlarda ezilip suyu çıkarılır. Damlarda sini ve tepsilerin içerisinde özel bir bakımla güneşte kurutularak "frenk suyu" (salça) haline dönüştürülür. Tuzlanarak cam kavanoz ve küplerde muhafaza edilir.

"Kuru isot" denilen kırmızı pul biberin hazırlanması da çok zahmetlidir. Evlerde 200-400 kilogram arası kırmızı taze biber ayıklayıp özel metotlarla güneşte kurutulduktan sonra bez torba veya dibekte dövülerek "kuru isot" haline getirilir.

Yörenin sevilen yemeklerinden bamya ipe dizilerek kurutulur. Bağ yaprağından salamura yapılır. Bunların bir kısmı dost ve akrabalara dağıtılır.

Eski Urfa evlerinde yemek kapları ile malzemeler ve zahireler "zerzembe" veya "zehredamı" denilen evin bodrum katındaki kilerde muhafaza edilir. Yazın serin, kışın ılık olan bu mekânda yiyecekler bozulmadan uzunca bir süre kalabilmektedir.

ŞANLIURFA YEMEK ve TATLILARI

Çorbalar: Lebeni çorbası, yoğurt çorbası, un çorbası, hamırlı, mercimek çorbası, pıtpıt.

Etli Yemekler: Boranı, frenk tavası, çağala aşısı, bakla aşısı, hıttı bastırması, soğan tavası, soğan aşısı, su kabağı, bütün balcan, sarımsak aşısı, isot çömleği, bamya çömleği, acır anna-zıği, tatlı bamya, ekşili bamya, erik tavası, ekmek aşısı, kenger aşısı, isot dolması, kabak oturtması, dorğama, mimbar, acır bastırması, frenk tavası, soğan tavası, elma aşısı.

Etsiz Yemekler: Saca basma, söğülme, lolaz dürmüğü, kabak içi kavurması, kömeç kavurması, balcan kavurması, pancar kavurması,

227 Sıra gecesinde çiğköfte ve kadayıflar

pürlezzet, ıspanak kavurması, döğmeç.

Et Yemekleri: Kaburga, sac kavurması, et haşlama, tirit, ciğer kavurma, kelle.

Dolmalar: Kabak dolması, patlıcan dolması, isot dolması, acır dolması, has (marul) dolması, yaprak sarması.

Pilavlar: Şehriyeli bulgur pilavı, kuzu içi, duvaklı pilav, üzlemeli pilav, meyhâne pilavı, firik pilavı (taze buğday başak içinde iken pişirilerek hazırlanır), ciğerli bulgur pilavı, çölmek pilavı, bütün mercimekli bulgur aşısı, balcanlı bulgur aşısı, kemeli bulgur aşısı, pırçıklı (havuç) pilav, baklalı bulgur pilavı, mığrıbi pilav.

Köfteler: İçli köfte, basma köftesi, aya köftesi, lıklık köfte, eşkili köfte, dolmalı köfte, köfteli erik, tiritli köfte, yuvalak, yumurtalı köfte, mercimekli köfte, firenkli köfte, yağlı köfte, etli köfte (çiğköfte), kıyma, masluka (yahudî köftesi)

Kömür Ateşinde Yapılan Kebaplar (Izgaralar): Kıyma kebabı, tike (kuşbaşı) kebabı, balcanlı (patlıcanlı) kebab, frenkli (domatesli) kebab, ciğer kebabı, patatesli kebab, haş haş kebabı, kemeli kebab, elmalı kebab, soğanlı kebab.

Tencere ve Tepside Yapılan Kebaplar: Kazan kebabı, müftehi tas kebabı, buhça kebabı, çöp kebabı, kemeli tas kebabı, isot dolması (etli), tepsi kebabı.

Çörek ve Börekler: Semsek, ağzıaçık, ağzıyumuk, şöşbörek, bışe, külünçe, behsimet.

Pide ve Ekmekler: Kıymalı ekmek (lahmacun), şekerli pendirli ekmek, acılı pendirli ekmek, yağlı ekmek, mercimek ekmeği, darı ekmeği, tırnaklı ekmek, açık ekmek, bazlamaç, ev ekmeği (Yufka ekmeği).

Salata ve Cacıklar: Bostana, kemeli cacık, zeytin bostanası, yumurta bostanası, patates bostanası, pakla bostanası, koruk salatası (koruk suyundan sarımsaklı naneli) , pencer cacığı, has cacığı, hıyar cacığı.

Tatlılar: Peynirli kadayıf, hırtlevik, katmer, halbir hurması, daş ekmeği, aşır aşu (aşure), sütlaç, palıza, fakir şıllığı, şıllık, incir datlısı, ha-side, küncülü akıt, kuymak, zingil, zerde, pekmez, kadı beyni, peynirli helva, un bulamacı, çekçek, kesme, bastık, muska, bastıh kavurması, cevizli ve fıstıklı sucuk.

YÖRESEL MEYVELER

Nar, yeşil erik, kayısı, hıttı, hıyar, üzüm, kavun, karpuz, fıstık, incir, dut, ceviz, çağala, dağdağan, alıç, annep.

YÖRESEL İÇECEKLER

228 Mırra takımı

Meyan balı şerbeti (Meyan kökünün suda bekletilmesiyle elde edilir). Mırra (acı kahve) İri çekilmiş kahvenin birkaç kez kaynatılması ve damıtılmasıyla elde edilir. Seylan çayı (yörede “kaçak çay” diye adlandırılır) ile gül şerbeti, vişne şerbeti, limonata, pekmez şerbeti diğer yöresel içeceklerdir.

YÖRESEL SEBZE TÜRLERİ

Urfa'da maydanoz, nane, soğan gibi bilinen yeşil sebzelerin yanı sıra yöreye has bazı sebzeler de kullanılmaktadır. Bunlardan Kırmızı isot, keme (bir çeşit mantar), kenger (yaprakları dikenli, yaban enginarı), acur (tüylü bir çeşit hıyar), hardal (turpgillerden bir bitkinin yaprakları), su yarpuzu (nane cinsi güzel kokulu bir bitki), kuzukulağı (ka-

rabuğdaygillerden sulak yerde yetişen bir bitki), meyan kökü (meyan bitkisinin kuru kökleri), haspır otu (safran), ebegümece (tarla kenarında yetişen bir ot) gibi bitkilerdir.

URFA YEMEKLERİNDEN SEÇKİ

LEBENİ ÇORBASI

(8 Kişilik)

Malzeme: Yarım kilo döğme (aşurelik buğday), 2 kilo yoğurt ve 250 gram nohut.

Yapılışı: Döğme bir tencerede üzerine bir litre su ilave edilip suyu azalın-caya kadar kaynatılır. Başka bir kaptan birkaç saat önceden suda bekletilen nohut kaynatılmış dövmeye katılır ve kaynatılır. Kaynayan dövme ve nohut karışımı üzerine, yavaş yavaş yoğurt ilave edilip bir müddet daha kaynatıldıktan sonra ateşten alınır. Sıcak veya soğuk olarak servis yapılabilir.

229 Lebeni

BOSTANA

(8 Kişilik)

Malzeme: 500 gram domates, 4 yeşilbiber, az miktarda pul biber, 5-6 adet yeşil soğan, yarım demet maydanoz, 4-5 yaprak taze nane, 100 gram pirpirim (semizotu), 1 çay bardağı nar pekmezi veya koruk suyu.

Hazırlanışı: İyice ayıklanan sebzeler yıkanır ve sonra çok ince doğranır. Tuz atıldıktan sonra karıştırılır ve üzerine nar pekmezi veya koruk suyu ile az miktar da su eklenerek karıştırılır ve çorba kâseleriyle servis yapılır.

230 Bostana

BORANI

(8 Kişilik)

Sebze Malzemeleri: 500 gram parça et, 2 kg. pancar (pazı), 1 su bardağı nohut, 1 su bardağı lolaz (böğrülce), 3 diş sarımsak, 3 yemek kaşığı sadeyağ, 2 su bardağı sıvı yağ, 500 gram yoğurt.

Borani köftesi malzemeleri: 250 gram dövülmüş kara et, 2 su bardağı bulgur, 1 çay kaşığı karabiber, 1 tatlı kaşığı tuz, 1 yemek kaşığı pul biber, 1 yemek kaşığı un

Hazırlanışı: Önce parça et yıkanıp kuşbaşı doğranır, 1 yemek kaşığı sadeyağla kavrulur. Nohutlar ete ilave edilerek 25-30 dakika kadar haşlanır. Yıkanan lolaz 3 bardak su ile ayrı bir kaptan haşlanır. Pancar

231 Borani

yapraklarından ayrılır, sadece sapları doğranarak az su ile ayrı kapta haşlanır, suyu sıkılarak süzülür ve 2 yemek kaşığı yağ ile 5-10 dakika kavrulur. Haşlanan lolazın suyu süzülerek nohut ve etin bulunduğu tencereye eklenir. Aynı tencereye kavrulmuş pancar da katılır ve tuz eklenerek kısa bir süre kaynatılır tencerede hazır bekletilir.

"Borani yuvalağı" (köftesi)

hazırlanışı: Bir tepsiye 2 su bardağı köftelik bulgur, kuru isot, tuz, karabiber, döğülmüş kara et (yağsız et) konularak su ile arada un alınarak çığköfte gibi yoğrulur.

Kavrulurken dağılmayacak kıvama gelince yoğurma işlemi tamamlanır. Yoğrulan köfte nohut büyüklüğünde parçalara ayrılır ve avuç arasında yuvarlanır. Bu yuvalaklar sıvı yağ konmuş bir tavada kızartılır ve yağdan çıkarılır.

Tabaklara servis: önce nohutlu, lolazlı ve pancarlı yemekten tabaklara bir kepçe konular ve üzerine kızarmış yuvalaklar ilave edilir. Sarmısak az tuz ile dövülüp yoğurtla karıştırılarak bir sos yapılır. Bu soston isteyenler yemeğin üzerine bir-iki kaşık alırlar.

SU KABAĞI

(4 Kişilik)

Malzemeler: 1 adet orta boy su kabağı (2 kg), 1/2 kg. parça et, 1 su bardağı haşlanmış nohut, 1 su bardağı koruk veya nar suyu, 1 kg. domates, tuz.

Yapılışı: Et, nohut ve kabağı soyulan domateslerden ezilerek elde edilen domates suyu, karabiber ve tuz eklenerek bir tencerede pişirilir. Su kabağının kabağı soyulur, çekirdekleri ayıklanır, kuşbaşı büyüklüğünde doğranır. Daha sonra tencereye soyulmuş ve doğranmış su kabağı ile koruk veya nar suyu ilave edilip, üç bardak su katılarak yarım saat daha pişirilir ve servis yapılır.

232 Su kabağı

ÇİĞKÖFTE

(8 Kişilik)

Malzeme: 500 gr. bulgur, 500 gr. kara et, 200 gr. pul biber, 1 adet kuru soğan, 1 adet sarımsak, 1 demet maydanoz, 250 gr. yeşil soğan, 1 tatlı kaşığı salça, buz parçaları, tuz ve karabiber.

Yapılışı: Yere açılan bir sofraya üzerine konulan 50 cm. çapındaki köfte leğeninin yanında evsilmış bulgur, dövülmüş kara et, isot (pul biber), salça, tuz, karabiber, soğuk su veya buz bulundurulur. Leğenin

233 Çığköfte

içine önce et, ince kıyılmış kuru soğan, sarımsak, pul biber, tuz ve karabiber alınır. Çok az soğuk su veya buzla karıştırılır ve ezilerek yoğrulmaya başlanır. Et ve malzeme karışımı belli bir kıvama gelince, bulgur katılmaya başlanır. Bulgurla et belli bir kıvama gelince salça alınarak (istenirse salça başta alınabilir) tekrar yoğrulmaya devam edilir. Çığköfte belli bir kıvama gelince, su alınarak yumuşatılır. Köfte, istenen kıvama geldiğinde önceden hazırlanan kıyılmış yeşil soğan ve maydanoz alınır. Birlikte bir müddet daha yoğrularak tamamlanmış olur. Tabaklara avuç içi kadar konulup kenarına dilimlenmiş domates, salatalık ve marul konarak servis yapılır.

Çığköfte, mevsimine göre marul, hardal, turp, nane, salatalık, beyaz lahana, kuzukulağı, pırpırım, su yarpızı, tuzlukpendik, ayran, bostana, cacık ve yufka ekmeği ile birlikte yenilir.

234 Masluka

MASLUKA

(8 Kişilik)

Köfte malzemeleri: 6 su bardağı çiriş (buğdayın ince bulgur gibi çekilmiş), 2 yemek kaşığı pul biber, 4 çay kaşığı tuz.

İç malzemeleri: 400 gram orta yağlı koyun kıyması, 4 adet orta boy soğan, 3 yemek kaşığı salça, 2 yemek kaşığı pul biber, 4 çay kaşığı tuz, 2 çay kaşığı karabiber.

Sos malzemeleri: 2 yemek kaşığı sadeyağ, 4 yemek kaşığı salça.

Köftenin hazırlanışı: Çiriş, 4 bardak su, 4 çay kaşığı tuz, 2 yemek kaşığı pul biber ile ıslatılıp köfte gibi yoğrularak 20 dakika bekletilir.

İçinin hazırlanması: Soğanlar incecik doğranır. 2 çay kaşığı karabiber, 2 çay kaşığı tuz, 2 çay kaşığı pul biber katılarak karıştırılır. Sonra kıyma et ve salça eklenerek lahmacun gibi karıştırılır.

Köfteden ceviz büyüklüğünde parçalar alınarak parmakla içleri açılır. Köftenin içersine hazırlanan iç (karışım) konarak üçgen şeklinde ağzı kapatılır.

Bir tencereye 4 yemek kaşığı yağ ve 2 yemek kaşığı salça alınarak kavrulur. Sonra 12 su bardağı su ilave edilir ve kaynatılır. Kaynayan salçalı-yağlı suya hazırlanan içli köfteler atılır ve 30 dakika kadar haşlanır.

Tabaklara 6-7 adet haşlanmış içli köfte ve salçalı su, isteğe göre üzerine 2 yemek kaşığı yoğurt konularak servis yapılır.

Bu yemeğe yörede "Yahudi köftesi" de denilmektedir.

235 İçli köfte

İÇLİ KÖFTE

(8 Kişilik)

Malzemeler: 1 kg kıyma, 200 gr ceviz içi, 3 adet kuru soğan, 1 kg bulgur, 500 gr dövülmüş yağsız kırmızı et, 5 yemek kaşığı pul biber, tuz, un, karabiber, sıvı yağ

İç malzemenin hazırlanması: Kıyma et ve doğranmış soğanlar üzerine tuz ilave edilerek tencerede pişirilir. Et pişip soğanlar pembeleşince karabiber ilave edilerek ocaktan alınır. Cevizler küçük parçalar haline getirilip kavrulmuş ete karıştırılır.

Köftenin hazırlanışı: Bulgur, dövülmüş et, pul biber, tuz ve un su ile karıştırılıp yoğrularak köfte haline getirilir. Köfteler, küçük parçalar halinde (yumurta büyüklüğünde) koparılıp elde yuvarlanarak parmakla içi oyulur. Köftenin içine hazırlanmış iç malzemesi doldurulur ve ağzı kapatılır. Tencere veya fritözde sıvı yağda kızartılarak servis yapılır.

PATLICANLI KEBAP

(8 Kişilik)

Malzeme: 1 kg az yağlı iri çekilmiş kıyma et, 8 adet uzun boyda ve

236 Patlıcanlı kebab

4 parçaya bölünmeye uygun patlıcan, 1/2 kg. yeşil biber, 3-4 adet kuru soğan, 8 adet şiş, mangal ve bir kilo kömür.

Yapılışı: Kıyma ete tuz katılarak ezmeden karıştırılır. Patlıcanlar tekerlek şeklinde dörde bölünür. Kebab şişine bir patlıcan ve ceviz büyüklüğünde bir et sırayla sıkıca saplanır. Bir şişte dört patlıcan, üç et yer alır. Genişçe bir mangalda odun kömürü yakılarak köz haline getirilir. Mangalın üzerine hazırlanan şişler konulur ve ateşte çevrilerek pişirilir. Pişirilen kebab bir tepsiye aktarılarak üzerine çok az miktarda su serpilir ve üzeri kapatılır.

Kebabın yanında yenilmek için yeşil veya kırmızı biberler de pişirilir. Kebab tepsiyle sofranın ortasına konulur. Herkes yiyeceği kadarını "açık ekmek" (yufka ekmeği) içersine alarak; soğan, pişmiş biber ve tuz ilave edip dürüm yaparak yer. Kebabın yanında en güzel içecek ise ayrandır.

KABURGA (4 Kişilik)

Malzemeler: 1 kuzu kaburgası, 250 gr. badem içi, 1 yemek kaşığı salça, 6 yemek kaşığı sadeyağ, 2 su bardağı pirinç, karabiber, tuz, tarçın, kekik, 2-3 metrelik ip.

Yapılışı: Bir gün önce, kaburga yıkayıp salça, karabiber, tarçın ve kekikle terbiyelenip bir gece bekletilir. Kabukları soyulan badem ile pirinç, salça ve 2 kaşık yağ ilave edilerek kavrulur. Tuz ve karabiberle bir

237 Kaburga dolması

bardak suyla hafif pişirilir ve iç pilav hazırlanmış olur. Kaburganın boşluğuna iç pilav doldurulur ve ağzı dikilir. Geniş bir kaptta 4 kaşık yağ ile kaburga pembeleşinceye kadar kızartılır. Sonra tencereye 5-6 bardak su eklenip kaburganın eti pişinceye kadar kaynatılır. Tencereden alınıp bir tepside sofranın ortasına konular ve servis yapılır.

238 | Semsek ve Ağzı Yumuk

SEMSEK (15-20 adet)

Malzemeler: 1 kg. un, 500 gr. kıyma et, 1 demet maydanoz, 3 su bardağı sıvı yağ (kızartma için), 2 adet kuru soğan, 1 çay kaşığı karabiber, 1'er çay kaşığı tarçın ve tuz.

Yapılışı: Bir tepside un, tuz ve su eklenerek yumuşak bir hamur hazırlanır. 10 dakika ıslak bez altında bekletilir.

İçinin hazırlanması: Kıyma et, ince doğranmış soğanlar, karabiber, tarçın ve tuz 15-20 dakika kavrulur. Maydanozlar ince doğranarak kavrulmakta olan kıymaya eklenir.

Hamurdan ceviz büyüklüğünde yumaklar alınarak 15 cm çapında daire şeklinde açılır. Hazırlanan içten bir yemek kaşığı yufkanın yarısına konarak elle yayılır. Yufkanın diğer yarısı üzerine katlanır. Yufkanın ağzı birbirine yapıştırılır. Tavada hazırlanan kızgın yağda iki tarafı pembeleşinceye kadar kızartılıp sıcak servis yapılır.

AĞZI AÇIK (20-25 adet)

Malzemeler: 1 kg un, 500 gr. yağsız kıyma, 4 su bardağı sıvı yağ, 2 yumurta, 2 soğan, 1 yemek kaşığı pul biber, 1 yemek kaşığı salça, 1 tatlı kaşığı karabiber, tuz.

Yapılışı: Un, bir kaba alınarak içine yumurtaların sarısı ve tuz konularak katı bir hamur yapılır ve 10 dakika ıslak bez altında bekletilir.

İçinin hazırlanması: Soğanlar ince doğranarak, tuz, karabiber ve tarçınla karıştırılarak ezilir. Sonra kıyma et, yumurta akı, pul biber, salça ve 3 yemek kaşığı un eklenerek tekrar karıştırılır.

Önceden hazırlanan hamurdan ceviz büyüklüğünde parçalar alınıp un yardımı ile 12 cm çapında açılır. Hazırlanan içten bir miktar alınarak açılan kalın yufkanın üzerine elle yayılır. Yufkanın kenarları 1 cm kadar katlanır. Ağzı açıklar, geniş bir tepsi veya masaya dizilir.

Sıvı yağ bir tavada kızgın hale getirilir. Önce etli tarafı alta gelecek şekilde kızartılır. Sonra çevrilerek diğer tarafı kızartılır. Sıcak şekilde servis yapılır.

AĞZI YUMUK (20-25 adet)

Malzemeler: 500 gr. kıyma, 4 su bardağı un, 200 gr. ceviz içi, 3 su bardağı sıvı yağ, 1 çay kaşığı karabiber, tuz.

Yapılışı: 3 su bardağı un bir kaba alınarak tuz ilave edilip yoğrulularak hamur hazırlanır. Islak bez altında hamur 5-10 dakika dinlendirilir.

İçinin hazırlanması: Kıyma et bir tavaya konarak çok az su ve tuzla pişirilir. Suyunu çekinceye kadar pişirilip kavrulur. Ateşten alındıktan sonra karabiber ve ceviz içi ilave edilir.

Daha önce hazırlanan hamurdan, ceviz büyüklüğünde parçalar alınarak 10 cm çapında daire şeklinde açılır. Hazırlanan içten birer kaşık konarak ağzı incir şeklinde büzülür. Derin bir tavadaki kızgın yağda, önce büzülen tarafı sonra diğer tarafı pembeleşinceye kadar kızartılır. Sıcak ve taze servis yapılır.

ŞILLIK TATLISI (8 Kişilik)

Sıvı hamur için malzeme; 5 su bardağı un, 1 yumurta, 1 bardak süt, 8 bardak su, 1 tatlı kaşığı tarçın, ½ çay kaşığı karbonat, ½ çay kaşığı tuz, 300 gr. kıyılmış ceviz içi,

Şerbet için malzeme; 5 su bardağı toz şeker, 3 bardak su, 4 yemek kaşığı sadeyağ, 30-40 cm. çapında şıllık ekmeği sacı.

Yapılışı: hamurun tüm malzemeleri derin bir kaptta içinde çırpılıp sıvı bir hamur haline getirilir. sıvı bir karışım elde edilir. 30-40 cm çapındaki sac tava ısıtılır. Konulacak karışımın yapışmaması için tavanın üzeri yağlanır. Hazırlanan karışımından büyük bir kaşık alınıp sacın üzerinde gezdirilerek saca döküp ince yufka gibi yayılarak pişirilir. Her iki tarafı hafifçe pişirilen bu yufkaya "şıllık ekmeği" denilir. Şıllık Ekmekleri (pişirilen yufkalar) aynı ebatta bir tepsiye dizilmek üzere iki kısma ayrılır. Üç kat yufkadan sonra araya kıyılmış ceviz içi serpilir. Üstüne tekrar üç kat yufka serilir. Sonra baklava dilimi şeklinde bıçakla kesilir. Şekerle hazırlanmış şerbet ısıtılarak tepsinin üzerine dökülür ve servise hazır hale gelir.

Şıllık şerbetinin hazırlanışı: Şerbet malzemeleri bir tencereye konularak pekmez kıvamına gelinceye kadar kaynatılır. Şerbet kristalize olmasın diye çok az miktarda limontuzu konular.

Önceden tepside hazırlanmış şıllığın üzerine sıcak şerbet dökülerek servise hazır hale gelir.

239 | Şıllık tatlısı

14) ALIŞVERİŞ YERLERİ

(Yöresel Hediyelikler ve Yiyecekler)

240 Kazaz Pazarı

Gümrük Hanı ve Etrafındaki Çarşılar

Her türlü baharat, meyan kökü, şifalı otlar, kekik, menengiç kahvesi, Urfa nar pekmezi, Urfa üzüm pekmezi, Urfa fıstığı, Urfa peyniri, Sadeyağ, Baklava, Urfa İso'tu (kırmızı pul biber), İso't reçeli, bastık, sucuk, çekçek alınabilecek yöresel yiyecek ve içeceklerdir.

Gümrük Hanı ve çevresindeki bedesten ve kapalı çarşılarda alınabilecek hediyelikler ise yöresel dokumalar, kanaviçe işleri, puşi, tesbih, yemeni, kürk, keçe, kilim, halı, ahşap ürünler, saraciye ürünleri, kemik ve ahşap tarak, bendir, ney, bağlama, bakır ürünler, mırra takımı, gümüş ve altın takılar

Balıköl - Rızvaniye El Sanatları Külliyesi Ürünleri

Osmanlı dönemi Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından 1736 yılında yaptırılan Cami ve medrese odalarının yer aldığı Balıköl-Rızvaniye Külliyesi; 2017 yılı Ocak ayından sonra Şanlıurfa Valili-

241 Rızvaniye Külliyesi

ği ile Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı tarafından onarım ve projelendirme çalışmasıyla "İnanç ve Kültür Turizmi"ne kazandırılmıştır.

El sanatları ile Kültür Sanat ve İlim çalışmalarının yer aldığı medrese odaları "Balıköl-Rızvaniye El Sanatları Külliyesi" adıyla 3 Temmuz 2017 tarihinde hizmete açılmıştır.

Külliye içerisinde bulunan odalardan 5'i İslami hizmetler için (İmam Hatip, Hafızlık, Din Eğitimi), 3'ü Tarih-Tasavvuf, Edebiyat, Eski Eser Araştırmaları için tahsis edilmiştir.

"El Sanatları"nın icra edildiği amacıyla 15 oda da ise 22 farklı dalda (Hüsn-i Hat, Tezhip, Ebru, Kaligrafi, Filografi, Kalemkâr, Ney, Keçe, Kazzaz, Tesbih, Sahaf, Nakkaş-Ressam, Buğday Sapiyla Hat, Gümüş-Bakır Tombak, Naht, Kürk, Bendir, Bez Dokuma, Kanaviçe işleme, Bez bebek, Takı Tasarımı) sanatları icra edilmek üzere 25 sanatçıya yer almaktadır.

Atölyelerde üretim, eğitim ve satış yapılmaktadır.

Hamarat Eller Çarşısı

Büyükşehir Belediyesi bünyesinde Haleplibahçe'de kurulan "Hamarat Eller Çarşısı" bir taraftan yöresel ürünler, el işleri ve damak tadından örnekler sunarken diğer taraftan 600 kadının ev bütçesine katkı sağlamaktadır. Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Daire Başkanlığı Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü bünyesinde Haleplibahçe Parkı içinde faaliyete geçen "Hamarat Eller Çarşısı" içerisinde, yöresel ürünler satış yeri, sanat galerisi, kafeterya, mutfak, restoran ve çocuk oyun alanı gibi birçok sosyal alan bulunmaktadır.

Yemeden Dönmeyiniz

Şanlıurfa geldiğinizde; çiğ köfte, sade kebab (Urfa kebab), patlıcanlı kebab, ciğer kebabı, boranı, içli köfte, lolaz dürüm, bostana, semsek, ağzıaçık, ağzıyumuk, tırnaklı pide, Urfa lahmacunu, baklava, kadayıf, şıllık, kaçak çay, mırra (acı kahve), menengiç kahvesi, meyan şerbeti tatmanız gereken lezzetlerdir.

242 Haleplibahçe Hamarat Eller Çarşısı

Altıncı Bölüm

KENT MERKEZİ DIŞINDAKİ KÜLTÜR TURİZM VARLIKLARI

243 Han el-Ba'rur Kervansarayı (Hacı Ali Hanı) (2015)

1) KERVANSARAYLAR

Binlerce yıldan beri çok önemli bir ticaret yolu üzerinde yer alan Şanlıurfa'da; Harran bölgesinde Han el-Ba'rur, Birecik bölgesinde Ilgar (Mırbi), Bozova bölgesinde Çarmelik ve Titriş kervansarayları günümüze ulaşmıştır.

ÇARMELİK KERVANSARAYI (Çarmelik Derbendi)

Tarihî Urfa-Halep kervan yolu üzerindedir. Bozova ilçesi, Kanlıavşar Bucağı, Çarmelik (Büyükhan) Köyü'ndedir. Suriye sınırına 35 kilometre mesafededir.

Yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen bu tarihi kervansarayın odalarında ocak nişlerinin bulunması Osmanlı dönemine ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu yapıdan söz edilmiş olması 17. yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu gösterir.

244 Büyükhan Köyü'nde Çarmelik Derbendi / Foto: Işıl Palalıoğlu

Evliya Çelebi, Suruç'tan kalkarak batıya doğru iki saat giderek Çarmelik Kalesi'ne ulaştıklarını, burasının dört hükümdar (çar melik) tarafından inşa edildiğini, kale dizdarı ve askerlerinin Urfa Subaşı'nın mahiyetinde olduklarını yazar. Ayrıca burasının camii, mescit-

leri, hamamı ve dükkânları bulunan 100 haneli bir kasaba olduğunu söyler. Sözü edilen 100 haneli bu kasaba günümüzde sadece küçük bir köy durumundadır. Kale de günümüze ulaşmamıştır. Cami ise kervansarayın kuzeyinde sağlam biçimde ayakta.

Katip Çelebi ise Fezleke adlı eserinde Hanın Dilâver Paşa tarafından Diyarbekir valiliği döneminde inşa edildiğini bahsetmektedir. Bu bilgiden hanın 1616-1620 yılları arasında yapıldığı ve dolayısıyla Osmanlı dönemine ait olduğu söylenebilir.

Geçmişte Birecik'ten kalkan kervanlar Birecik ilçesi sınırları içerisindeki Ilgar (Mırbi) Kervansarayı'na gelir, buradan Çarmelik Kervansarayı'na ulaşırdı. Çarmelik'te ikiye ayrılan yollardan biri kuzeye yönelerek Bozova (Hüvek) üzerinden Titriş (Bahçeli) Kervansarayı'na, buradan da Siverek ve Diyarbakır'a ulaşırdı. İkinci yol ise Urfa üzerinden Harran'a, oradan da Han el-Ba'rûr Kervansarayı üzerinden Bağdat yoluna bağlanırdı.

Kervansarayın giriş portalinden sonra 63.40x65.20 metre ölçüsünde bir avluya girilmektedir. Bu avlunun çevresinde birbirlerine kemerlerle bağlanmış revaklar ve arkasında da yazlık ve kışlık bölümler yer alır.

Yoğun ticarî güzergâh üzerinde bulunmasından dolayı, yol güvenliği ve tüccarların emniyetini sağlamak açısından, buranın Osmanlı teşkilatında yöre insanlarından oluşturulan karakol niteliği taşıyan "derbend" olduğu da kaynaklarda geçmektedir.

1940'lı yıllara kadar sağlam olan kervansaray, sonraki yıllarda kervanlarla ticaret yapılmadığından boş kalmış ve büyük bir kısmı yıkılmıştır. 2013 yılında müze tarafından kervansarayda kurtarma kazıları yapılmış, 2014-2016 yıllarında ise restore edilmiştir.

Kervansarayın yakınında yer alan Çarmelik Camii'nin inşa kitabesi bulunmadığından yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde adının geçmesi yapının 17. yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu göstermektedir. Eduard Sachau, J.B Tavernier gibi seyyahların notlarında bahsettiği iki katlı camii; avlu, son cemaat yeri ve ibadet mekânından oluşmaktadır.

HÂN EL-BA'RÛR KERVANSARAYI (HACİP ALİ HANI)

Şanlıurfa merkezine 67 km. mesafede olup Harran'ın 23 km. güneydoğusundaki Gökteş Köyü'ndedir. İslam tarihi kaynaklarına göre hanın adı "Hacip Ali Hanı"dır.

Hacip Ali, Eyyübiler'in el-Cezire ve Dımaşk kolu hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in (576-635/1180-1237) hâcibi ve nâibi yani bir nevi veziri olup ve onun adına Harran (599/1202) ve Ahlat valiliğini de yapmıştır.

Eyyubiler dönemine (1171-1462) ait bu kervansaray, kısmen harap durumdadır. Kervansaray, Tektek Dağları olarak anılan dağlık bölgede Harran-Ceylanpınar-Nusaybin-Musul-Tikrit-Samarra-

245 Han el-Ba'rûr Kervansarayı (Hacip Ali Hanı)

Bağdat yolu güzergâhında bulunmaktadır. Giriş kapısı, köşe kuleleri, payanda kuleler, mescid, hamam, yazlık ve kışlık bölümleri ile Anadolu Selçuklu kervansaraylarının tüm özelliklerini taşır. Han, kesme taştan yapılmıştır ve 65 m x 66 m= 4290 m² ölçüsündedir. 43.30 x 44.80 metre ölçülerinde kareye yakın bir avluyu çevreleyen kervansaray, yazlık ve kışlık mekânlardan oluşur.

Biri kuzey cephedeki anıtsal girişin üzerinde, diğeri girişin batısındaki duvar üzerinde iki kitabesi bulunur. Giriş üzerindeki hanın inşa kitabesini şöyle tercüme etmek mümkündür: "Bu hanı, yolcular için kendi malından Allah'ın rızasını ümit eden el-Emîr el-Hacib Hü-sâmeddîn bin Ali bin Hammâd bin İ-sâ Zilhicce 615/Şubat 1219 yılında inşa etti. Han, Cemaziyelevvel 616/Temmuz 1219'da bitirildi. el-Hamdu Lillah". Bu tarihlerde bölgenin hâkimleri Mısır ve Suriye Eyyubileri idi.

Girişin batısındaki duvardaki kitabede ise "Bu hana musallat olup onu işlemez hale getiren mel'un oğlu mel'un oğlu mel'un oğlu mel'ündür" denilmektedir.

Günümüzde bu hanın yöredeki ismi "Han el-Ba'rûr"dur. "Ba'rur" kelimesi Arapça'da "keçi gübresi" anlamındadır. Rivayete göre, hanı yaptıran kişi, burayı kuru üzümle doldurmuş ve "Benden sonra gelenler burayı keçi gübresi ile dolduracaklardır." demiştir. Gerçekten de bugün kervansaray uzun yıllar ahır olarak kullanıldığı için hayvan gübresi ile dolmuştur. Muhtemelen, han terk edildikten sonra göçebe-ler tarafından ağıl olarak kullanılmaya başlanıp ve hayvan gübresiyle dolması üzerine, ona mahalli bir ağızla "Han el-Ba'rûr" denilmeye başlanmıştır.

Giriş eyvanının sağında mescit, solunda bunun simetrisi durumunda muhafız odası yer alır. Uzun yıllar ahır olarak kullanılan ve çobanlar tarafından yakılan ateşlerin sonucunda duvarları simsiyah olan mescit, 1993 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilip tefriş edilerek hizmete açılmıştır.

TİTRİŞ KERVANSARAYI

Bozova ilçesi, Merkez Bahçeli (Titriş) Köyü'ndedir. Kitabesi olmayıp ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak 18. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir.

Kervansaray, Birecik-Çarmelik-Bozova-Titriş-Siverek-Kara bahçe-Diyarbakır kervan yolu üzerindedir.

Titriş Kervansarayı'nın en ilginç yanı, bazı bölümlerinin düz direk damlı olmasıdır. Tek katlı olan kervansarayın güneydoğu köşesinde kerpiçten ikinci bir kat bulunmaktadır.

246 | Titriş Kervansarayı

Kervansarayın güney doğu köşesi üzerinde yer alan ve sonradan yapıldığı tahmin edilen kerpiç ikinci kat harap bir durumdadır.

Yapı günümüzde köylüler tarafından depo ve ahır olarak kullanılmaktadır.

ILGAR (MIRBİ) KERVANSARAYI

Birecik ilçesi, Böğürtlen Nahiyesi'ne bağlı Ilgar (Mirbi) Köyü'ndedir.

Kitabesi günümüze ulaşmadığından inşa tarihi ve yaptıranı bilinmemektedir. Osmanlı dönemine ait olabileceği tahmin edilmektedir. Üzerine 1903 yılında bir konak (Emin Ağa Konağı) inşa edilmiş ve işlevini yitiren han, konağın ahır olarak kullanılmaya başlanılmıştır.

Birecik'ten kalkan kervanlar, Ilgar kervansarayına gelir, buradan kuzeydoğuya ayrılan yolu takip ederek Sisan-Dunali-Kurdik-Hüvek (Bozova)-Titriş Kervansarayı-Karacurun (Hilvan)-Siverek-Karabahçe üzerinden Diyarbakır'a, ayrıca Ilgar'dan doğuya ayrılan yolu takip ederek de Çarmelik Kervansarayı üzerinden Urfa'ya ulaşırdı.

Kervansaray ve üzerindeki konak günümüzde terk edilmiş bir durumdadır.

2) HARRAN ve CİVARINDAKİ TARİHİ YERLER

HARRAN TARİHİ

Şanlıurfa'nın 50 km. güneydoğusunda bulunan ve her yıl binlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilen tarihi kent Harran, kendi adıyla anılan ovanın merkezinde kurulmuştur.

Tevrat'ta "Haran" olarak geçen yerin burası olduğu söylenir. İslam tarihçileri kentin kuruluşunu Nuh Peygamber'in torunlarından Kaynan'a veya Hz.İbrahim'in kardeşi "Aran"a (Haran) bağlarlar. XIII. yüzyıl tarihçilerinden İbni Şeddad, Hz. İbrahim'in Filistin'e gitmeden önce bu şehirde oturduğunu, bu nedenle Harran'a "Hz.İbrahim'in Şehri" de denildiğini Harran'da Hz. İbrahim'in evinin, adını taşıyan bir mescidin, onun otururken yaslandığı bir taşın var olduğunu yazmaktadır.

Harran tarihiyle ilgili en doğru bilgiler arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulara dayanır. Harran adına ilk defa, Kültepe ve Mari'de bulunan M.Ö. II. Bin yılının başlarına ait çivi yazılı tabletlerde "Hara-na" veya "Ha-ra-na" şeklinde rastlanmaktadır. Kuzey Suriye'de Eblâda bulunan tabletlerde ise Harran'dan "Ha-ra-an" olarak bahsedilir. M.Ö. II. binin ortalarına ait Hitit tabletlerinde, Hititlerle Mitanniler arasında yapılan bir antlaşmaya Harran'daki Ay Tanrısı'nın (Sin) ve Güneş Tanrısı'nın (Şamaş) şahit tutulduğu belirtilir.

Tarihi belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Harran adı 4000 yıldan beri değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Harran adı, Sümerce ve Akatça "Seyahat-Kervan" anlamına gelen "Haran-u"dan gelir. Bazı kaynaklar bu kelimenin "kesişen yollar" anlamına geldiğini de kaydedenler.

247 | Harran Ulu Camii doğusundaki kazı alanı

248 | Harran panoraması (1978)

Gerçekten de Harran, Kuzey Mezopotamya'dan gelecek batı ve kuzeybatıya bağlanan önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Harran, Anadolu ile sıkı ticaret ilişkileri bulunan Asurlu tüccarların önemli uğrak yerlerinden biri idi. Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Mezopotamya'dan Anadolu'ya olan ticaret akışının binlerce yıl Harran üzerinden yapılmış olması bu tarihi kentte zengin bir kültür birikiminin oluşmasına neden olmuştur. Harran ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya'daki Asur ve Babillilerin politeist inancına dayanan paganistliğin (putperestlik) önemli merkezlerinden olması yönüyle de ünlü idi. Bu nedendir ki Harran'da astronomi ilmi çok ilerlemişti. Babiller döneminde "İlu sa ilanı" (tanrıların tanrısı), "Sar ilanı" (tanrıların kralı) ve "Bel ilanı" (tanrıların efendisi-rabbi) olarak adlandırılan ay tanrısı "Sin" paganistlerin en büyük tanrısı olma özelliğini asırlar boyu devam ettirmiş ve Romalılar döneminde "Mar Alahe" olarak adlandırılmıştır.

Urfa'nın Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri haline gelmesine karşılık, Harran Sabiilerin merkezi olmuş ve Hıristiyanlar Harran'a putperest şehri anlamına gelen "Hellenopolis" adını vermişlerdir. Varlıklarını M.S. XI. yüzyıla kadar sürdüren Sabiilerin son mabedi 474/1081'de Numeyriler adına şehrin valisi olan Yahya b. el-Şatr tarafından yıktırılmış ve böylece Harran'daki Sabiizm sona ermiştir.

Dünyadaki üç büyük felsefe ekolünden birisi "Harran Ekolu"dür. İlkçağdan beri varlığı bilinen Harran Üniversitesi'nde dünyaca ünlü birçok bilgin yetişmiştir. Devrinin en büyük matematikçilerinden, tabiplerinden ve Yunan filozoflarının eserlerini Arapça'ya çevirenlerinden 821 doğumlu "Sabit bin Kurra", o tarihlerde dünyanın aya olan uzaklığını doğru olarak hesaplayan "Bettani" (Avrupalılar "Albetegni" veya "Albatanius" derler), Yunan filozoflarının maddenin bölünebilen en küçük parçasının müthiş bir enerji ile parçalanarak Bağdat gibi bir şehri yıkabileceğini söyleyen ve böylece atomun mucidi sayılan "Cabir bin Hayyan", din bilgini "Şeyh-ül İslam İbni Teymiyye" Harran'daki okullarda yetişmiş dünyaca ünlü âlimlerden bazılarıdır.

Emevi hükümdarlarından II. Mervan 744 yılında Harran'ı Emevi

Devleti'nin başkenti yapmıştır. Emevilerin Asya bölümü 750 yılında Abbasilere yenilerek Harran'da sona ermiştir. Abbasi hükümdarı Harun Reşit zamanında "Harran Üniversitesi" dünyada büyük bir ün kazanmıştır.

Cüllab ve Deysan ırmaklarının suladığı Kuzey Mezopotamya düzlüğünde bulunan Harran Ovası tarihte bir ağ gibi su kanalları ile örülmüş bir tarım sahası idi. 1184 yılında Harran'ı ziyaret eden Seyyah İbni Cübeyr, burasının gölgelik ve ağaçlık olduğunu, çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştiğini, uzun süren bir kuraklık sonucunda ise harap olduğunu yazmaktadır.

1242 yılında Harran'a gelen İbni Şeddad da şunları yazmıştır: "Deysan ve Cüllab nehirleri arasında kurulmuş olan şehirdeki imalathanelere Cüllab nehrinden su gelirdi. Cüllab, Diphisar adlı bir köyden çıkar ve Harran'ı sulardı. Nehrin suları şehrin bazı evlerine kadar ulaşırdı. Harran'da 14 hamam vardı. Devlet ovadaki sulamadan 170.000 dirhem vergi alıyordu".

Fatımiler, Zengiler, Eyyubiler ve Selçuklular gibi Türk-İslam devletlerinin yerleşmesine sahne olan Harran, 1260 yılı başlarında Moğollar tarafından işgal edildi. 1270 yılında Moğollar burayı ellerinde tutamayacaklarını anlayınca Camiini, surlarını ve kalesini yakıp yıkarak kenti tahrip ettiler. Halk Mardin, Dimaşk (Şam) ve Haleb'e kaçtı. Etraftaki göçebeler tarafından işgal edilen tarihin bu altın şehri zamanla bir köy haline geldi ve o muhteşem günlerine bir daha dönemedi.

1518 tarihli tapu tahrir defterlerinden, Osmanlı döneminde Harran'ın 250-280 nüfuslu bir köy olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Akçakale İlçesi'ne bağlanan Harran, GAP Projesinin bölgeye getireceği canlılık göz önüne alınarak 1987 yılında çıkartılan bir kanunla ilçe haline getirildi.

Tipik evleri, höyüğü, kalesi, şehir surları ve çeşitli mimari kalıntıları ile Harran, turistlerin büyük ilgisini çekmektedir.

Atatürk Barajı ve Urfa Tünelleri vasıtasıyla Harran Ovası'na akıtılan Fırat Nehri, Harran'ı tarihteki yeşil ve verimli günlerine tekrar kavuşturmuştur.

HARRAN MERKEZİNDE YER ALAN TARİHİ YERLER

HARRAN HÖYÜK

Harran şehrinin ortasında yer alan 22 m. yüksekliğindeki höyük oldukça geniş bir alana yayılmıştır. M.Ö. 3. binden M.S. 13. yüzyıla kadar kesintisiz olarak iskân edilen Harran höyüğü, içersinde çeşitli devirlere ait mimari kalıntıları ve bölgenin tarihini gün ışığına çıkaracak belgeleri barındırmaktadır.

249 *Harran Höyüğü (2016)*

Höyükte ilk araştırmalara 1951 yılında D.S. Rice tarafından başlanılmış ve bu araştırmalar aralıklarla 1956 yılına kadar devam etmiştir. O tarihten sonra Harran höyüğünde 1983 yılında Dr. Nurettin Yardımcı başkanlığında araştırma ve kazılara yeniden başlanılmış ve M.Ö. 3. binden 13. yüzyıla kadar devreleri içersine alan çeşitli buluntulara rastlanmıştır. Üst tabakada geniş bir alana yayılmış olarak ortaya çıkartılan 13. yüzyıl İslami devir şehir kalıntısındaki su kuyularının bulunduğu avlulara açılan odalardan oluşan kare ve dikdörtgen plânlı, bitişik nizamli evler, bu evlerin oluşturduğu dar sokaklar ve ortasında büyük bir kyunun yer aldığı meydanlar o dönemin İslâm şehirleri ve konut mimarisi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Kazılardan elde edilen çok sayıdaki İslâmî devir sikke, sırlı ve sırsız seramik kaplar, taş aletler, çeşitli süs eşyaları, madeni eserler, idol ve hayvan figürinleri Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

HARRAN ULU CAMİİ

Harran höyüğünün kuzeydoğu eteğinde yer alan Ulu Camii, Anadolu'nun ilk anıtsal, ilk revaklı avlulu ve şadırvanlı ve en zengin taş süslemeli camisi olma gibi daha birçok önemli özelliklere sahiptir. Çeşitli kaynaklarda "Cami el-Firdevs (Cennet Camii) veya "Cuma Camii" adlarıyla geçen Harran Ulu Camii ile ilgili en eski bilgileri İbni Cübeyr bizlere şu cümlelerle aktarır: "Cami ağaç direklerle ve kemerlerle ta-

250 *Harran Ulu Camii kalıntıları*

vanlanmıştır. Direklerin uzunluğu 15 adım tutar ve mermer döşemenin üstünde boydan boya uzanır. Bu camiden daha geniş kemerli olan cami görmedim. Camiye giriş sahnının duvarlarının her tarafından kapılar açılmıştır. Bunlardan dokuzu ana kapının sağında, dokuzu solundadır. Ondokuzuncu kapı olan ana kapı ortada olup büyük kemerlidir. Bu kapı sanki şehir kapıları gibi heybetli ve güzeldir. Bu caminin kapılarının hepsi ağaçtan olup, son derece süslü ve ustaca yapılmış kilitleri vardır. Bu caminin yapısında ve ona bitişen çarşıların plânlanmasında şehirlerde nadir görülen bir güzellik ve intizam gördük."

İbni Şeddad, caminin esasının Sabiilerin büyük Ay Mabedi (Sin Tapınağı) olduğunu, Hz. Ömer zamanında İslam ordusu komutanı İyad b. Ganem 640 yılında şehri alınca bu mabedi camiye çevirdiğini, Sabilere kendi mabetlerini yapmaları için başka bir yer verdiğini söyler. Rice tarafından caminin üç avlu kapısının girişinde bulunan ve Babil Kralı Nabunaid dönemine tarihlenen (M.Ö. V. yüzyıl) biri Ay Tanrısı Sin, diğeri Güneş Tanrısı Şamas'ı temsil eden üç stele dayanarak İbni Şeddad'ın bu görüşüne itibar etmek mümkündür. İbni Şeddad ayrıca, caminin Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından 12. asrın ortalarında restore edilip genişletildiğini ve süslendiğini bildirir. Bu tarihle ilgili olarak caminin doğu cephesinde yer alan kitabe İbni Şeddad'ı doğrular.

732 yılında Halife olan Hişam b. Abdülmelik; el-Cezire, Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesine vali olarak II. Mervan'ı tayin edince Harran, Mervan'ın vilayet merkezi oldu. Mervan daha sonra halife olduğunda (744-750) Harran'ı, Emevi Devleti'nin başkenti yaptı ve İbni Şeddad'ın İyad b. Ganem zamanında inşa edildiğini belirttiği caminin yerine daha büyük ölçüde bugün kalıntıları mevcut olan Ulu Cami'yi inşa ettirdi. Başta Rice ve Yardımcı olmak üzere birçok araştırmacı Harran Ulu Camii'nin II. Mervan tarafından inşa edildiğini kabul ederler.

Harran Ulu Camii ile ilgili ilk ciddi araştırma Creswell tarafından yapılarak “Early Muslim Architecture” adlı eserinde geniş bir biçimde yayınlanmıştır.

Cami, Rice'nin yaptığı ölçümlere göre 103x103 metre Yardımcı'nın ölçümlerine göre 104x107 m. boyutlarındadır. Her iki ölçümde de cami harimi ve avlusu birlikte ele alınmıştır. Caminin harim kısmı 104x40 metre avlu kısmı ise 100x65 metre boyutundadır.

Creswell tarafından 1930'larda ilk defa çizilen plân, Yardımcı'nın son yıllarda yaptığı kazılar neticesinde daha da netlik kazanmış ve caminin mihrap duvarı boyunca uzanan dört sahnalı bir plâna sahip olduğu anlaşılmıştır. Mihrap önünden başlamak üzere birinci ve ikinci sahnın paye ve sütun sıralarıyla üslûp bütünlüğü göstermektedir. Üçüncü sahnın sadece payelerle, giriş cephesindeki dördüncü sahnın dikdörtgen payeler önüne konulmuş sütunların oluşturduğu paye-sütun sıralarıyla ayrılmış, böylece caminin ön cephesinde oluşan 19 kemer aralığının her birine İbni Şeddad'ın sözünü ettiği kapı fonksiyonu verilmiştir. Bu kapılardan sadece en geniş olan orta kapının kemeri günümüze kadar gelebilmiştir.

Creswell'in caminin doğu cephesini gösteren 1930 tarihli rölövesi dikkatle incelendiğinde caminin üç aşamada inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu rölövedeki duvar örgü izleri incelendiğinde, caminin önce II. Mervan zamanında mihrap duvarına paralel iki sahnalı olarak inşa edildiği, daha sonraki bir dönemde buna üçüncü sahnın, daha geç bir dönemde ise dördüncü sahnın ilave edildiği anlaşılmaktadır. Yine Creswell'in rölövesine bakıldığında ilk iki sahnın çatılarının alçak, son iki sahnın çatılarının yüksek tutulduğu görülmektedir. Birinci ve ikinci sahnı ayıran bölümde Emevi süsleme sanatının özelliklerini yansıtan asma dalı ve üzüm salkımlarıyla süslü sütunlara rastlanılmış olması bu sahnın Emevi devrinde inşa edilmiş olabileceği fikrini güçlendirir. Asma dalı süslemeli sütunlardan örnekler Şanlıurfa Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

Dördüncü sahnın, doğu cephedeki kitabede geçen ve İbni Şeddad'ın da sözünü ettiği 570/1174 tarihinde Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından ilave edilmiş olmalıdır. Bu sahnın yıkıntıları arasında yer alan insitu durumundaki kemerler ve sütun başlıklarındaki zengin süslemelerin 12. yüzyıl Türk süsleme sanatı özelliklerini yansıtmaları bu görüşü doğrular. Camide gerek Emevi devrinden kalma ve gerekse 12. yüzyıldan kalma taş süslemeler Türk-İslam taş süsleme sanatının şaheser örnekleri arasındadır.

Caminin mihrabı orta eksenden batıya kaymış bir durumdadır. Harran Ulu Camii'nde en ilgi çeken hususlardan biri, kible duvarı arkasındaki sokaktan mihraba inen merdivenli yol ve bu yol ile bağlantılı iç içe geçen iki küçük odadır. Creswell, Lloyd ve Brice'in görmediği, Yardımcı'nın kazılarında ortaya çıkartılan bu merdiven ve odalar Anadolu camilerinde tek örnek olması açısından önem taşımaktadır. İmamın bu kısa yoldan mihraba inerek namaz kıldığı ve mihrap üzerindeki iki küçük odayı elbise değiştirme amacıyla kullandığı tahmin edilmektedir. Sokaktan gelen bu kısa yolun cami plânına dâhil

edilmesinin diğer önemli bir nedeni de sultanın kısa ve emniyetli bir yoldan camiye inmesini sağlar. Ayrıca mihrap üzerindeki küçük odanın minber olarak kullanılma ihtimali de mümkündür.

Yaklaşık 100x65 m. boyutlarındaki revaklı avlunun ortasında kesme taşlardan içe doğru basamaklı olarak yapılmış, fiskiyesi zarif işçilikli bir havuz (şadırvan) yer alır. Şadırvana su getiren kanallar ile tahliye kanalları günümüze kadar gelmiştir. Avlunun kuzeybatı tarafında geniş ve derin bir kuyu bulunur.

Avluya giriş; doğu, batı ve kuzey cephelerdeki kapılardan sağlanır. Bu kapılardan at nalı kemerli ve Nureddin Mahmud'un 1174 tarihli onarımı ile ilgili kitabeli doğu kapısı sağlam olarak, diğer iki kapının sadece basamakları günümüze ulaşmıştır.

Avlunun kuzey duvarının doğu kesiminde minare yer alır. Yardımcı'nın ölçümlerine göre 5.20x5.20 m. boyutundaki kare gövdeli minarenin yüksekliği 33,3 metredir. Bunun 22 m'lik kısmı düzgün kesme taşlardan, geri kalan kısmı tuğladan inşa edilmiştir. Tuğlalı kısmın 1114 ve 1128 depremlerinden sonra inşa edilmiş olabileceği tahmin edilir. Minarenin günümüze ulaşmayan ahşap merdivenleri Nurettin Yardımcı'nın yenileme çalışmaları sırasında orijinaline uygun bir biçimde yeniden yapılmıştır. Üst kısmı yıkılmış olan minarenin şerefesinin şeklinin nasıl olduğu bilinmemektedir.

251 | Harran İçkale (2016)

İÇ KALE

Şehrin güneydoğusunda yer alan kale, surların o kesimdeki parçasını oluşturur.

Hemen hemen bütün kaynaklar, kalenin yerinde bir Sabii mabedinin bulunduğundan söz ederler. İslam kaynaklarında kaleden ilk kez bahseden el-Mukaddesi (hicri 4/miladi 10.asır) burasının Kudüs kalesi gibi taştan yapıldığını, güzel ve sağlam olduğunu söyler.

Emevi hükümdarı II. Mervan'ın 10 milyon dirhem harcayarak yaptırdığı söylenen sarayın, kalenin esasını oluşturduğu ihtimali vardır.

İbni Cübeyr, Harran kalesinden: “Şehrin doğusunda boş bir arsa ile ayrılmış müstahkem bir kalesi vardır. Bu kalenin etrafına döşenmiş taşlarla yapılmış derin ve geniş bir hendek bulunur. Bu hendek, şehrin surunu ve kaleyi birbirinden ayırır. Hendeğin suru da çok sağlamdır.” cümleleriyle bahsetmektedir.

İbni Şeddad ise, şehrin doğusunda bulunan kaleye eskiden “el-Müdevver” denildiğini, burasının Harran Sabiilerinin mabetlerinden biri olduğunu, 1192 başlarında kaleyi ağabeyi Selahaddin Eyyubi'den devralan Melik el-Adil'in o tarihte kaleyi yenilettiğini söyler (Melik Adil'in adı Halep Kapısı üzerindeki 1192 tarihli kitabede geçer).

17. yüzyılın ortalarında Harran'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, Harran kalesi için, “Urfa'nın güney tarafından 9 saat giderek Harran Kalesi'ne geldik. Burayı da Nemrud yapmıştır. Çöl içinde gayet sağlam bir kaledir. Beşgen şeklinde olup sanki usta elinden yeni çıkmış gibidir” der.

Düzensiz dikdörtgen plânındaki Harran kalesinin dört köşesinde onikigen birer kule bulunur. Bunlardan kuzeybatıdaki kule tamamen yıkılmıştır. Güneydoğudaki kulenin dış kısmı yıkılmış olup iç kısmı ayakta. Güneybatıdaki ve kuzey doğudaki kuleler ise kısmen ayakta.

Harran kalesi ile ilgili en detaylı incelemeyi Lloyd ve Brice yapmıştır. Kalenin rölöve ve kesitlerini çizerek 1951 yılında yayınlayan bu iki araştırmacıya göre, 90x130 m. boyutlarındaki kale üç katlı olup, bazıları tonozlu 150 odaya sahiptir. Kale, İslam öncesi, İslami devirler ve güneybatı kulesinin arkasındaki süslü bir geçit dolayısıyla el-Melik el-Adil zamanı (1192) olmak üzere üç dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Melik el-Adil dönemi olarak tarihlenen bölüm kalenin batı kesiminde olup burada beşik tonozlu büyük bir mescit, bir galeri ve çeşme olduğu tahmin edilen zikzak kemerli ve köşe sütunçeli bir niş bulunur.

1951 yılı kazılarında, kalenin doğuya bakan cephesinin güney kesiminde bazalt taşından yapılmış at nalı kemerli bir kapı ortaya çıkarılmıştır. Bu kazıda bulunan ve kapıya ait olan kitabe parçalarında Numeyrilerin üçüncü hükümdarı Meni'in (Kavvam) adı ve H.451/M.1059 tarihi geçer. Rice, bu kitabeyi kalenin ikinci devre inşaatına bağlar. Kapının her iki yanında başlarını arkaya çevirmiş, tasmaları zincirli birer çift köpek kabartması bulunur. Rice, yıkılmış olan bu kapının yeniden tasarılmasını yayınlamıştır. Rice, kalenin güney cephesinin batı kesimindeki duvarda yer alan Memluk stilindeki tarihsiz kitabe şeridinin H.715/M.1315 yılında Malatya üzerine ordu gönderen el-Nasır'a ait olduğunu söyler.

1951 yılında kale içersinde yapılan kazılarda İslami döneme ait 90 küsur parça nadide madeni kap (havan, sini, kazan) bulunmuştur. O tarihlerde Şanlıurfa'da müze olmadığı için bu eserler Ankara Etnografya Müzesi'ne gönderilmiştir. Son yıllarda Harran Kazıları Başkanı

Dr.Nurettin Yardımcı'nın girişimleriyle bu eserlerin bir kısmı Şanlıurfa Müzesi'ne geri getirilmiştir.

HARRAN ŞEHİR SURLARI

Elips şeklindeki Harran şehri, bazı kaynaklara göre 8, bazı kaynaklara göre 6 adet kapısı, 187 adet burcu olan, kesme taşlardan inşa edilmiş müstahkem bir surla çevrilmiştir. Surların dışında yer alan ve günümüzde toprakla dolmuş olan hendeğin eskiden su ile dolu olduğu bilinir. Şehrin güneydoğu köşesinde kesintiye uğrayan surların yerini kale tamamlar. Harran surları günümüzde yer yer yıkılmış olmasına rağmen çepeçevre izlenebilir. Kapılardan sadece Halep Kapısı ayakta.

İbni Cübeyr, büyük bir şehir olduğunu belirttiği Harran'ın yontma taşlardan yapılmış son derece sağlam bir surunun bulunduğunu söyler. İbni Şeddad bu konuda daha ayrıntılı bilgi vererek şöyle der:

“Çok müstahkem bir suru vardı. Surların 8 kapısı bulunuyordu. Bunlar, saatin yelkovanı yönünde güneyden başlayarak Rakka Kapısı (kapalıydı), Büyük Kapı (Halep Kapısı), Niyar Kapısı, Yezid Kapısı, Feddan Kapısı, Küçük Kapı, Gizli Kapı ve Su Kapısıdır. Rivayete göre son kapının üzerinde bakırdan yapılmış iki yılan tılsımı vardı. Bunlar şehre yılanların zarar vermemesi için yapılmıştı”. İbni Şeddad'ın anlattığına göre şehrin dış mahallesi de şehir suruna bitişik bir surla çevriliydi.

Harap bir durumda olan Halep Kapısı son yıllarda Kültür Bakanlığı'na restore edilmiştir. Kapı alınışındaki H.588/M.1192 tarihli kitabede Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi el-Melik el-Adil'in adı geçer.

Seton Lloyd ve W.C.Brice 1951 yılında yayınladıkları şehir plânında; doğuda Bağdat Kapısı, Musul Kapısı, Aslanlı Kapı, batıda Halep Kapısı, kuzeyde Anadolu (Rum) Kapısı ve güneyde Rakka Kapısı olmak üzere Harran şehir surlarının 6 kapısını işaretlemişlerdir.

Rice ise yayınladığı plânda bu kapılara ilave olarak kalenin güne-

252 Harran Ulu Camii doğu giriş kapısı

253 | Harran evi

yine bitişik gösterdiği Niyar Kapısı'nın da adını ekleyerek surların 7 kapısı olduğunu belirtmiştir.

KONİK KUBBELİ EVLER

Harran'ın en çok ilgi çeken yanı, bindirme tekniğinde yapılmış, külah biçimindeki konik kubbeli evleridir.

Kubbeli evlerin tarihinin düz damlı evler kadar eski olduğu bilinir. Musul yakınında Arpaçıya'da, Tiflis yakınındaki Schulaveri'de ve Kıbrıs'ta yapılan kazılarda rastlanılan kubbeli ev bulguları M.Ö. 6. bine tarihlenir. Bu gelenek Mezopotamya, Transkafkasya ve Ege'de M.Ö. 3. bine kadar yoğun bir biçimde devam etmiştir.

Günümüzde Akdeniz çevresinde, bilhassa Güney İtalya'nın Apulya bölgesinde hem kentsel, hem de kırsal alanda Harran evlerine benzeyen ve "Turullo" denilen bindirme kubbeli çok sayıda yapı bulunur. Ancak Apulya yapıları, 80-200 cm. arasında değişen duvar kalınlıkları ve çift çubuklu kubbeleri ile Harran'daki benzerlerinden daha sağlam bir durumdadır. Çoğu 19. yüzyıldan kalmış olan bu evlerin arasında 15. yüzyıla tarihlenenler de vardır. Ayrıca, bu yüzyılın başında yapılmış olanlarına da rastlanır.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın başında yapılan bir araştırmada Anadolu'da kubbeli evlerin yoğun olduğu iki bölge tespit edilmiştir. Urfa-Birecik arasındaki birinci bölgede, bugün yalnız Suruç ve çevresinde bulunan birkaç köyde kubbeli evler bulunur. İkinci bölge olan Urfa-Akçakale arasında ise, Harran ve çevresindeki bir kaç köyde kubbeli evler bulunur. Ancak, kerpiç kubbe ile örtülmüş bu evlerden farklı olarak Harran evleri tuğla kubbelerle örtülmüştür.

Harran evlerinin tuğla kubbe ile örtülmesinin en önemli iki nedeninden birincisi, bölgenin çöl olması münasebetiyle örtüde kullanılacak ağaç malzemenin bulunmayışıdır. İkinci neden ise Harran hara-

belerinde bol miktarda bulunan tuğla malzemedir. İlginç bir doku oluşturan ve güney kesimde yoğunlaşan bu evler, ören yerinden toplanan tuğlalarla eski kentin kalıntıları üzerine son 150-200 yıl içerisinde inşa edilmişlerdir.

1979 yılında arkeolojik ve kentsel sit alanı olarak tescil edilen ve kubbe evleri korumaya alınan Harran'da ören yerinden malzeme toplanması, her çeşit inşaat yapılması, kanal açılması yasaklanmıştır. O tarihlerde 960 adet kubbe sayılan Harran'da bu sayı günümüzde azalmıştır.

Harran evleri kare, ya da kareye yakın prizmatik bir alt yapı üzerine bindirme tekniğinde örülen tuğlaların gittikçe daralarak konik bir külah şeklini almasından oluşan kubbelerle örtülmüştür. Kubbele-geçiş basit tromplar ve pandantiflerle (bingi) sağlanmaktadır. Yüksekliği içerden en çok 5 m.'ye varan kubbeler 30-40 tuğla dizisi ile örülmüştür. İkili, üçlü ve altılıya kadar varan kubbe grupları içerden kemerlerle birbirlerine bağlanarak genişçe mekânlar elde edilmiştir. Kubbeler örülürken yanlara belli aralıklarla tuğla çıkıntılar yerleştirilmiş ve kubbenin tepesi açık bırakılmıştır. Tuğla çıkıntılar kubbenin tamiri ve gerektiğinde yağışlı-soğuk havalarda tepedeki deliğin kısmen veya tamamen kapatılabilmesi için tırmanmaya yararmaktadır. Kubbenin tepesindeki açıklık, içerideki dumanın dışarı çıkmasını sağlayan baca ve ışıklık fonksiyonu görmektedir.

Örgüleri düzensiz bir şekilde balçık harçla bağlanan kubbe ve duvarlar içerden ve dışarıdan yine bu harçla sıvanmıştır.

Bölge iklimine uyumlu, yazın serin, kışın sıcak olan kubbeli Harran evlerinde tavukların daha çok yumurtladığı, at gibi bazı hayvanların daha uysal olduğu, kuru soğanların çabuk filizlendiği köylüler tarafından söylenir.

Bu evlerden iki örnek 1999 ve 2013 yılında Harran Kaymakamlığı tarafından restore edilerek "Kültür Evi" fonksiyonuna kavuşturulmuş ayrıca iki ev ise şahıslarca restore edilip turizmin hizmetine sunulmuştur.

254 | Hayat el-Harrani Türbesi

ŞEYH HAYAT EL-HARRÂNİ TÜRBE VE CAMİİ

Şeyh Yahya Hayat el-Harrâni, 12. yüzyılda Harran'da yaşamış ve 1185 tarihinde burada vefat etmiş büyük bir İslâm âlimi ve evliyasıdır.

1184 yılında Şeyh'in sağlığına yetişen ve onu ziyaret eden İbni Cübeyr bizlere şu bilgileri verir:

"Allah bu şehri (Harran) dindar, iyi kişilerin oturduğu, kendini Allah'a adanmış seyyahların uğradığı bir yer yapmış. Bu kişilerden Ebü'l Berakat Hayat b. Abdülaziz'i kendi adını taşıyan mescidin kible-sine inşa ettiği zaviyede ziyaret ettik. Bu zaviyenin yanında oğlu Ömer'in zaviyesi de bulunur. Babasının yolunu tutmuştu. Onda zahitlerde gördüğümüz halleri gördüm. Şeyh Ebü'l Bereket'in yanına vardık. Seksen yaşını aşmıştı. Bizimle el sıkıştı, bize hayırlı dualarda bulunup oğlu Ömer'i görmemizi tavsiye etti. Onun yanına vardık". İbni Cübeyr'in verdiği bu bilgilerden, şeyhin vefatından önce burada kendisine ait bir mescit ve zaviyenin bulunduğu anlaşılır.

17. yüzyılın ortalarında Harran'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, Şeyh Hayat'ın türbesinden şu şekilde bahseder:

"Şeyh Yahya (Hayat) ziyaret yeri Harran dibindedir. Kutupluğa ayak basmış ulu sultandır. Harran kalesinin yanında çöl tarafında büyük bir kubbe içinde metfundur. Çöl Arapları bu sultana son derece bağlıdır. Hatta Araplar arasında mühim bir mesele için yemin ettirmek icap etse ta Basra, Lahsa, Umman, Cezayir, Kurnâdan gelip bu sultanın üzerine 'Yahya Hayati'nin başı için' deyip duvara el sürse Allah'a yemin etmiş gibi sayarlar. Bu sultana Yahya Hayati demelerinin aslı, bir seccade üzerinde tahiyatta ve hayatta oturur gibi oturduğundandır".

Şeyh Hayat'ın türbesi ve bunun güneyine bitişik olan camisi Harran şehir surlarının kuzeybatı dışındaki mezarlık alanındadır. Türbe ve caminin günümüze kadar önemli değişiklikler geçirdiği duvar ve payelerdeki izlerden anlaşılır.

Dört paye ve kemerler üzerine oturmuş tromplu bir kubbenin örttüğü türbede Şeyh Hayat'ın sandukası bulunur. Türbenin doğu tarafında giriş kısmı olarak kullanılan kubbeli ikinci bir mekân inşa edilmiştir. Rice, sandukanın bulunduğu kubbeli mekânın Eyyubiler devrinde yapıldığını söyler.

Camiye doğu cephesindeki taç kapıdan girilir. Kapı üzerindeki kitabe; bu türbenin Hayat İbni Kays'ın oğlu Ömer'in emri ve kız kardeşinin oğlunun eliyle H.592/M.1195 tarihinde yaptırıldığı yazılıdır. Tabakat el-Kübra'da Şeyh'in vefat tarihi olarak H.581/M:1185 verilmiştir. Buradan, türbenin şeyhin vefatından 10 yıl sonra inşa edildiği ortaya çıkar.

Cami ile türbeyi ayıran duvarın camiye bakan tarafında iki tamir kitabesi bulunur. Bunlardan solda olanında Şeyh Hayat ibni Kays'ın adı ve ebced hesabı ile H.882/M.1399 tarihi kayıtlıdır. Sağdaki iki satırlık kitabede ise bu cami ve makamın H.1168/M.1755 tarihinde tamir edildiği yazılıdır. Caminin doğuya bakan taç kapısının üzerinde dört sütuna oturan, taç kubbeli minber minare bulunur.

TARİHİ MEZARLIK

Harran'da, biri surların batı dışarısında Şeyh Hayat'ın türbesinin bulunduğu yerde, diğeri de surların doğu dışarısında olmak üzere iki mezarlık bulunur. İlk mezarlıkta süslemeli şahideler dikkat çeker. Harran'ın tarihteki esas İslâm Mezarlığı surların doğu dışarısında yer alır. Ancak, bu mezarlık tamamen kaybolmuş, sanat değeri olan, süslemeli ve kitabeli şahideler toprak altında kalmıştır.

Son yıllarda bu bölgede yapılan ev inşaatlarının temel kazılarında bu mezar taşlarına sıkça rastlanır. Ünlü Arap tarihçisi Yakut buradaki mezarlıktan "ayakta duran adamlar gibi uzun mezar taşı" olarak bahsetmiştir. Yakut'un sözünü ettiği bu mezarlık, surların doğu dışarısında toprak altında kalan ve üzerine evler yapılan mezarlık olmalıdır.

3) HARRAN CİVARINDAKİ TARİHİ MEKÂNLAR

"Tarihin Altın Şehri" olarak bilinen Harran'ın çevresinde, Cabir el-Ensar Camii ve Türbesi, İmam Bakır Camii ve Türbesi, Çoban Mağaraları, Bazda Mağaraları, Han el-Ba'rur Kervansarayı, Şuayb Şehir Harabeleri ve Şuayb Peygamber Makamı, Soğmatar Şehri Harabeleri, Karahisar, Mehemedey Han Sarnıcı, Büyük Sanemmağara Köyü Manastır Kalıntısı, Betik, Çatlar Köyü Roma Dönemi Harabeleri, Kasr'ül Benat (Kızlar Sarayı) Manastır Kalıntısı, Fısıltı Manastırı Kalıntısı ve Çimdin Kale Harabesi gibi tarihi-turistik merkezler yer alır ve tüm bu merkezlerin yolları Harran'da buluşur.

255 Cabir el-Ensar Camii

CABİR EL-ENSAR CAMİİ VE TÜRBESİ

Harran'ın 20 km. kuzeyindeki Cabir el-Ensar (Yardımcı) Köyü'nde Cabir b. Abdullah'a (Cabir el-Ensari es-Selemi) ait olduğuna inanılan bir türbe ve yanında yine onun adını taşıyan bir cami bulunur.

Cabir b. Abdullah el-Ensari'nin hicretten 16 yıl önce (miladi 607) Medine'de doğduğu, 697 yılında yine Medine'de vefat ettiği kaynaklarda kayıtlıdır.

Peygamber Efendimiz'le birlikte birçok savaşa katılan ve onun vefatından sonra Şam'ın fethinde bulunduğu bilinen Cabir b. Abdullah'ın, halk arasında Harran ve Urfa'nın fethine katıldığı ve savaş sırasında vücudundan kopan bir parçanın şimdiki mezar yerine gömüldüğü söyleniyorsa da bu konuda herhangi bir kaynak bulunmamaktadır.

Mihrap duvarı boyunca üç kubbe ile örtülü olan caminin doğusuna dördüncü bir kubbe ile türbe eklenmiştir. Türbenin kuzey cephesi pencere pahlarındaki altı şeritli örgü motifi, çevresindeki kesişen daireler arasına yerleştirilmiş palmet ve lotuslardan oluşan bordür, portal üzerinde aşağıya sarkar vaziyetteki sapları örgülü palmet dizileri Şanlıurfa mimarisi taş süsleme sanatı içerisinde tek örnek olmaları bakımından önem taşır.

Türbe ve camii 1992 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne restore ettirilmiştir.

İMAM BAKIR CAMİİ VE TÜRBESİ

Harran'ın 3 km. kuzeydoğusundaki İmam Bakır Köyü'nde Oniki İmam'dan beşincisi olan Ebu Cafer İmam Muhammed Bakır'a ait olduğuna inanılan bir türbe ve yanında yine onun adını taşıyan bir cami bulunur.

Halk arasında bir inanişaya göre, 639 yılında Hz. Ömer zamanında Urfa ve Harran'ın fethine katılan İmam Muhammed Bakır'ın şehit düşen parmağı buraya gömülmüş ve üzerine bir türbe yapılarak köye

256 İmam Bakır Camii ve Türbesi

de "İmam Bakır" adı verilmiştir.

Bu halk inanişası tarihi gerçeklere ters düşmektedir. İmam Muhammed Bakır, Urfa ve Harran'ın fethinden 37 yıl sonra (676 yılında) dünyaya gelmiştir. Bu tarihte bölgenin tümü Emevi hâkimiyeti altında idi. İmam Muhammed Bakır (676-733) Medine'de doğmuş, zehirlenmek suretiyle şehit edildikten sonra cenazesi yine Medine'ye getirilerek Baki Mezarlığı'na defnedilmiştir.

İslâm tarihlerindeki yazılanlara göre, burada gömülü olan kişinin Abbasi ihtilalleri sırasında öldürülen İmam İbrahim b. Muhammed olması gerekiyor. Kaynaklara göre, Abbasi ihtilali hazırlıkları sırasında Abbasilerin lideri durumunda olan İmam İbrahim, Ebû Müslim'e bir mektup yazmıştı. Bu mektup Halife II. Mervan'ın eline geçti. Halife aleyhine olan gelişmeleri engellemek amacıyla İmam İbrahim'i Humeymeden aldırıp Harran'a götürttü ve hapsetti. Öldürüleceğini anlayan İmam İbrahim, kendisinin ölüm haberini yaydı ve ailesine kardeşi Ebül-Abbas Abdullah'la birlikte Kûfe'ye gitmelerini ve kendisinden sonra ona tabi olmalarını emretti. Mervan'ın düşmesi üzerine korkuya kapılan II. Mervan, hapiste tuttuğu İmam İbrahim'i Ağustos 749 tarihinde öldürttü. İmam İbrahim'in bugün İmam Bakır türbesine gömüldüğü güçlü bir ihtimaldir.

Türbenin batısına bitişik bir de cami bulunur. Her iki yapının kitabesi bulunmamaktadır.

Caminin yanındaki mezarlıkta bulunan bazı şahideler üzerindeki yazı ve süslemeler, Harran'ın doğu surları dışındaki tarihi mezarlıkta bulunan şahidelerle aynı özellikleri taşır.

ÇOBAN MAĞARALARI

Harran-Han el-Ba'rur yolunun 14. kilometresinde, yolun sağ tarafında, bir sıra halinde, kapıları kuzeye bakan 10 adet mağara bulunur. Yaklaşık 3x3 m. genişliğinde olan ve arkosolları bulunan bu mağaraların kaya mezarı olarak Roma devrinde yapıldığı tahmin edilir. Ancak çevrede yerleşme yerinin bulunmayışı bunların Tektek Dağla-

257 Çoban Mağaraları

258 Bazda Mağaraları

rı'ndaki çobanlar için barınak olarak yaptırılmış olabileceğini de akla getirir. Mağaraların isimlendirilmesi, Sanat Tarihçisi A. Cihat Kürkcüoğlu tarafından yapılmıştır.

BAZDA MAĞARALARI

Harran-Han el-Ba'rür yolunun 15. ve 16. kilometrelerinde, yolun solunda ve sağındaki dağlarda tarihi taş ocakları bulunur. Bunlardan yolun sağındaki köy içersinde "Bazda", "Albazdu", "Elbazde" ya da "Bozdağ" Mağaraları adıyla anılan iki taş ocağı görülmeye değer özellikler taşır. Çevredeki Harran, Şuayb Şehri ve Han el-Ba'rür yapıları için yüzlerce yıl taş alınması sonucunda her iki mağarada çok sayıda meydan, tünel ve galeri meydana gelmiştir. Özellikle büyük olanı yer yer iki katlı bir şekilde oyulmuş ve yükseklikleri 10-15 metreye varan ayaklar bırakılarak ortada meydanlar oluşturulmuştur. Ayrıca uzun galeri ve tünellerle dağın çeşitli yönlerine doğru çıkışlar sağlanmıştır.

Dağın dış cephelerinde taş kesilmesinden dolayı büyük oyuklar uzaktan göze çarpar. Anadolu'nun en büyük, en gizemli ve ilgi çeken bu tarihi taş ocağının üç yerinde, ocağı bir süreliğine işleten kişilerin adları yazılı olan Arapça kitabelere rastlanmıştır.

Bunlardan birinde "Abdurrahman el-Hakkâri" adı okunur. İkincisinin Türkçesinde: "Bu yerin sahibi Muhammed el-'Uzzar'dır. Allah'ın rahmeti bu fakirin üzerine olsun" ve üçüncüsünde ise "Bismillahirrahmanirrahim. Bu güneş kılıfını Temmamoglu Mi'mar Muhammed açtı. Allah ona rahmet etsin. Yıl 649"(M.1251) yazılıdır. Kitabedeki rakamın miladi karşılığı 1251'dir.

HAN EL-BA'RUR KERVANSARAYI

(Bkz. Kervansaraylar)

259 Antik Şuayip Şehri

ŞUAYB ŞEHİR HARABELERİ ve ŞUAYB PEYGAMBER MAKAMI

Harran'dan Han el-Ba'rür Kervansarayı'na ulaşan yol, kuzeydoğuya doğru 10 km. sonra Harran ilçesine bağlı Özkent Köyü adıyla anılan tarihi "Şuayb Şehir" Harabelerine ulaşır.

Henüz arkeolojik kazılar yapılarak tarihi aydınlığa kavuşturulmamış bu kentteki mevcut mimari kalıntıların Roma devrine ait olduğu tahmin edilir. Oldukça geniş bir alana yayılan bu tarihi kentin etrafı yer yer izleri görülen surlarla çevrilidir. Kent merkezinde çok sayıda kaya mezarı üzerine kesme taşlardan yapılar inşa edilmiştir. Tamamı yıkılmış olan bu yapıların bazı duvar ve temel kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. Kaya mezarların üzerine yapı inşa edilmesi ve mezarlığın kent içine yapılmış olmasının sırrı henüz çözülememiştir.

Şuayb Şehir'in, Arapların 7. yüzyıldaki işgalleri sırasında yeniden kurulduğu ve 300 yıl boyunca faal durumda olduğu tahmin edilmektedir. Güneyde Araplara ait bir mezarlık bulunur. Kufi tarzdaki mezar taşları İslam döneminin ilk 300 yılına (M.910) aittir.

Tahminimize göre bu muhteşem kent, Harran ve Han el-Ba'rür ile aynı kaderi paylaşmış ve 1260 yılındaki Moğol tahribinde bu hale getirilmiştir.

Efsaneye göre, bu kent Şuayb Peygamber tarafından kurulmuş ve Hz. Şuayb bu kentte peygamberlik görevini yerine getirmiştir. Daha sonra Hz. Musa da, peygamberlik verilmeden önce bu kente gelerek onunla görüşmüş ve kızlarından birisiyle evlenip Tektek Dağları'nda 10 yıl çobanlık yapmıştır. Kent kalıntıları arasında, kayadan oyulmuş küçük bir mekâna halk arasında "Şuayb Peygamberin Makamı" ziyaret edilmektedir.

Urfa bölgesinin Hıristiyanlığı kabul edişinden sonraki dönemde buranın bir dini merkez olduğu ve "Kêfâ" olarak isimlendirildiği tarihi kaynaklarda yazılıdır. Kêfâ, Süryanice "Taş" anlamına gelmektedir. Bu

isim, yapıların tümünün taştan yapılmasından dolayı verilmiş olmalıdır.

Bu tarihi kentte -gezi notları dışında- şimdiye kadar hiçbir araştırma ve kazı yapılmamış ve yüzlerce yıldır tarihe açığa çıkarılmamıştır.

700 yıldan fazla bir zamandan beri harabe halde kalan kentin bir kısmı, 1950'li yılların başlarında buraya gelen civardaki Araplar tarafından iskân edilmiştir. Yeni köy inşa edilirken taş ihtiyacı maalesef kent kalıntıları arasından karşılanmıştır.

Kent içinde ve civarında birçok mağara, sarnıç ve kaya mezarı bulunmakta, bunların bazısında Arapça ve Süryanice kitabelere rastlanmaktadır. Şu'ayp Şehri Arap alfabesinin tarihi gelişimi açısından incelenmesi gereken çok önemli bir yerdir. Süryanice kitabelerden sadece biri 1967 yılında İngiliz Doğubilimcisi Prof. J.B. Segal tarafından yayınlanmıştır. Bu kitabe de şöyledir:

“Bu Makiyl'in mezarıdır. ....in ve .....in elleriyle ...”

260 Soğmatar'da bulunan Kutsal Tepe

SOĞMATAR ŞEHİRİ HARABELERİ

Şuayb Şehir'den kuzeye giden yolla 16 km. sonra Soğmatar Şehri harabelerine ulaşılır. Bu tarihi kent bugün Yağmurlu Köyü içinde bulunmaktadır.

Soğmatar kelimesi, Arapçada sokak ve çarşı anlamına gelen “Suk” ile yağmur anlamına gelen “Matar” kelimesinden “Yağmur Sokak” veya “Yağmur Çarşısı” anlamına gelen “Suk el-Matar” kelimesinin bozulmuş şeklidir.

Efsaneye göre, Mısır'da Firavun'dan kaçan Hz. Musa, Soğmatar'a gelmiş ve burada Hz. Şu'ayb'ın koyunlarını sulatma sırasını bekleyen kızlarına rastlamıştır. Hz. Musa, burada bugün “Musa Kuyusu” olduğuna inanılan kuyunun yanına gelmiş ve asasıyla kuyuya vurarak suyun dışarıya taşmasını sağlamıştır. Koyunlarını sulatan kızlar, daha sonra durumu babalarına anlatmışlar, babaları Hz. Şuayb da Hz.

Musa ile görüşmüş ve daha önce bahsettiğimiz gibi kızlarının biriyle evlenerek Tektek Dağları civarında 10 yıl çobanlık yapmıştır.

Soğmatar kentinin girişindeki yeni köy yerleşimi tarihi mekânla iç içedir. Solda bulunan höyük, içinde milattan önceki yıllara ait tarihi belge ve malzemeleri korur. Höyüğün tepesinde miladi II. yüzyıldan kalma kale kalıntıları görülebilir. Kalenin güneyindeki tepe, yazıtlarda da geçtiği gibi “Kutsal Tepe” olarak bilinir ve üzerinde kaya zemine oyulmuş birçok Süryanice yazıt bulunur. Aynı tepenin kuzey yamacında kayalara oyulmuş ve yanlarında yazıt bulunan kabartmalar görülebilir.

Kalenin 250 m. kadar kuzeybatısında girişi doğuya bakan, her üç duvarında da insan rölyefleri ve yazıtlar bulunan mağara, 1902 yılında yazıtları kopya eden Fransa'nın Bağdat Konsolosu Henri Pognon tarafından arkeoloji ve tarih dünyasına tanıtılmıştır. Adı geçen mağara ise kendisinin ismine atfen “Pognon Mağarası” olarak kayıtlara geçmiştir.

Soğmatar, Pognon'dan sonra İngiliz oryantalist Prof. J.B. Segal tarafından incelenmiştir. Segal yeni bazı Süryanice yazıt ve rölyefler bulmuş, Kutsal Tepe etrafına dağılmış durumdaki harabelerin detaylı bir tanımını da yapmıştır. 1953 yılında yayımladığı makalesinde, bu harabelerden yedisinin 7 gezegene (Ay, Güneş, Mars, Venüs, Jupiter, Merkür, Satürn) adanan birer tapınak olduğu iddiasında bulunmuş, ancak kendisinden sonra gelen bilim adamları bu görüşü kabul etmemişlerdir. Bu kalıntılardaki kaya zemine oyulmuş arkosollu odaların varlığı, bunların kesin bir şekilde anıt mezar olduğunu göstermiştir.

Soğmatar son olarak 1971 yılında Hollandalı oryantalist Prof. H.J.W. Drijvers tarafından incelenmiş, Drijvers civarda yeni birtakım yazıt ve rölyefler keşfetmiştir. Pognon ve Segal tarafından keşfedilen Süryanice yazıtları gözden geçirerek yeniden tercüme edip yayınlamıştır. Önemli bir buluşu olan üç satırlık bir Aramice yazıttan, buranın M.Ö. IV. yüzyılda iskân edildiği anlaşılmıştır. Bu yazıttan daha eski bir belge bulunamadığı için Soğmatar'ın daha önceki bir dönemi bilinmemektedir.

Soğmatar Antiçağ'da büyük öneme sahip olan bir bölgede bulunuyordu. Dini ve politik merkez olması bakımından o dönemdeki iki önemli yerleşim merkezi olan Urhoy (sonra Edessa, Urfa) ve Harran (Carrhae) kentlerinin doğusunda idi.

Urfa, M.Ö. 132'de kurulmuş Arâmi/Süryani asıllı Edessa Krallığı (M.Ö. 132-M.S. 244) hâkimiyetinde bulunuyordu. Kutsal Tepe ve Pognon Mağarası'ndaki yazıtlardan anladığımıza göre, Soğmatar'da Vail (?-162), Adona ailesinden Tiridates (162-165), Abgar (165-176) ve Barnahar (176-197) adlı kişiler valilik yapmışlardır.

Soğmatar'da günümüze ulaşan kalıntıların tümü, miladi 2. yüzyıla aittir. Kent daha sonra Roma-Bizans ve Sâsâni hâkimiyetlerine girmiş, sonunda 7. yüzyılda Müslümanların eline geçmiştir. Burası da Harran ve Şu'ayb Şehri gibi 1260 yılındaki Moğol istilasında harabe haline getirilmiştir.

Köyün Na'imi Aşireti'ne bağlı Arap sakinleri, 1950'li yılların başında civar köylerden buraya yerleşmişler.

Yazıtlardan anladığımıza göre Soğmatar'ın esas ünü, Ay Tanrısı Sin'den geliyordu. Hıristiyanlıktan önce Soğmatar halkı putperest idi ve -Harran'da olduğu gibi- Ay Tanrısı Sin'e tapınıyordu. Ona "Tanrıların Efendisi" anlamına gelen "Marelahe" ismini veriyorlardı.

Soğmatar'da şimdiye kadar, arkeolojik bir kazı yapılmamış, sadece yüzeydeki yazıtlar, kabartma heykeller ve kalıntılar üzerinde araştırma ve yayınlar yapılmıştır. 2017 yılında Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nce kazı başlatılmıştır.

Soğmatar'da şimdiye kadar yapılan araştırmalarda tespit edilen ve yayınlanan Estrangela formunda yazılmış Süryanice yazıt sayısı 31'dir. Bunların bir kısmı Kutsal Tepede, bir kısmı Pognon Mağarası'nda, bir kısmına da Kutsal Tepe'nin kuzey yamacındaki kabartma heykellerin yanında ve kent civarında rastlanmıştır. Yazıtlar genellikle hatırlatma ve dikilen anıt sütunları ile Marelahe'ye sunulan adaklarla ilgilidir ve tarih olarak Seleukos Takvimi kullanılmıştır. Bu takvim miladiye göre 311 yıl erkenden başlamıştır.

Kutsal Tepe Yazıtları

"Sunak Tepesi" olarak da kabul edilen Kutsal Tepe'nin üzerinde kaya zemine oyulmuş toplam 10 adet yazıt bulunmaktadır.

Yazıtlarda Arap Valisi Adona oğlu Tiridates (M.165) ve kardeşleri Maniş, Ma'na, Alkur, Belbana isimleriyle; Ana, Ma'nu, Ma'ta, Babas, Absimya, Barmatta, Aboboy, Barnay, Kaymi, Asu, Barşamaş, Hafsay, Honur, Akir Barmana, Baruna, Şutana, Abd'ata isimleri hatırlansın diye yer almıştır. "Yazıtları yazan Ana" notu da bulunmaktadır.

Kutsal Tepe'nin kuzey yamacında, iki ayrı yerde bulunan kabartma figürlerden biri, yarım çerçeve içersinde göğüze kadar tasvir edilmiş olan Ay Tanrısı Sin'i temsil etmekte; bunun sağında ise 110 cm. boyunda bir komutan kabartması bulunmaktadır.

261 | Soğmatar Kutsal Tepe yazıtları

O dönemlerde aya karşı gereken tapınma ve yüceltme geceleyin yapılıyordu. Gündüz olup ayın kaybolmasından sonra gereken tapınma, kutsama ve adak sunmalar onu temsil eden, şehre hâkim bir noktada yapılmış bu kabartma önünde gerçekleşiyordu. Tanrı Sin'in kabartması bulunan bu tepe de kutsal sayılıyordu. Civarda bulunan yedi adet anıt mezarın girişleri ilahi bir yardım bekler gibi hep bu kutsal tepeye bakmaktadır.

Ay Tanrısı Sin kabartmasının sağında bir, solunda ise iki yazıt bulunur. Sağda "Koza oğlu Zekkay ve çocukları Tanrı'nın önünde hatırlansın" yazılıdır.

Soldaki iki yazıttan birinde: "Şıla oğlu Şıla, bu heykeli Adona oğlu Tiridates'in hayatı ve kardeşlerinin hayatı için Tanrı Sin'in şerefine yaptı", diğesinde ise: "Ben Tanrı, onu görüyorum. Onu görüyorum ve ona bakıyorum. Ben Tanrı Sin" yazılıdır.

Tanrı kabartmasının sağında, tam boy komutan heykelinin sağındaki yazıtta ise "Tanrı, bu heykeli Ma'na için 476 (165) yılı Mart ayının 13'ünde emretti." Yazılıdır.

Pognon Mağarası Yazıtları

1907 yılında bilim dünyasına H. Pognon tarafından tanıtılan bu mağara, aslında Ay Tanrısı Sin'e ait bir tapınaktır. Girişi doğuya bakan bu mağaranın her üç duvarında da bu kentte valilik yapmış yöneticilerin tam boy kabartmaları yer alır ve başlarının yanında yazıtlar bulunur. Ortada mihraba benzer bölümün sağ ve solunda bulunan iki kabartmanın başları üzerinde Ay Tanrısı Sin'i sembolize eden uçları yukarıya doğru iki ay kabartması dikkat çeker. Ayların ortasına daha sonra çizildiği anlaşılan haç şekilleri, buranın ilk Hıristiyanlar döneminde de tapınak olarak kullanılmış olabileceği fikrini verir.

262 | Pognon Mağarası

263 *Senem Mağara kalıntıları*

KARAHİSAR KALE HAREBELERİ

Soğmatar'ın 13 km. kuzeyindeki bu tarihi yerleşmede kale olarak kullanılan bir tepe ve bunun doğusundaki kayalık tepelerde M.S. 5. Yüzyıla tarihlenebilen kaya mezarları ve sarnıçlar bulunmaktadır.

Doğu-batı istikametinde uzanan bu yapı düzgün kesme taşlardan beşik tonozlu olarak inşa edilmiştir. Hayratın zeminindeki kayadan oyma su toplama havuzu son yıllarda köylüler tarafından doldurulmuş ve yapı ahıra dönüştürülmüştür.

Hayratın doğusunda ve güneyindeki kayalık zemine oyulan kanallar vasıtasıyla dinlenme havuzlarında toplanan yağmur sularının yine kanallarla hayrat içersine akıtılarak biriktirildiği görülmektedir.

BÜYÜK SANEMMAĞARA KÖYÜ MANASTIR KALINTISI

Soğmatar'ın 11 km. kuzeyinde yer alan Büyük Sanemmağara Köyü'ndeki mevcut mimari kalıntılar ve kayadan oyma yapılar burasının Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında önemli bir merkez olduğunu gösterir.

Köy içindeki bir tepe üzerinde bulunan, kesme taşlardan yapılmış üç katlı anıtsal yapının bir manastır kalıntısı olduğu tahmin edilir. Bu yapının doğu cephesinin kuzey kesimindeki yuvarlak kemerli kapının kemer silmeleri 435'e tarihlenen Şanlıurfâdaki Mar Stefanos Kilisesi'nin (şimdi Ulu Camii) Karanlık Sokak'a açılan avlu kapısı ile büyük benzerlik gösterir. Bu manastır kapısının içersinde bulunan ikinci kapının lentosu ortasındaki akantus yapraklı dairesel rozet, yine Mar Stefanos Kilisesi'nin Yıldız Meydanı'na açılan avlu kapısı lentosundaki rozet ile üslup benzerliğine sahiptir. Bütün bunlara dayanarak Sanemmağara yapılarını 5. yüzyıl başlarına tarihleyebiliriz.

Bu anıtsal yapının kuzeyinde kayalara oyulmuş kiliseler yer alır. Bu kiliselerden birinin kayadan oyulmuş saçığına (sundurma) 5. yüzyıl Bizans Sanatı özelliklerini yansıtan haç motifleri, düğümler, hayat ağacı motifleri, baklava dilimleri, bir vazodan çıkan üzüm salkımlı

264 *Betik*

asma dalları ve simetrik kuş motifleri işlenmiştir. Süslemeli bu saçığın doğusuna bitişik büyük bir kaya mezarı yer almakta, ayrıca üç katlı anıtsal yapı ile kaya kilise arasındaki kayalık zeminde tahrip edilmiş kaya mezarları dikkati çekmektedir.

11 km. güneydeki Soğmatar'ın M.Ö. 400-M.S. 200 yılları arasında putperestlerin merkezi olmasına karşın Sanemmağara'nın bölgedeki ilk Hıristiyan Süryanilerin önemli merkezlerinden biri olduğu anlaşılır. Roma yönetimi bu yeni dini kabul etmediğinden ilk Hıristiyanlar dini yaşamak için gözden uzak dağların arasındaki mekânları seçiyorlardı. Bu manastır da yine dağların arasında dini gizlice yaşayan ilk Hıristiyanlar tarafından yapılmış olmalıdır.

BETİK

Soğmatar'ın 7 km. kuzeydoğusu, Sanemmağara'nın 4 km. güneydoğusundaki Betik (Güzel) Köyü'nde kesme taşlardan inşa edilmiş 8x4 m. boyutunda anıtsal bir yapı yer alır.

İngiliz bilim adamı Tom Sinclair tarafından incelenmiş olan bu yapının "tahıl ambarı" olabileceği ileri sürülmüştür. A. Cihat Kürkçüoğlu'na göre, doğu-batı yönünde yatık dikdörtgen plânlı ve girişi kuzeyden olan bu yapının iki paye ile iki sahına ayrılmış olması, kible yönündeki duvarının ortasında mihrabı andırır bir nişin bulunması (Bu niş sonradan tahrip edilerek delinmiştir) hususları dikkate alındığında bu yapı Harran Ulu Camii ile aynı dönemde (744-750 Emevi dönemi) inşa edilmiş küçük bir mescit olabilir.

Doğu ve batıda birer duvar payesi, ortada bağımsız iki paye ile doğu batı yönünde iki sahına ayrılmış yapının üzeri kuzey-güney yönünde yerleştirilmiş büyük taş lentolarla örtülmüştür.

ÇATLAR KÖYÜ HARABELERİ

Soğmatar'ın 16 km. güney doğusunda, Çatlar Köyü'nde 5. yüzyıl Bizans döneminden kalma yapı kalıntıları bulunur. Bu kalıntılardan birisi yaklaşık 2 m. eninde, 4 m. yüksekliğinde kemerli bir kapıdır. Diğer kalıntı ise büyük bir yapının köşe duvarlarına aittir.

265 | Çatlar Köyü Harabeleri

KASR-ÜL BENAT MANASTIR KALINTISI (Kızlar Sarayı)

Soğmatar'ın 17 km. kuzeydoğusunda, Betik'in 10 km. doğusundadır. Köy meydanındaki ağulların ihata duvarlarında bolca kullanılan blok taşlardan burada büyük yapı kalıntılarının mevcut olduğu anlaşılır.

Soğmatar'daki Süryanice yazıtlı "Kutsal Tepe" nin bir benzeri

Kasr-ül Benat'ta bulunur. Köyün kuzeyindeki bu kayalık tepede 10'dan fazla Süryanice yazıtın bulunmasından dolayı buraya "Yazıtlı Tepe" denmiştir. "Kutsal Tepe" nin 2. yüzyıla tarihlenen yazıtlarına göre biraz daha geç dönemlere (3. veya 4. yüzyıllar) tarihlenmesi muhtemel olan "Yazıtlı Tepe" yazıları stil olarak da Soğmatar yazıtlarından farklılık gösterir. İki ya da üç hatlı olarak yazılmış bu yazılar Süryani kalfografi sanatının Şanlıurfa ve çevresinde bilinen tek örnekleri olması bakımından önem taşır. Tepenin güneybatı kesimine oldukça iri harflerle üç hatlı olarak kazınmış bir yazıtta "KUST..." kelimesi okunabilmektedir.

"Yazıtlı Tepe"deki diğer yazıtlarda okunan "Ben Sargis", "Ben Gebar'u", "Amaryu", "Ben Keşiş Şim'un", "Ben Demet(ri)ono" gibi keşiş isimleri Kasr-ül Benat'ın Tektek Dağları'nda erken Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden olduğu fikrini doğurur. Soğmatar'da putperest inancını yansıtan tanrı heykellerine Kasr-ül Benat'ta yer verilmiş olması bu fikri güçlendirir.

"Yazıtlı Tepe" üzerinde ayrıca; biri tepenin güney batı yamacında küçük, diğeri bunun 100 m. kuzeydoğusunda biraz daha büyük, üçüncüsü bunun kuzeydoğusunda tepenin zirvesinde olmak üzere kaya zeminine oyulmuş dolambaç şekilleri bulunur. Ortadaki bir haç motifinden oluşan bu şekillerin mahiyeti anlaşılammıştır.

"Yazıtlı Tepe"nin güney kesiminde ve köyün doğusundaki kayalık yamaçta mağara ve kaya mezarları yer alır. Bunlardan en büyüğü ve işçilikli olanı "Yazıtlı Tepe"nin güney yamacındaki 8 arkosoliumlu kaya mezarıdır. Arkosoliumların silmeli kemerleri birbirine bağlı olarak mezarın üç yönünü dolaşmakta, aralarındaki boşluklarda kabartma haç ve çiçek motifleri bulunur. Mezarın güneye bakan giriş cephesindeki Süryanice yazıtlarda burada yatan şahıslardan "Keşiş Abrohom" adı okunabilir. Bu mezarın bir benzeri Şanlıurfa il merkezinin güney kesiminde "Ehber" (Abgar) olarak adlandırılan dağlık alanda bulunur.

266 | Kasrül Benat (Kızlar Sarayı)

267 | Çimdin Kale

Kasr-ül Benat'taki mimari elemanların lento silmeleri, korint üslubundaki sütun başlıkları Sanemmagara'da olduğu gibi Şanlıurfa merkezindeki Ulu Camii'nin yerinde bulunan 435 tarihli Mar Stefanos Kilisesi'nden kalma kemer, lento ve sütun başlıklarına büyük ölçüde benzer. Ancak, Kasr-ül Benat sütun başlıkları Mar Stefanos Kilisesi sütun başlıklarına göre daha sade ve süslemesizdir. Bütün bunlara dayanarak Kasr-ül Benat yapılarını 4. yüzyıl sonlarına tarihlemek mümkündür.

ÇİMDİNKALE

Soğmatar'ın 50 km. kuzeydoğusundaki bu tarihi kaleye Soğmatar'dan ulaşılabilirdiği gibi, Şanlıurfa-Mardin karayolunun 61. km'sinden güneye sapan şose yol ile 9 km. sonra ulaşmak ta mümkündür.

Büyük bir kayalık tepe üzerine inşa edilmiş olan Çimdinkale'nin yüksek kemerli anıtsal kapısı batıya bakar. Dar ve yüksek bir eyvan şeklindeki girişin kuzey yan duvarı aşağısında oldukça silik, üç satırlık Arapça kitabede "Allahu la ilahe illahu ....", "El melik el kuddusi.....", "La ilahe illallah Muhammeden Resulallah" okunabilmektedir. Ayrıca anıtsal kapının çıkıntılı yan duvarının kuzeye bakan cephesi yukarılarındaki bir taş üzerinde "El malik Lillah (?)" yazılıdır.

Çimdinkale'nin; 1182-1239 yılları arasında bölgeyi ellerinde tutan Eyyubiler zamanında savunma ve konaklama amaçlı "Ribat" olarak inşa edildiği tahmin edilir. Dört tarafı Şanlıurfa kalesi gibi kayadan oyma derin savunma hendeği ile çevrili Çimdinkale'nin batıdaki girişi altında yer alan büyük mağaralar ahır olarak kullanılmış olmalıdır. Kale üzerinde çeşitli yapı kalıntıları ve bir su kuyusu bulunur.

Kalenin burç ve duvarlarının önemli bir kısmının Urfa bölgesine 1272-1399 ve 1429-1438 yılları arasında iki kez hâkim olan Memlukler döneminde restore edildiği anlaşılır. Zira Urfa kalesi ve Birecik şehir surlarındaki Memluk yenilemelerinin açık işareti sayılan, çevrelerinin 5 cm. lik bölümleri düzlenmiş, bunun ortasında kalan alan kabarık bırakılmış taşlardan oluşan duvarların Çimdinkale'de görülmesi bu görüşü güçlendiren önemli işaretlerdir.

268 Mehemedey Han Sarnıcı

269 20. y.y. başlarında Fısilta Manastırı kalıntıları

MEHEMEDEY HAN SARNICI

Soğmatar'ın 30 km. kuzeyinde, Şanlıurfa-mardin karayolunun 50. Km'sinde yer alan Dağyanı Köyü'nde Bizanslılara ait olduğu sanılan ve "Mehmedey Han" (Mehmet'in Hanı) adıyla anılan büyük bir "Hayrat" yer almaktadır.

4) VİRANŞEHİR'DEKİ ESERLER

FİSİLTA MANASTIRI KALINTISI

Bizans dönemi Hıristiyanlık yapılarının Şanlıurfa bölgesindeki en büyük örneklerinden olan oktagon (sekizgen) plânlı bu yapının 34.5 x 32 m. çapındaki kubbesinin bazalt taşından örülmüş sekiz paye üzerine oturduğu mevcut kalıntılardan anlaşılır. Yüzyılımızın başlarında sekiz payesinin tamamı ayakta olan bu yapının günümüze sadece bir payesi gelebilmiştir.

Büyük bir nekropolün ortasına inşa edildiği anlaşılan bu yapının önemli bir aziz için "Martyrion" olarak 4.-5. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilir. Ancak böylesine görkemli bir martyrionun Viranşehir'de doğan, sonraları kendi adıyla "Yakubilik"

270 İbrahim Paşa Konağı

olarak anılan “Monofizit” Süryani cemaatini dağınık bir halden kurtarıp toparlayan ve “Tibelo” (Evrensel Metropolit) ünvanına kadar yükselen, 578’de Mısır’da ölen, cesedi 622’de Viranşehir’e getirilen Mar Yakub’un gömüldüğü Fisilta Manastırı olma ihtimali de mümkündür.

Kalıntılar arasında bulunan çok sayıdaki mozaik tanesinden yapının zengin mozaik süslemeli olduğu anlaşılmaktadır.

İBRAHİM PAŞA KONAĞI

Gölbaşı Mahallesindedir. Geleneksel avlulu, eyvanlı Viranşehir evlerinden farklı olarak kapalı konak tipindedir. Milli Aşireti Reisi Hamidiye Alayları Komutanı İbrahim Paşa tarafından 19. Yüzyıl sonlarında yaptırılmıştır.

Konağın zemini yer seviyesinden 1 m. yüksektedir. Düzgün kesme taştan tek katlı olarak inşa edilmiş olan kareye yakın planlı konağa giriş, doğu ve batı cephelerdeki ortadan bazalt bir sütunla kemerli iki göze ayrılmış olan önleri merdivenli kapılardan ve ana giriş olarak güney cephede öne taşkın bazalt iki sütunla üç kemerli göze ayrılmış kapının iki yanındaki merdivenlerle olmaktadır. 19. yüzyıl sonlarında Şanlıurfada inşa edilen Hacıkamilzade Yusuf Ziya Efendi Konağı’nın pencere ve dış cephe süslemeleri ile benzerlik gösterdiğinden her iki yapının mimarının aynı olabileceği akla gelmektedir.

Paşalar Okulu olarak ta bilinen yapı bir dönem eğitim amaçlı kullanılmıştır. 1940’lı yıllarda eğitim ve öğretimin yürütüldüğü bu tarihi yapı, 1970 yıllarından sonra boş kalmıştır. 1996 yılında Mahmut Keleşabdioğlu tarafından İl özel İdaresine hibe edilen konak, 2002 yılında Vali Muzaffer Dilek döneminde İl Özel İdaresi tarafından korunmaya alınmış ve restore edilmiştir.

ESKİ BELEDİYE KONAĞI

Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa Hamidiye Alayları Komutanı olduktan sonra 1895 yılında Viranşehir’de Belediye kurarak Belediye binasını inşa ettirmiştir.

İki katlı taş yapı olarak inşa edilmiş olan Viranşehir Eski Belediye Konağı’nın zemin katı, payeler üzerine oturan çapraz tonozların ört-

271 Viranşehir eski belediye konağı

272 Viranşehir kırsalında mağaralar

tüğü mekânlardan oluşmaktadır. Zemin kattaki bu mekânlar günümüzde dükkân’a dönüştürülmüştür. Eski Belediye Konağı 19. yüzyıl sonlarında Şanlıurfada inşa edilen Hacıkamilzade Yusuf Ziya Efendi Konağı, Eski Numune Mektebi, Eski Köy Yatı Mektebi ve Viranşehir’deki İbrahim Paşa Konağı yapılarında olduğu gibi, o dönemde başlatılan Avrupai tarzda konak tipi yapılar grubuna önemli bir örnek teşkil etmektedir.

VİRANŞEHİR SARNIÇ VE MAĞARALARI

Viranşehir ilçesi çevresinde Kızlar Sarayı (Kasrül Benat) harabelerinde Mağara ve kaya mezarları, Kırılık Köyü’nde dev bir sarnıç, Ayn el-saraç köyü’nde kaya mezarları, Cevri(Gürpınar) Köyü’nde Roma Kaya Mezarları, Cinaz (Alakonak) Köyünde Roma Kaya Mezarları, Akkese (Hanefiş) Köyünde Kaya Mezarları ile Kaya Evleri ve Kaya Kilisesi, Yolbilen (Heftemal) Köyünde Mağaralar ve Kaya Mezarları, Yüceler (İliye) Köyü Sesik Deresi kenarlarında Kaya Mezarları ve Mağaralar bulunmaktadır.

273 Viranşehir kırsalında Akkese Köyü Kaya Kilisesi

5) BİR KIYI KENTİ HALFETİ (Cittaslow)

Tarihi ve kültürel kalıntıları içersinde barındıran, Birecik Barajı'nın yapımından sonra büründüğü özgün kimliğiyle Halfeti ilçesi önemli bir turizm potansiyeline kavuşmuştur. Halfeti'de yaşamın tüm renklerini görmek mümkündür. Kentin simgesi haline gelen Efsanevi "Siyah güller" (Karagül) herşeye rağmen ilçede yaşatılmaktadır.

Eski Halfeti'nin Fırat sahili, baraj gölünün suları yükselmeden önce, yeşil bir kıyı şeridi halindeydi... Halfeti'nin tarihi taş evleri, kıyından 100-150 metre sonra başlayan sarp kayalıklar üzerinde kuruluydu. Halfeti'nin yarısı 2000 yılında Birecik Barajı'nın göl suları altında kalınca, yeni yerleşim yeri olarak, ilçe merkezine 9 km. mesafedeki "Karaotlak" mevki "Yeni Halfeti" olarak yerleşime açıldı...

Eski Halfeti limanında çok sayıda küçük ve büyük tekne bulabilirsiniz. Gölde yapılan tekne turlarıyla güneydeki "Çekem Mahallesi"; Kuzeyde ise Fırat'ın eşsiz kanyonları arasında "Aziz Nerses Kilisesi"; "Barsavma Manastırı" ve birçok tarihi yapının yer aldığı "Rumkale"; "kaya kilise", "batık cami" ve "tarihi evleri"yle Batık Köy Savaşan kalıntıları gezilebilmektedir. Bu gezide yamaçlar ve kanyonlarda çok sayıda tarihi mağaralara rastlarsınız.

Halfeti ilçesinin tarihi mimari dokusunun önemli bir kısmını ta-

274 | *Halfeti kıyısında tekneler (2011)*

rihi sokaklar ve evler oluşturur. Bu evlerin otel, motel ve pansiyon olarak turizme kazandırılması ve Halfeti'nin huzurlu bir tatil beldesi haline getirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

Çok sayıda tarihi halfeti evi içersinde, Bey Konağı, Muhittin Kannevi Evi ve Hamamlı Ev ve sokaklar önemli mimari özellikleriyle görülmeye değerdir.

Halfeti dünyanın cittaslow (sakin şehir) programına kabul edilen Türkiye'deki 9 yerleşimden biridir.

275 | *Halfeti siyah gülü*

276 Değirmendere

SİYAH GÜL (Karagül)

Halfeti'nin simgesi olan efsanevi "siyah gül" yöreye özgüdür. Önceleri evlerde yetiştirilen bu güller günümüzde ziyaretçilerin alabilmeleri için üretilmektedir. Tv dizilerine "karagül" ismiyle esin kaynağı olmuştur.

DEĞİRMEN DERESİ

Halfeti'nin kuzeydoğusunda yaklaşık üç kilometrelik bir alanı kapsayan doğal bir kuş cenneti olan antik "Değirmen Deresi" suyolu, ilçenin önemli dağ yürüyüşü güzergâhıdır. Şehrin içme suyu da bu kaynaktan gelmektedir. Bu güzergâhta mağara barınaklarda yer alır.

BATIK MAHALLE "ÇEKEM"

Çekem, baraj suları yükselmeden önce Fırat Nehri kıyısında Halfeti ilçe merkezine bağlı bir mahalle (köy) konumundaydı. Tarihi bir dokuya sahip bu köyde taş evler, bir türbe, bir mescit, bir hazire ile ilgili mezar taşları bulunan bir mezarlık yer almaktaydı. Bu mahallenin bir kısmı Birecik Barajı suları altında kalmıştır.

277 Çekem Mahallesi

278 Muhittin Kanneci Evi

BEY KONAĞI

Halfeti merkezde bulunan tarihi konak, meyilli kayalara oturtulmuş taş yapıdır. Merkez Caminden doğuya doğru 150 metre uzakta olan yapı, halk arasında "Bey Konağı" olarak adlandırılır. Selamlık bölümündeki kitabeye göre 1910-12 yıllarında Bekir Bey tarafından yaptırılmıştır. Eğimli bir araziye ustalıklı yerleştirilen, haremlik ve selamlık bölümünden oluşan konağın batı cephesi Fırat Nehri'ne (göle) bakmaktadır. Taş ve ahşap işçiliği açısından önemli öğelere sahip iki katlı konak bugün metruk bir durumdadır.

MUHİTTİN KANNECİ EVİ

Halfeti evlerinin en güzel örneklerinden olan bu ev, topoğrafik araziden yararlanarak Fırat Nehri manzaralı yapılmış, bahçeli büyük bir yapıdır. Mutfak, kiler, depo, ahır bahçe kısımlarından oluşan iki katlı yapı, sahip olduğu eyvanlar ve taş bezemeleriyle görülmeye değerdir. Bu ev restore edilerek turizme açılmıştır.

BATIK KÖY SAVAŞAN ve KAYA KİLİSE

Halfeti'den Savaşan köyüne tekne gezileriyle 20 dakikada ulaşılmaktadır. Birecik Baraj gölü suları altında yarısı kalan köye, ulaşım kardan sağlanamayınca Savaşan Köyü terk edilmiştir. Köyün camisi sular altında kalmış olup minaresi su üzerindedir. Köyde boş bulunan tarihi taş yapı evler hala gezilebilmektedir.

Köyün göl kenarında kalan evleri ise çay bahçesi olarak kullanılmaktadır.

Köyün karşı yamacında kayadan oyularak yapılmış olan "Kaya Kilise", doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı iki bölümden oluşur. Doğubatı ve güneyde kaya kütlesi bulunan kilise, tek nefli ve tek apsisli olup kuzey cephesi açıktır. Daha önce Fırat Nehri'nden 200 metre içerde köyün doğu yamacında bulunan "Kaya Kilise" günümüzde göl kenarında kalmıştır. Kilisenin duvarları kazıma tekniği ile

279 | *Savaşan Köyü (2010)*

yapılmış, farklı boyutlarda çeşitli tipte haçlarla bezenmiştir. Kaya Kilsenin önünde çay içilecek küçük bir bahçe bulunmaktadır.

RUMKALE ESERLERİ

Kale

Rumkale, Halfeti'nin kuzeyinde, Fırat Nehri'nin kıyı kesiminin batısında bir tepe üzerindedir. Rumkale'nin doğusu Fırat'la kesilirken, kuzey ve batısı Fırat'ın önemli kollarından "Merzimen Çayı"nın derin vadisiyle çevrelenir. Bu haliyle Rumkale bir yarımada gibidir. Günümüzde harap bir durumda olan ve yaklaşık 120x230 m. boyutlarında-

ki kalenin güneyinde bir hendek yer alır. Kalenin doğu, kuzey ve batısındaki duvarlar ise yüksek kayalar üzerindedir.

Kale, içerisinde büyük bir şehir barındırır. Kuzey-güney doğrultusundaki kalenin batısında dört, doğusunda bir kapı bulunur. Kalenin kuzey ve doğudaki surlarında yedi burç ve kuzeyde çok sayıda mazgal pencere yer alır.

Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Ioannes'in İncil'in bir nüshasını burada yazdığı ve müsveltelerini burada sakladığı rivayet edildiğinden, Hıristiyanlarca halen kutsal kabul edilen ve ziyaret edilen bir yerdir.

Rumkale'de mimari kalıntılar, Geç Roma ve Ortaçağ karakteri taşımaktadır.

Aziz Nerses Kilisesi

Kale surlarının içinde güneyde yer alan kilisenin inşaa tarihi 12. yüzyılın sonlarıdır. Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üç nefli ve üç apsislidir. Ermeniler 1113'ten 1292'ye kadar Rumkale'yi "kotolikosluk makamı" olarak kullanmışlardır. Kilise 17. Yüzyılda camiye çevrilmiştir. Yapı, günümüzde doğu cephesinin yamaca yaslanan bölümü dışında yıkıktır.

Barşavma Manastırı

Manastır, kale surlarının içinde kuzeyde yer alır. Yakubi azizi Barşavma'nın 13. Yüzyılda kendi adına inşaa ettirdiği tahmin edilmektedir. Manastırın iki yapısından günümüzde bazı bölümler ayakta kalabilmiştir. Yapının doğusunda bir kuyu ve su sarnıçları bulunmaktadır.

280 | *Rumkale*

281 | Fırat Nehri, Birecik ve Birecik Köprüsü (2017)

6) BİRECİK TURİZM VARLIKLARI

Yakındoğu'nun büyük ticari yollarının kavşağında, Fırat Nehri kıyısında olan Birecik, Asurluların çivi yazılarında “Barsip”, “Bursip” adlarıyla zikredilmiştir. 1894 yılında yapılan kazılarda şehrin Paleolitik (Eski Taş Devri) döneminden beri yerleşim birimi olduğu anlaşılmıştır. Sırasıyla Hurri-Mitanniler, Hititler, Asurlular, Makedonyalılar ve Seleukoslar hâkimiyetlerini gören ilçe, Müslüman Arapların eline geçinceye kadar, M.S. I. yüzyılda Romalılar ile Bizanslılar arasında el değiştirmiştir.

1099 yılında Fransız Kontluğu'nun eline geçen Birecik, daha sonra Zengiler, Artukoğulları arasında el değiştirmiş, XIII. yüzyılda Moğol istilasına uğramıştır. XV. asrın sonlarına doğru Memlûkler'in eline geçtikten sonra dış kale ve surlar inşa edilmiştir.

Birecik, Yavuz Sultan Selim tarafından 1515 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Birecik'te Almanlar tarafından birçok kışla ve askeri tesis kurulmuştur. Savaştan sonra İngilizler tarafından işgal edilen Birecik, sonradan Fransızların işgaline bırakılmıştır. 10 Temmuz 1920 tarihinde kurtuluşunu sağlayarak hürriyetine kavuşmuştur. 1923 yılında ilçe olmuştur. Şanlıurfa il merkezinin 90 km. batısında bulunmaktadır. Birecikte tarihi evler, hamamlar, hanlar, camiler görülebilecek tarihi eserlerdir.

BİRECİK KALESİ

İlçe merkezinin kuzeyinde yer alan içkale Fırat Nehri'nin doğu yamacında doğal kayalık bir tepe üzerine kurulmuştur. MÖ 2000 yılından beri iskân edildiği sanılmaktadır. Üzerinde inşa edildiği beyaz kal-ker tepeden dolayı Beyaz Kale (Kal'etül Beyza/Beyda) olarak bilinmektedir. Yapıyla ilgili ilk bilgilerin II. Salmanassar dönemine (MÖ 852-824) kadar gittiği bilinir. Yazılı belgelerde kalenin adı “Kar-Sulmanu-Asarid” (Salmanassar Kalesi) olarak geçer. Günümüze kadar gelebilen bugünkü yapı, 13. yüzyılda inşa edilmiştir. Birecik Ka-

282 | Birecik Kalesi

lesi, Romalılar (MÖ 30- MS 395), Franklar (MS 1098- 1150) ve Memlûkler dönemi (1277-1484) olmak üzere üç defa onarım görmüştür.

URFA KAPISI

Birecik surlarının doğu duvarında olup günümüze ulaşabilen tek şehir kapısıdır. Kapı kesme taştan yapılmış olup kapının süslemeli ve kitabeli cephesi doğuya bakan cephesidir. Sur dışına açılan Urfa Kapısı'nın üstünü (doğu kapısı) boydan boya dolaşan şerit kitabeye göre Birecik Naibi Lütfullah tarafından 1483'te Sultan Melik-el Eşraf Ebunasır Kayıtbay'ın emriyle yaptırıldığı yazılıdır. Duvarların üzerinde konsollar bulunmakta, ancak konsollar üzerinde yer alması gereken mazgal köşkleri yıkılmıştır.

ALABURÇ (Meydan Kapı)

Surların Meydan Kapısı'na ait olan bir burçtur. Kentin güneybatı kesimindedir. Batıya bakan cephesinde kapı yer almaktadır. Kare planlı burcun içinde Muhammed Buhari'nin mezarı bulunmaktadır. Kesme taştan inşa edilmiş olan Alaburç'un cephelerinde taş kabartma rozetler üzerinde mühür görünümünde İslami Kitabeler yer almaktadır. Kitabelerden birinde “Mevlana Sultan Melik-el Eşraf Ebunasır Kayıtbay” yazılıdır.

283 | Alaburç (2012)

HÜRRİYET KAHVESİ ve OTELİ (ESKİ BELEDİYE)

Birecik batı surlarının önünde Fırat Nehri kıyısında 1900 yılı başlarında alt katı Hürriyet kahvesi, üst katı otel olarak inşa edilmiş iki katlı güzel bir yapıdır. Kuzey güney istikametinde dikdörtgen planlı bu yapı ile Abdurrahman Halis Efendi Konağı Birecik'teki çok katlı konak yapılarının ilk örnekleridir.

284 | Eski Belediye Binası

Düzgün kesme taştan inşa edilmiş olan yapının doğu ve batı cepheleri birbirinin tekrarıdır. İkinci katın ortasında iki kemer ve yuvarlak bir sütun ile ayrılmış büyük pencereler yapıya yapıya güzellik katmıştır. Bir dönem Belediye Binası olarak kullanılmıştır. Tarihi yapı bazı tadilatlarla orijinalliğini biraz kaybetmiştir. Güneyine bitişik bir betonarme bina yapılmıştır.

ŞEYH ABDURRAHMAN HALİS EFENDİ KONAĞI.

Birecikli Şeyh Abdurrahman Halis Efendi tarafından 1900'lü yılların başlarında ev olarak yaptırılan bu konak, şehrin güneyinde Hamdi Öztürk Caddesi üzerindeki lise binasının bahçesinde yer alır.

285 | Şeyh Abdurrahman Halis Efendi Konağı

Kesme taştan iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yapının orijinalinde ahşap olan kat arası, merdivenleri ve çatısı 1954 yılında betona dönüştürülmüştür.

Kurtuluş savaşı döneminde Fransızlar tarafından karargâh olarak kullanılmıştır. Duvarlarında savaş günlerinden kalma kurşun izleri günümüze ulaşmıştır. Eski eser olarak tescilli bu yapı 1993 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilmiştir. 1994 yılından sonra Birecik Meslek Yüksekokulu olarak kullanılmıştır.

BİRECİK KÖPRÜSÜ.

Fırat Nehri üzerinde olup Şanlıurfa-Gaziantep yolunu bağlamaktadır. 10 Nisan 1956 tarihinde ulaşıma açılmıştır. Uzunluğu 720 metredir. Daimi su üzerinde bulunan ve 57 metre açıklığında 5 kemeri, sağ kıyıda 26' şar metre aralıklı 14 düz ayağı mevcut olan köprüünün yapımında 44 bin ton çimento, 921 ton demir kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk ve en önemli bayındırlık eseri olması nedeniyle Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından "Korunması gerekli Kültür Varlığı" olarak tescil edilmiştir.

KELAYNAK KUŞLARI

Kelaynak Kuşları; Kuzey Afrika'da yaşayan, üremeleri için sadece Birecik'e gelip burada yuva yaparak yavrularını büyüttükten sonra tekrar kışlaklarına dönen "İbis" olarak da bilinen nadir göçmen kuşlarımızdandır. Latince "Geronticus Eremita" olarak adlandırılır.

Kelaynak kuşu, Birecikli tarafından kutsal sayılmaktadır. Kışın Kızıl Deniz kıyılarında yaşayan Kelaynakların Şubat ortalarında gelişleri Birecikli için ilkbaharın gelişinin bir işareti sayılmaktadır. Temmuz ayı ortalarından itibaren yöreden ayrılırlar.

Sayıları gittikçe azaldığından Birecik'te Orman Genel Müdürlüğü tarafından "Kelaynak Üretme ve Koruma İstasyonu" kurulmuştur.

286 | Siverek Kalesi'nden kentin genel görünümü (2012)

7) SİVEREK TURİZM VARLIKLARI

Siverek yöresinde yapılan arkeolojik kazılar, M.Ö. 3000 yıllarına ait bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlamıştır. M.Ö. 331'de Büyük İskender'in istilasına maruz kalmış, M.Ö. 305'de Seleukoslar'ın eline geçmiştir. 640 yılında Şam ordusunca fethedilen Siverek, 660'da Emeviler, 750'de ise Abbasilerin eline geçmiş, 1065-1066 yıllarında Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. 1451 yılında Safevi hâkimiyetine giren Siverek, 1517'de Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Osmanlı döneminde Diyarbakır vilayetine bağlı bir kaza olan Siverek, 1926 yılında Urfa'ya bağlı ilçe olmuştur.

SİVEREK KALESİ

Kaynaklarda kalenin Asurlular tarafından yapıldığı yer almaktadır. Tarihçi Batlamyus, Asurlulardan kalma büyük kesme taşlardan inşa edilen ilk yapının, Romalılar tarafından sur ve burçları yükseltilecek çok sağlam bir kale haline getirildiğini söylemektedir. Tarih bo-

287 | Siverek Gümrük Hanı (2012)

yunca, Kinaba, Ardüzatil (Aslanlı Kale), Kan kalesi, Sibabarka, Purfuzzi, Marina gibi isimlerle tanınan Siverek kalesinin, sur duvarlarının çok az bir kısmı ve kale eteklerindeki koruma taşlarından bir bölümü günümüze kadar gelebilmiştir.

SİVEREK GÜMRÜK HANI

İlçe merkezinde yer alan bu yapının inşa kitabesi olmadığından yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mimari özelliklerinden dolayı 18. yy Osmanlı eseri olabileceği tahmin edilmektedir. 1920 yılında belediye binasına dönüştürülmüş bir müddet belediye binası olarak kullanılmıştır. Han Siverek Belediyesi tarafından restore edilerek 2012 yılında restoran ve konaklama mekânı olarak turizme kazandırılmıştır.

SİVEREK CUDİ PAŞA HANI

Siverek ilçe merkezinde eski hükümet konağı karşısında bulunan han 1903 yılında Siverek Belediye Başkanlarından Cudi Paşa tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde kuzey cephesindeki iki katlı bölümü

288 | Siverek Cudi Paşa Hanı (2012)

289 *Gazipaşa Okulu (2001)*

ayaktadır. Avlu kısmındaki ve kuzey cephesindeki dükkânlar farklı amaçlı işyerleri olarak kullanılmaktadır. 2007 yılında Siverek Belediyesi tarafından restore edilerek yapının bir bölümü lokanta ve kafeterya olarak turizm amaçlı kullanılmaktadır.

GAZİ PAŞA OKULU

1903 yılında iki katlı olarak yapılan bina 1908 yılında lise olarak kullanılmış, 1926 yılında Gazi Paşa İlkokulu olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1966 yılından sonrada, Kız Meslek Lisesi daha sonra İmam Hatip Lisesi olarak kullanılan yapı, uzun bir süre bakımsız kalmıştır. 2001 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilmiştir. Günümüzde okul olarak kullanılmaktadır.

ESKİ HÜKÜMET KONAĞI

1903 yılında Siverek idadisi (Şimdiki Gazi Paşa İlkokulu) ile birlikte yapımına başlanan tarihi bina 1908 yılında tamamlanmıştır. 1926-1976 yılları arasında hükümet konağı olarak kullanılmıştır.

1980 yılında çıkan yangında ahşap kısımları yanan yapı harap duruma gelmiştir. 1999 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından onarımı yapılan konak İlçe Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.

KOÇALİ BABA TÜRBESİ

Siverek ilçe merkezindedir. Daha önce Siverek'in Havuz Bahçe mevkiindeki mezarlıkta bulunmaktaydı. Türbenin bulunduğu mezarlık alanın 1927 yılında kamulaştırılması üzerine bugünkü yerine nakledilmiştir. Türbe; Sivri kemerlerle birbirine bağlanmış dört bazalt sütun üzerine oturan sekizgen kasnaklı baldeken tarzı bir kubbe ile örtülmüştür.

Koç Ali Baba'nın 639'da bölgenin fethine gelen İslam Ordularının komutanı İyaz Bin Ganem'in yanında savaşan Cabir el-Ensar'ın çocuklarından biri olduğu, Siverek'i fetheden İyaz bin Ganem'in, Koç

290 *Eski Hükümet Konağı (2001)*

Ali'yi vali, kardeşi Cerrahı da imam olarak Siverek'e tayin ettiği halk arasında anlatılmaktadır.

HACI PINAR (HACI ÖMER ÇEŞMESİ)

Siverek ilçe merkezi, Hacı Ömer Mahallesi'ndedir. Kitabesinde "Hacı Ömer Çeşmesi 1933" yazılıdır. Düzgün kesilmiş bazalt taştan dört sütun üzerine kemerli ve iki katlı anıt görünümündedir. Sütunların ortasında piramit kubbeli su deposu bulunmaktadır. Mahalleye su sağlamak amacıyla 1933 yılında yapılmıştır. "Usta Yane" adında bir yapı ustası tarafından yapılan çeşme, 1985 yılında Belediye tarafından restore edilmiştir.

291 *Kocaali Baba Türbesi*

292 *Hacı Pınarı Çeşmesi*

Yedinci Bölüm

İNANÇ TURİZMİ VARLIKLARI

293 Göbeklitepe Kazı Alanı

Şanlıurfa, tarihte dünya kültür ve medeniyetinin merkezi sayılan ve arkeoloji literatüründe “Bereketli Hilal” olarak adlandırılan bölge üzerinde yer alır. En eski dinlerden en son dine kadar bütün dinler bu bölgede ortaya çıkmıştır.

1) ŞANLIURFA'DA İLKEL DİNLER

Göbeklitepe ve Nevali Çori Tapınakları

İl merkezinin 18 km kuzeydoğusunda yer alan Göbeklitepe’de yapılan arkeolojik kazılarda günümüzden 11.500 yıl öncesine tarihlenen (M.Ö. 9500) Cilalı Taş Devri (Neolitik Çağ) insanlarına ait dünyanın en eski tapınak kalıntıları bulunmuş ve böylece Şanlıurfa’nın inanan insanların dünyadaki en eski merkezi olduğu anlaşılmıştır.

Göbeklitepe insanların tapındıkları boğa, arslan, kurt, domuz, turna kuşu, ördek ve yılan başta olmak üzere çeşitli hayvan kabartmalı steller 1997-1999 kazılarında ortaya çıkartılmış olup Şanlıurfa Müzesi’nde sergilenmektedir.

Neolitik Çağ’ın M.Ö. 8500-8000 evresine ait ikinci bir tapınak yeri, Harran Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü tarafından

294 Göbeklitepe’den steller

1988 yılında Şanlıurfa il sınırları içerisindeki Tektek Dağları mevkiinde yer alan Karahantepe (Keçilitepe)’de keşfedilmiş ve burada yapılan yüzey araştırmasında toprağa gömülü, ancak başları görülebilen çok sayıda stel tespit edilmiş, bunlardan birinin üzerinde Cinsiyet Tanrısı’nı sembolize eden bir yılan figürüne rastlanmıştır. Gelecek yıllarda burada yapılması düşünülen arkeolojik kazılar dünya dinler tarihine önemli bulgular kazandıracaktır.

Göbeklitepe ve Karahantepe tapınakları dışında, Hilvan ilçesine bağlı Nevali Çori’de yapılan arkeolojik kazılarda Neolitik Çağ’ın M.Ö. 7000 evresine bağlanan kare planlı bir tapınak ve içersinde stilize insan figürlü iki stel bulunmuştur. Şanlıurfa bölgesinde yapılan birçok arkeolojik kazıda Kalkolitik Çağ ve Eski Tunç Çağı halklarının tapındıkları şematik tanrı heykelciklerine (idol) rastlanmıştır.

Bozova ilçesine bağlı Titriş Höyük nekropolünde ortaya çıkartılan ve insan şeklinde tanrıları tasvir eden çok sayıda keman tipi heykel Şanlıurfa Müzesi’nde sergilenmektedir.

2) ŞANLIURFA’DA ÇOK TANRILI DİNLER

İlkel dinlerin dünyada bilinen eski merkezi Şanlıurfa, çok tanrılı dinlerin de dünyadaki önemli merkezlerinden biridir. Ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya’daki Asur ve Babil’in politeist (çoktanrılı) inancına dayanan paganizmin önemli merkez şehirleri Harran ve Soğmatar Şanlıurfa il sınırları içersindedir.

Harran ve Paganizm

Babiller döneminde “ilu sa ilani” (tanrıların tanrısı), “sar ilani” (tanrıların kralı) ve “bel ilani” (tanrıların efendisi) olarak adlandırılan ay tanrısı “Sin” paganistlerin en büyük tanrısı olma özelliğini asırlar boyu devam ettirmiş ve Romalılar döneminde “mar alahé” olarak adlandırılmıştır.

M.Ö. 2000 başlarına ait Kültepe ve Mari tabletlerinde Harran’daki Sin tapınağında bir antlaşma imza edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Yine M.Ö. 2.

295 | Balıklıgöl Adam Heyeti

binin ortalarına ait Hitit tabletlerinde, Hititlerle Mitanniler arasında yapılan bir antlaşmaya Harran’daki ay tanrısı Sin’in ve güneş tanrısı Şamaş’ın şahit tutulduğu belirtilmektedir. 1950 yılında Harran’da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan ve Babil kralı Nabunaid dönemine (M.Ö. 5. yüzyıl) tarihlenen tanrı Sin ve Şamaş’ı temsil eden çivi yazılı steller Şanlıurfa Müzesi’nde sergilenmektedir.

Dr. Nurettin Yardımcı’nın 1985 yılı kazılarında Harran höyüğünde bulduğu Babil kralı Nabunaid dönemine ait çivi yazılı iki tablette Sin mabedinden ve “E.HUL.HUL” tapınağından söz edilir.

İslam kaynaklarında “Harraniler” (putperestler) adıyla anılan paganistlerin bir kısmı; Harran’a gelen Abbasi halifesi Me’mun’un “Kur’an’da geçen semavi dinlerden birini seçin” tavsiyesi üzerine bir kısmı Hıristiyan, bir kısmı da Müslüman olmuş, önemli bir kısmı ise “hiç kötülük etmeyen yüce bir yaratıcı”nın varlığını kabul eden ve Kur’an’da ehl-i kitapla beraber üç yerde zikredilen Güney Mezopotamya’daki Sabiiler’in monotesit (tektanrıcı) inanç sistemini benimsemiştir. Ancak bu grup, eski paganist inançlarından tam kopmayarak bu yüce varlığın sadece yaratma gibi önemli işleri gördüğüne, yarattığı varlıklarla ilgili diğer işleri ise aracı ilah olarak niteledikleri gezegenlerin ve bunlar adına inşa edilen tapınaklarda onları temsil eden putların yaptığına inançlarında yer vermişlerdir. Böylece Güney Mezopotamya’daki esas Sabiizm’den farklı bir çehreye bürünen bu dinin mensupları “Harranlı Sabiiler” olarak anılagelmışlerdir.

Harranlı Sabiiler’in son mabedleri 1081 yılında İslam hanedanlarından Numeyriiler’in Harran valisi Yahya b. el-Şatır tarafından yıktırılmış ve böylece bu din sona ermiştir.

296 | Babil Kralı Nabunaid, Ay, Güneş ve Gezegen tanrıları steli

297 | Soğmatar Pognon Mağarası

Soğmatar ve Paganizm

Harran'a 46 km. mesafede Soğmatar şehri ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Pagan dininin ve bu dinin baştanrısı "Mar Alahé"nin (tanrıların efendisi) merkezidir. Mar Alahé'yi temsil eden açık hava mabedi "Kutsal Tepe" Soğmatar'ın odak noktasını teşkil eder. Kutsal Tepe'nin zirvesinde kaya yüzeyine oyulmuş ve M.S. 164-165'lere tarihlenen Süryanice yazılar, bazı önemli kişilerin mar alahé adına bu tepeye diktirdikleri anıt sütunlar ve sunaklarla ilgilidir.

Tepenin kuzeye bakan yamacındaki biri portre, diğeri boydan tasvir edilmiş iki insan kabartmasının tanrı Sin'i tasvir ettiği yanlarındaki Süryanice kitabelerden anlaşılır. Kutsal Tepe'nin batısında, kuzeyinde ve kuzeybatısındaki tepelerde yer alan 7 adet yapı kalıntısı, Güneş, Ay, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür gezegenlerinin paralel izdüşüm yerlerini temsil eder. Harranlı paganlar da ay tanrısı Sin mabedindeki ibadetleri sırasında baştanrı Mar Alahé'nin mabedinin bulunduğu Soğmatar'daki Kutsal Tepe'ye yönelirlerdi.

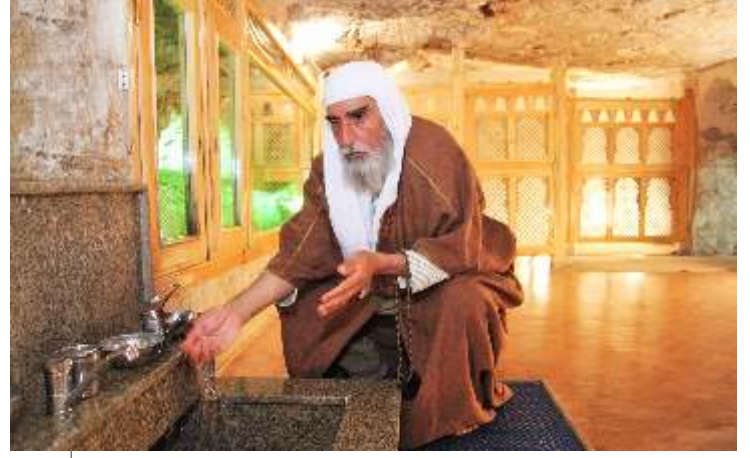
Gök cisimlerinin kutsal sayıldığı Asur ve Babil topluluklarında ayrıca "Fırtına Tanrısı" ve "Kırların Koruyucu Tanrısı" gibi birçok tanrı kutsal sayılıyordu. Şanlıurfa Müzesi'nde Asur ve Hitit dönemine ait bu tanrıları tasvir eden bazalt steller bulunmaktadır.

Politeist inanca sahip Romalıların zafer tanrıçası "Nike"yi temsil eden zarif bir bazalt heykel de Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir. Ayrıca Harran Kalesi'nin doğu duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmış kalker taşından bir Nike kabartması yer alır.

3) ŞANLIURFA'DA TEK TANRILI DİNLER VE PEYGAMBERLER

Musevi, Hıristiyan ve İslam peygamberlerinin atası olan Hz.İbrahim'in Şanlıurfa'da doğmuş olduğuna, Nemrud ve halkının taptığı putlarla mücadele ettiği için Şanlıurfa'da ateşe atıldığına inanılır. Yine inanişâ göre Lut Peygamber amcası Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını görmüş ve daha sonra Urfâdan ayrılmıştır. İbrahim Peygamber'in torunu ve İsrailoğullarının atası Yakub Peygamber Harran'da bulunmuş ve dayısı kızları Lea ve Rahel ile Harran'da evlenmiş, Eyyub Peygamber Urfâda hastalık çekmiş ve Urfâda vefat etmiştir. Hz. Eyyub'u arayan Elyasa Peygamber onun yaşadığı köye kadar gelmiş, ancak göremeden orada vefat etmiştir. Şuayb Peygamber Harran'a 37 km. mesafedeki Şuayb Şehri'nde yaşamış, Musa Peygamber Şuayb Şehir yakınlarındaki Soğmatar'da Şuayb Peygamberle buluşmuştur. İsa Peygamber Urfâ'yı kutsadığına dair bir mektubunu ve yüzünü silindiği mendile çıkan mucizevi portresini (Hagion Mandilion) Urfa kralı Abgar Ukkama'ya göndermiştir.

Bütün bunlardan dolayı Şanlıurfa "Peygamberler Şehri" ve "Kutsanan Şehir" adlarıyla tanınmıştır.

298 Hz. İbrahim'in doğduğu mağara

HZ. İBRAHİM ve ŞANLIURFA

Kral Nemrud bir gece rüyasında tahtının yıkıldığını ve hükümdarlığının sona erdiğini görür. Falcıları onun bu rüyasını "bu yıl bir çocuk doğacak, senin krallığına ve putperest dinine son verecek ve tek tanrılı dini getirecek" şeklinde yorumlar.

Bunun üzerine Nemrud, o yıl bütün hamile kadınların ve doğan çocukların öldürülmesini kararlaştırır. İbrahim'e hamile olan Nona hamileliğini gizlemeyi başararak İbrahim'i bir mağarada gizlice doğurur. Bir rivayete göre 15 ay, diğeri bir rivayete göre 7 sene bu mağarada gizlice yaşayan İbrahim, baba evine döner. Ancak, Allah'ın bir mucizesi olarak İbrahim yaşının çok üzerinde bir delikanlı görünümündedir. Hiç kimse onun Nemrud'un çocukları öldürdüğü yıllarda doğmuş olabileceğini düşünemez.

O dönemde gök cisimlerinin tanrısal gücü olduğuna inanılmaktadı ve gök cisimlerini sembolize eden insan şeklindeki heykellere tapınılmaktadır. İbrahim, Nemrud ve halkının taptığı putlara bakarak "Ey kavmim, bu gördükleriniz ve taptığınız putlar hep yok olan varlıklardır. Ben bunlara Allah diyemem. Allah; yerleri, gökleri ve kâinata

299 Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yerde oluşan göl

var olan her şeyi yaratandır” diyerek insanları gerçek Allah’a ibadet etmeye çağırır. Putları kırıp parçalamaya başlar. Bunun üzerine Nemrud İbrahim’i yakalatarak bugünkü Şanlıurfa Kalesi’nin bulunduğu tepeden aşağıda yaktırdığı büyük ateşe atar. O sırada Allah tarafından ateşe “Ey ateş, İbrahim’e karşı serin ve selamet ol” emri verilir. Bunun üzerine ateş su odunlar da balık olur, Halil’ür- Rahman Gölü meydana gelir. Hz. İbrahim salimen bir gül bahçesinin içersine düşer. Allah sevgili kulu ve peygamberi Hz. İbrahim’i bir mucize olarak korumuş ve yakmamıştır.

Rivayete göre Nemrud’un kızı Zeliha’da İbrahim’e inandığı için kendini onun peşinden ateşe atmış ve düştüğü yerde “Ayn-ı Zeliha” gölü oluşmuştur.

Hz.İbrahim’in doğduğu mağara, onun ve Zeliha’nın düştüğü yerde oluşan Halil’ür-Rahman ve Aynzeliha gölleri şehir merkezinde olup her yıl onbinlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilir. Göldeki balıklar kutsal kabul edildiğinden yenilmez ve korunur.

300 Halil’ür-Rahman Camii ve içinde yer alan kaynak su

Misafirleri çok seven ve misafirsiz sofraya oturmayan Hz.İbrahim’in bu özelliği adeta günümüzdeki Urfalılara da yansımıştır. Zira Urfalılar misafir ve ikram sevme özellikleriyle turistlerin büyük ölçüde takdirini kazanmışlardır.

Hz. İbrahim Urfa’dan Hicaz’a giderken bir süre Harran’da kalmış, bu nedenle Harran’a “Hz. İbrahim’in Şehri” denilmiştir. Bazı tarihi kaynaklar Harran’da Hz. İbrahim’in evinin ve mescidinin bulunduğunu, onun otururken yaslandığı bir taşın mevcut olduğunu yazmışlardır.

Hz. İbrahim birinci evliliğini Sara ile inanışa göre Akçakale ilçesi yakınlarındaki su kaynağında yapmış ve bu evlilikten İshak adında bir oğlu olmuştur. Bu nedenle günümüzde bu su kaynağına “Düğün Gözü-Düğün Pınarı” anlamına gelen “Ayn el-Arus” denilir. İkinci evliliğini Hacer ile yapan Hz. İbrahim’in bu evlilikten de İsmail adında bir

erkek çocuğu olmuştur. Hz. İshak’ın soyundan Hz. Yakub ve İsrailoğullarına gönderilen birçok peygamber (Hz.Yusuf, Hz.Musa, Hz.Harun) gelmiştir. Hz.Hacer’den doğan Hz.İsmail’in soyundan ise İslam peygamberi Hz.Muhammed (s.a.v.) gelmiştir. Bunun içindir ki Hz. İbrahim “Peygamberlerin Atası” olarak bilinir.

HZ. LUT ve ŞANLIURFA

Hz. İbrahim’in kardeşi Haran’ın oğlu olan Hz. Lut, amcası Hz. İbrahim’in ateşe atıldığını görmüş ve ateşin onu yakmadığına şahit olmuştur. Hz. Lut, amcası Hz. İbrahim ile birlikte hayvancılıkla uğraşıyordu. Her ikisinin de malı mülkü pek çoğaldığı için kaldıkları yer birlikte yaşamalarına yetmez olur. Bu nedenle Hz. İbrahim’in çobanlarıyla Hz. Lut’un çobanları arasında anlaşmazlık çıkar. Hz.İbrahim, Lut’a kardeşçe ayrılmasını ve başka bir yer seçerek gidip oraya yerleşmesini söyler. Bunu anlayışla karşılayan Lut, Urfa bölgesinden Sodom’a doğru yola çıkar.

301 20. yy. başlarında Hz. Yakub Kuyusu

HZ. YAKUB ve ŞANLIURFA

Hz. İbrahim’in torunu olan Hz. Yakub’un babası Hz. İshak, annesi Rebeka’dır. Yakub’a k n besleyen kardeş İys (Esav) onu öldürmeyi tasarlamaktadır. Esav’ın bu n yet n duyan anne Rebeka, oğlu Yakub’a kaçmasını söyler. Yakub, dayısı Laban’ın kaldığı Harran’a gelir. Burada b r kuyunun başında çobanlarla sohbet ederken dayısının kızı Rahel babasının koyunlarını suvarmağa getirmişti. Yakub, dayısı kızı Rahel’ görünce, kuyunun ağzındaki taşı kaldırır ve dayısının koyunlarına su verir. Sonra ona halası Rebeka’nın oğlu olduğunu söyledi.

Yakub, Harran’da b r ay dayısının yanında kalır. Laban, Yakub’a ücretsiz hizmet olmayacağını, hizmet karşılığında ne istediğini sorar. Yakub, Laban’ın küçük kızı Rahel’ ister. Ancak Laban, bunun için 7 yıl

hizmet etmesi gerektiğini söyler. Yakub, Rahel'i o kadar çok seviyordu ki, bu 7 yıl göz açıp kapayıncaya kadar geçer. Bu süre sonunda Laban, bütün halkın davet edildiği bir ziyafet (düğün) verir, ancak gece Rahel yerine onun ablası Lea'yı verir. Yakub sabah olunca bunun farkına varır. Laban bu davranışına gerekçe olarak büyük dururken küçük kızın evlendirilemeyeceğini söyler ve Yakub'a Rahel'i alabilmesi için 7 yıl daha hizmet etmesi şartını koşar. O dönemde henüz iki kardeşle evlenmek yasaklanmamıştır. Yakub bu şartı da yerine getirir ve ikinci 7 yıl hizmetten sonra Rahel'i de eş olarak alır. Yakub'un Lea ve Rahel'den ve onların cariyelerinden çok sayıda çocuğu olur. Çocuklarından biri olan Yusuf, en çok sevdiği eşi Rahel'den olmuştur.

Rivayete göre Hz. Yakub'un Rahel ile karşılaştığında kaldırdığı kuyu taşının tılsımlı olduğuna inanılır ve bu taş Harran'da Hz. İbrahim Manastırı'nda saklanır.

Hz. Yakub Kuyusu'nun tılsımlı taşı için İslam öncesine ait Süryanice bir kaynakta şöyle bir öykü anlatılır:

“Çocuğu olmayan İstanbullu bir hanım Harran'a gidecek bir tüccara Hz. Yakub Kuyusu'nun tılsımlı taşından bir parça getirmesi rica-sında bulunur. Harran'a gelip İstanbul'a dönen bu tüccara tılsımlı taş parçası sorulur. Fakat tüccar söz verdiği bu görevi unutmamıştır. Hemen şehrin dışına giden tüccar, bulduğu taştan bir parça kopararak onu ipek mendile sarıp kadına getirdi. Kadın hamile kalır ve bir kız çocuğu olur. Ancak kadın buna üzülür ve tüccara “Eğer bana daha büyük bir parça getirseydin oğlum olurdu” diye sitemde bulunur. Tüccar, “Kadına rasgele verdiğim bu taşın yerine gerçekten Yakub Kuyusu'nun taşından bir parça getirmiş olsaydım belki de kadının bir kaç çocuğu olacaktı” diye düşünür.

302 Hz. Musa Kuyusu

Günümüzde çok sayıda ziyaretçi çeken Harran'daki Yakub Kuyusu etrafında Şanlıurfa Valiliğince çevre düzenlemesi yapılmıştır.

HZ. MUSA ve ŞANLIURFA

Hz. Musa, İsrâ loğullarından b r n n b r Mısırlı tarafından dövüldüğünü görünce dayanamayıp aralarına girdiği rivayet edilir. Bunu duyan F ravun, öldürmek ç n Musa'nın peş ne düşer. F ravun'dan kaçan Musa, Medyen ülkesine gelir. Orada b r ku-yunun başına oturur. Medyenlinin 7 kızı vardır. Kızlar, babaları-nın sürüsünü suvarmak ç n kuyuya gelirler. Fakat oradak çobanlar kızları kovarlar. Kızları savunan Musa, sürülere su verir. Bunu duyan kâh n, Musa'ya kızlarından b r n vererek onu yanına alır. Bu olayın Soğmatar'da geçtiği ne, medyenli kişinin Şuayb Peygamber olduğuna, Hz. Musa'nın muc zevî esasını burada Şuayb Peygamber'den aldığına inanılır.

Soğmatar'dak b r kuyu Hz. Musa'nın Şuayb Peygamber' n kızlarıyla karşılaştığı kuyu olarak ziyaret edilir.

303 Şuayb Peygamber Mağarası

HZ. ŞUAYB ve ŞANLIURFA

Hz. Şuayb'in Harran'a 27 km. mesafedeki Şuayb Şehir adıyla tanınan antik kentte yaşadığına inanılır. Oldukça geniş bir alana yayılmış olan ve etrafı surlarla çevrili bu tarihi kent içersinde çok sayıda kaya mezarı ve üzerlerine inşa edilmiş yapı kalıntıları vardır. Harabeler arasındaki bir mağara Şuayb Peygamber'in makamı olarak ziyaret edilir.

HZ. EYYUB ve ŞANLIURFA

Hz. Eyyub, Hz. Yakub'un kardeşi İys'in (Esav) oğludur. Dedesi İshak Peygamber'dir. Annesi Hz. İbrahim ailesinden Hz. Lut'un kızıdır. Bir rivayete göre hanımı Hz. Yusuf'un oğlu Menş'a'nın kızı Rahime'dir. Rivayete göre Urfâda yaşayan Hz. Eyyub çok zengin olup çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Yüce Allah kendisini imtihan etmek

304 Hz. Eyyub Çile Mağarası

için önce mallarını, sonra çocuklarını elinden alır ve daha sonra kendisine ağır bir hastalık verir. Günlerce hasta yatağında yatar, vücudunu yaralar ve kurtlar sarar. Tüm bu musibetlere sabır ve şükür gösteren Eyyub Peygamber, Cebrail (a.s.)'in getirdiği vahiy gereği ayağını yere vurur ve yerden su fişkirir. Bu su ile yıkanan Hz. Eyyub vücudunu kaplayan yaralardan hemen kurtulur. Daha sonra içtiği bu şifalı su, içindeki bütün dertleri de yok eder. Bunun üzerine Allah kendisine hem çocuklarının, hem mallarının iki katını verir. Bunun için Eyyub Peygamber “Sabır timsali” olarak tanınır ve musibete uğramış kimselere “Allah Hz. Eyyub sabrı versin” duasında bulunulur.

Hz. Eyyub'un hastalık çektiği mağara, yıkanarak ve suyundan içerek şifa bulunduğu kuyu Şanlıurfa'nın Eyyubiye Mahallesindedir.

Bizans döneminde 460 yılında Piskopos Nona bu kuyunun suyunun cüzzam, fil ve gut hastalıklarını iyileştirdiğini keşfedince buraya bir hastane ve hamam yaptırılmıştır. Yine Bizans döneminde buraya inşa edilen şifacı azizler “Kosmas ve Damian manastırları”nda kuyunun şifalı sularıyla hastalar tedavi edilmekteymiş.

1145 yılında Urfa'yı Haçlılardan alan İmadeddin Zengi, Eyyub Kuyusu'nun şifalı suyu ile romatizmalı ayaklarını yıkamıştır.

305 Eyyub Peygamber Türbesi

306 Rahime Hatun Türbesi

Hz. Eyyub'un ve hanımı Rahime Hatun'un mezarları Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine bağlı Eyyubnebi Beldesi'ndedir. Burada ayrıca Elyesa Peygamber'in mezarı da bulunur.

Bağdad Seferi sırasında bu köye uğrayarak mezarları ziyaret eden Osmanlı padişahı IV. Murad Han çevredeki 17 köyün gelirini bu türbelerin bakımı için vakfetmiştir. Yüzlerce yıldır özellikle dini bayramlarda ve arife günlerinde bu mezarlar binlerce kişi tarafından ziyaret edilir.

Eyyubnebi Beldesi'nin 5 km. güneyindeki Telgoran (Mezarlar Tepesi) Köyü'nde bulunan bir mezarın Hz. Eyyub'un oğlu Sivan'a ait olduğuna, kuzeyindeki Gırlavık Köyü'ndeki bir mezarın ise Hz. Eyyub'un diğer oğlu Havmel'e ait olduğuna inanılır.

HZ. ELYESA ve ŞANLIURFA

Rivayete göre Hz. Eyyub'u ziyaret etmek isteyen Hz. Elyesa, uzun yıllar sonunda onun yaşadığı Eyyub Nebi Köyü'ne ulaşır. Ancak kendisi bunu bilmemektedir. Karşısına insan kılığında girmiş şeytan çıkar ve Hz. Eyyub'un daha çok uzaklarda olduğunu söyler. Yaşlanmış ve yorulmuş olan Hz. Elyesa bunu öğrenince umutsuzluğa düşer ve Hz. Eyyub'u göremeden orada vefat eder ve Eyyub Nebi Köyü'ne gömülür.

307 Elyesa Peygamber Türbesi

308 Kral Abgar Ukkama Mozaïği

HZ. İSA ve ŞANLIURFA

M.Ö. 132-M.S. 244 yılları arasında Roma ve Part İmparatorlukları arasına yerleşmiş olan Osroene Krallığı'nın merkezi "Edessa", bugünkü "Şanlıurfa" idi ve başında "Abgar" ismini taşıyan hükümdarlar bulunuyordu.

Rivayete göre Kral V. Abgar Ukkama M.S. 13-50 yılları arasındaki ikinci saltanatı sırasında, cüzzam hastalığına yakalanır ve bundan dolayı oldukça ızdırıp çeker. Kral V. Abgar Ukkama, Hz. İsa'nın hastaları iyileştirdiğini duyar, ancak çok hasta olduğundan dolayı Kudüs'e gidemez. V. Abgar Ukkama, Hannan adındaki bir elçisini Hz. İsa'ya inandığını ve yeni dinini öğrenmek istediğini belirten bir mektupla birlikte, O'nu davet etmek üzere Hz. İsa'ya gönderir.

Edessa kralı, Hz. İsa'ya şöyle bir mektup yazar: "Kudüs diyarında ortaya çıkan hayır sahibi iyi kurtarıcı İsa, sana Abgar Ukkama'dan selamlar. Senin ve şifa kabiliyetinin övgüsünü duydum. Hastalıkları nasıl ilaçsız ve otsuz olarak tedavi ettiğini haber aldım. Anlatılanlara göre, körlere görme kabiliyetini vermekte, topalları yürütmekte, cüzzam hastalığını temizlemekte, insanların içersinden kötü ruhları ve şeytanları atmakta ve ölüleri diriltmekte gücünü göstermekte. Bu mucizeleri duyduğumda, ya senin tanrı olduğuna ve gökten yere indiğine ya da bu mucizeleri yapmaya gücü yeten tanrının oğlu olduğuna inandım. Bu sebeple çekmekte olduğum ızdırabı sona erdirmek için acele olarak bana gelmeni bu mektubumda rica ediyorum. Ayrıca Yahudilerin seninle alay ettiklerini ve sana iyi olmayan davranışlarda bulduklarını duydum. Benim küçük ve güzel bir şehrim vardır ve burası ikimize de kâfi gelir."

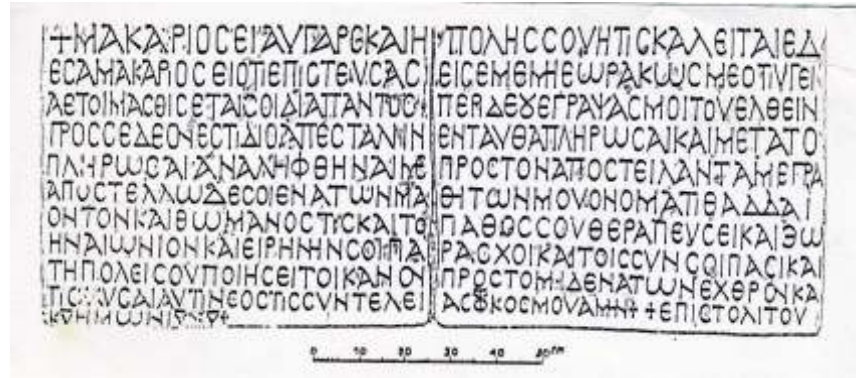
Aynı zamanda becerikli bir ressam da olan elçi Hannan, Hz. İsa'ya götürdüğü mektubu sunduktan sonra yüksek bir yere çıkarak onun portresini yapmayı dener. Ancak bir türlü başarılı olamaz. Bunu sezen Hz. İsa, yüzünü yıkar ve kendisine uzatılan bir mendille yüzünü

309 Hannan'ın Hz. İsa'nın mendilini Kral Abgar'a sunuş tablosu

silip Hannan'a verir. Hz. İsa'nın yüzünün şekli, mendile çıkar. Hz. İsa Urfa'ya gelemeyeceğini, ancak Urfa'yı takdis ettiğine dair bir mektubu ve yüzünü sildiği mendile çıkan mucizevi portresini havarilerinden Thomas da denilen Adday ile birlikte Kral Abgar'a gönderir. Hannan Hz. İsa'nın gönderdiği bir mektupla birlikte bu mendili de alarak Edessa'ya döner. Kral Abgar bu mendile yüzünü silerek sağlığına kavuşur.

Mektubun Yunanca metni Urfa'nın Kırkmağara mevkiindeki bir mağaranın girişinde kaya zeminine işlenmiştir. Son yıllarda gecekondular altında kalarak kaybolan bu mağara cephesindeki mektup 1914 yılında yayınlanmıştır.

HZ. İSA'nın mektubunun Grekçesi

310 Hz. İsa Mozaïği (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi)

Hz. İsa, Kral V. Abgar Ukkama'ya gönderdiği mektupta şöyle demiştir: “Ne mutlu sana Abgar ve Edessa adındaki kentine. Ne mutlu beni görmeden bana inanmış olan sana. Çünkü sana devamlı sağlamlık bahşedecektir. Senin yanına gelmem hususunda bana yazdıklarına gelince; bilesin ki görevlendirilmiş olduğum her şeyi burada tamamlamak ve bu işi bitirdikten sonra beni göndermiş olana, Baba'ya dönmem gereklidir. Sana ızdıraplarını (hastalığını) iyileştirmek, sana ve seninle olanlara ebedi yaşam ve barış bahşetmek, ayrıca senin şehrine dünyanın sonuna kadar düşmanlar tarafından boyun eğdirilmemeyi sağlamak üzere havvarilerimden birisini, Thomas da denilen Adday'ı göndereceğim. Amin, Efendimiz Christo'nun mektubu”.

Abgar'ı iyileştiren mendil zarar görmeden muhafaza edilmesi için şehrin batı kapısı yanındaki surlar üzerinde bir yere saklanır. Pagan adetlerini bırakan Abgar, halkıyla birlikte “tek tanrı”ya inanmaya başlar. Bu Krallık, tarihte resmi dini olarak Hıristiyanlığı kabul eden ilk krallıktır.

Urfâ'nın Hz. İsa tarafından kutsanmış olması, Hıristiyanlığı dünyada ilk kabul eden krallığın Urfa krallığı olması bu ilin “kutsanmış şehir” (the blessed city) adıyla tanınmasına sebep olmuştur.

“Hagion Mandilion” adı verilen kutsal mendil üzerindeki portre daha sonra Bizans ressamlarına ve Hıristiyan sanatçılara konu olmuş, binlerce ikona üzerine işlenmiştir.

Hz. İsa'nın kutsal mendilinin Eyyub Peygamber Kuyusu'na atılması:

1145 yılında Urfa Süryani kilisesinin reisi Basil Bar Şumana dost olduğu İmadeddin Zengi'ye şunları anlatmıştır: “Urfâ'yı ziyarete gelenlerden birisi Hz. İsa'nın mucizevi portresinin bulunduğu mendili, saklı olduğu Kosmas Manastırı'ndan çalar ve cebine koyar. Manastırda geceleyen ziyaretçinin cebindeki mendil karanlıkta ışık ve nur saç-

311 Hz. İsa'nın mucizevi mendilinin (Hagion Mandylion) temsili tablosu

maya başlar. Yanmaktan korkan hırsız, mendili yakındaki Eyyub Peygamber kuyusuna atar. Kuyudan güneş misali bir ışık çıkar. Böylece mendil kuyudan çıkartılarak manastırdaki yerine konur”.

Kutsal Mendilin Bizanslıların Eline Geçmesi

Tarihi anlatılardan anlaşıldığına göre bazı çevrelerde İsa'nın portresinin bulunduğu kutsal mendil, “Edessa'nın koruyucu kutsal mendili” olarak kuşatmalarda koruyucu rol oynamıştır.

Bizans'ın Doğu Orduları Komutanı General Ioannes Kurkuas, 944 yılında Urfa önüne gelerek, o sırada kentte saklı olan ve üzerinde Hz. İsa'nın portresi gözüken kutsal mendili ele geçirmek amacıyla kenti kuşatır. Kısa bir süre sonra 200 Müslüman esirin serbest bırakılması ve gelecekte kente saldırılmaması karşılığında yapılan anlaşma ile mendil Bizanslılara teslim edilir ve bu kutsal emanet Bizans'a (İstanbul) götürülür.

Sekizinci Bölüm

DİĞER TURİZM VARLIKLARI

312 Karacadağ Kayak Merkezi (2012)

1) KARACADAĞ KAYAK MERKEZİ (Kış Turizmi)

Karacadağ, Şanlıurfa ilinin en yüksek noktası konumunda olup 1938 rakımlı sönmüş bir yanardağ kütesidir.

Siverek-Diyarbakır eski yolu üzerinden 50 kilometre kuzeydoğuya gidince, Karabahçe'ye varmadan sağa ayrılan yoldan 16 kilometre sonra Karacadağ'ın zirvesine varılır.

Karlı günleriyle ıssız geçen kışının yanı sıra; kıl çadırları, koyunları ve insanlarıyla cıvıl cıvıl geçen yazı da bir başkadır Karacadağ'ın.

Baharda dağdan birçok pınar akar. Gülice (Gölice) mevkiindeki

313 Karacadağ'da Kayak (1999)

kaynak su "Karacadağ Menba Suları" adıyla Urfa ve çevresinin menba suyu ihtiyacını karşılar.

Kışın, dağın eteklerindeki köylerde oturan bazı aşiretler, yaz aylarında bu dağın zirvelerindeki yaylalara yerleşirler.

Şanlıurfa Valiliğince Karacadağ'ın zirvesinde "Karacadağ Kış Sporları ve Kayak Merkezi" oluşturulmuştur. 1999 Yılı Şubat ayında açılan 600-700 metrelik pistlerde kayak için en iyi zaman Ocak, Şubat ve Mart ayları. Dağdaki kayak merkezine otomobille ulaşmak mümkündür. Tesiste kayak malzemesi de kiralanabilmekte, kafede yeme içme ve dinlenme imkânı bulunmaktadır.

2) KARAALİ KAPLICALARI (Termal Turizm)

Merkeze 40 kilometre mesafede Karaali Köyü'nde yer alan kaplıcanın su sıcaklığı 40-50 derece arasında değişen kaplıca, 150.000 m3/saat sıcak su kapasitelidir. Kaplıca suyu özellikle romatizmal hastalıklar, sinir sistemi, eklem ve deri hastalıkları, iltihabi hastalıklar ve böbrek taşlarında etkili olmaktadır.

Kaplıca tesislerinde 34 odalı otel ve 54 daireden oluşan bir apart otel bulunmaktadır. Apart daireler, 1+1 olup her odada yatak, tv, kaplıca suyu, mutfak, barbekü, balkon bulunmaktadır. Toplam 400 yatak kapasitelidir. Otel odalarında; TV, yatak, kaplıca suyu, buzdolabı, klima ve otel misafirler için ortak mutfaklar mevcuttur.

314 Karaali Apart Otel (2013)

315 Karaali Termal Havuz (2013)

Tesiste bay-bayan kaplıca havuzu, yarı olimpik yüzme havuzu, çocuk havuzu, sauna, Türk hamamı, masaj salonu bulunmaktadır. Ayrıca günübirlik ve konaklayan misafirler için AVM, kafeterya, restoran, fırın ve piknik alanı ile hizmet vermektedir. çok sayıda ziyaretçi çekmektedir.

Kaplıca tesislerinin yanında bulunan seralar bu suyla ısıtılmaktadır. Yüksek sıcaklığından dolayı su, eşanjör sistemiyle ısıtmada kullanılıp kaplıcaya verilmektedir. Yapılan araştırmalar termal suyu 9.000 hektar sera alanını ısıtılabilmektedir.

3) AV ve YABAN HAYATI

Şanlıurfa av hayvan türlerinin bol olduğu bir bölgedir. Şehrin hemen batısında yer alan Kırkmağara bölgesi, Direkli tepeleri ile Harran Ovası'nın doğusunda yer alan Tektek Dağları, Tektek Dağları'nın kuzey batısında yer alan Susuz Dağları, il merkezinin hemen kuzey-doğusunda bulunan Germüş Dağları, Urfa-Suruç arasındaki Şebeke Dağları ve Cudi Dağları, Bozova civarındaki dağlar, Direkli tepeleri, Viranşehir Curcup Deresi (Duali) ve etrafındaki dağlar, Siverek civarındaki Karacadağ ile Fırat Vadisi halen avlanma bölgeleridir.

Yaşayan hayvan türlerinin başlıcaları; kelaynak, keklik, tavşan,

316 Halfeti, Fırat Nehri'nde Balıkçılık (1999)

üveyik, ceylan, tilki ve birçok kuş türüdür. Sayılan giderek azalmakta olan ceylanlar koruma altına alınmış olup Tektek Dağları'nda yaşarlar. Şanlıurfa iline 140 km. uzaklıkta "Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliği" ile İl merkezinin batısında "Kızılkuyu köyü"nde ceylan üretim ve koruma alanı bulunmaktadır. Bu çiftliklerde doğal ortamda yaşayan ceylanlar korunmakta ve üretilmektedir.

Harran doğusundaki Tektek Dağları menengiç ve fıstık ağaçları ile kaplı alanlarında canlı olarak tuzakla keklik avcılığı yapılmaktadır.

Tektek Dağları ve Karacadağ'da ördek, kaz, keklik, tilki bulunur. Fırat Nehri kıyılarında ise ördek, kuş türleri ve tavşan abulunur. bildircına Mayıs ayında yeşil ekinlerin içinde, eylül bildircınına ise pamukta, kendirde ve küncüde rastlanır.

Atatürk barajı Gölü ile Birecik Barajı gölünde ve Fırat Nehri'nde bol miktarda tatlı su balık türleri bulunmaktadır.

4) NEHİR-GÖL ve SU SPORLARI TURİZMİ

ATATÜRK BARAJI GÖLÜ TURİZM ALANI

Fırat Nehri üzerinde yer alan Atatürk Baraj Şanlıurfa'ya 62 km. mesafede bulunmaktadır. Barajın gövde inşaatı 1983 yılında başlamış, inşaat sırasında bilgisayarlı beton hazırlama ve dökme gibi modern teknikler kullanılmıştır. İnşaatın en yoğun döneminde, günde üç vardiya şeklinde, 200 mühendis dâhil yaklaşık 8.000 kişi istihdam edilmiş ve her tipten toplam 1.000 araç inşaatta çalışmıştır

10 Ocak 1991 tarihinde barajda su tutulmaya başlanmış, Haziran 1992'de ise elektrik üretimine geçilmiştir. Atatürk Barajı Türkiye'nin en büyük barajıdır. Dünyanın yükseklik yönünden dokuzuncu gövde dolgusu yönünden üçüncü; göl hacmi yönünden ise sekizinci dolgu tipi barajıdır.

Baraj mevcut tesisleri ile bölgenin en önemli rekreasyon kaynaklarından. D.S.İ.'nin ağaçlandırıp, mesire alanı olarak düzenlediği "Seyir Terası" hafta sonlarında yoğunlukla kullanılmaktadır.

317 Ataturk Baraj Gölü'nde su sporları

Baraj gölünde 1995 yılından beri "Su Sporları Şenliği" düzenlenmektedir. Ayrıca Ataturk Baraj Gölü çevresinde rekreasyon amaçlı düzenlemeler bulunmaktadır.

İlimizin sahip olduğu çeşitli turizm potansiyeli yapılan yatırımlarla doğa ve su sporlarına yönelik yerli ve yabancı turistleri ilimize çekmektedir.

Bölgenin en büyük su sathı olması nedeniyle uygun planlama ve yatırımlarla baraj gölü Güneydoğu Anadolu Bölgesi için bir iç deniz niteliği taşımaktadır.

FIRAT NEHRİ İNBAŞI MAĞARALARI.

Ataturk Barajı gövdesinin 5 km. güneyinde Fırat Nehri'nin akış yönünde sol sahilinde bulunmaktadır. Birkaç mağaradan oluşmaktadır. Bu mağaralarda Roma veya Bizans döneminden kalma su değirmeni ve daha eski devirlerden kalma, dağdan tünelle gelen kaynak su bulunmaktadır. Dağdan gelen bu kaynak su Fırat Nehri'ne akmaktadır. Bu mağaraların dışında Fırat'ın iki tarafındaki dağların yamacında çok sayıda Neolitik (Cilalı Taş Devri) döneme ait mağara da mevcuttur.

318 Ataturk Barajı (www.dsi.gov.tr)

319 Bozova İnbaşı Mağaraları

BOZOVA ÇATAK GÖL KİYİSİ TESİSLERİ

Şanlıurfa Bozova-Çatak mekiinde, Ataturk Baraj gölü kıyısında 600 bin metrekareden oluşan bir yarımada üzerinde yer alan bir sosyal tesisdir. Bozova ilçesi göl kıyısında İl Özel İdaresi olanaklarıyla 1997 yılında "Su Sporları Merkezi" yapılmış, yine turizme dönük olarak bir lokanta ve park hizmete girmiştir.

Çatak Sosyal Tesisleri Büyükşehir Belediyesi'nce piknik ve mesire alanı olarak 2016 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bitki örtüsü genişletilen alan içerisinde yürüyüş yolları, kamelyalar, bay ve bayan mescit ile çocuk oyun parkları yapılmıştır. Önceden atıl durumda olan restoran da yeniden düzenleyerek hizmet verir hale getirilmiştir.

Sosyal Tesiste baraj gölünde tekne turları düzenlenmektedir.

BİRECİK BARAJ GÖLÜ TURİZM ALANI

Birecik Baraj Gölü kıyısında yer alan arkeolojik, tarihi, mimari ve tabiat varlıkları değerlendirilmektedir.

Baraj Gölü'nün ülkenin tek nehir odaklı turizm alanı olmasını sağlamak, Birecik Baraj Gölü'nü ve çevresini bir bütün olarak uzun süreli konaklamaya olanak sağlayacak şekilde turizme açmak ve Gazi-

320 Bozova Çatak Tesisleri

321 | Birecik Baraj Gölü kıyısı (2014)

antep ile Şanlıurfa'ya ortaklaşa kullanabilecekleri rekreasyon alanları oluşturmak, ayrıca uzun süreli konaklama için yataklı tekneler ile Eski Halfeti ve boşaltılmış yerleşimlerde butik otel, pansiyon, günü birlik tesisler oluşturmak ve iskelelerin yapılmasını sağlamak üzere bir proje uygulanmaktadır.

HALFETİ GÖL KİYISI SOSYAL TESİSLERİ

Büyükşehir Belediyesince hizmete açılan alan, baraj gölü kenarındaki eski Halfeti merkezinin kuzeyinde yer almaktadır.

İçerisinde 36 yatak kapasiteli butik otel, kafe, restaurant, havuz ile yerli ve yabancı turistlere hizmet verilmektedir. Halfeti Sosyal Tesisleri, bulunduğu konum ile misafirlere muhteşem bir ortam sunmaktadır.

5) ŞANLIURFA HİPODRUMU ve AT YARIŞLARI

Türkiye'de resmi at yarışları yapılan 6 ilden birisi Şanlıurfa'dır. 750 dönümlük arazi üzerine kurulu modern bir tesis olan Şanlı-

322 | Halfeti Asma Köprü ve Sosyal Tesisler (2013)

urfa Hipodromu şehir merkezinin 18 km doğusunda Mardin karayolu kenarındadır.

Kasım-Mayıs ayları arasında at yarışlarını il merkezinden ve il dışından gelen izleyiciler zevkle takip etmektedir. Yeşil bir alana sahip tesiste piknik yapma imkânı da bulunmaktadır.

6) GAP ARENA STADYUMU

Temeli 1992 yılında atılmış, 2009 yılında hizmete girmiştir.

Şanlıurfa GAP Arena Stadyumu tam olimpik bir stadyumdur. Koltuk kapasitesi 30.000'dir. Tribünlerin üstü tamamen kapalıdır.

05 Mayıs 2010 tarihinde açılış gününde 2009-2010 Sezonunda Ziraat Türkiye Kupası 2009-2010 final maçında Fenerbahçe ve Trabzonspor maçına ev sahipliği yapmıştır.

GAP Arena Türkiye'nin önemli statları arasındadır. Liğ maçları oynanmaktadır.

7) YEREL ETKİNLİKLER

At Yarışları / Kasım-Mayıs arası-Şanlıurfa Hipodromu

Şanlıurfa'nın Kurtuluşu Törenleri / 11 Nisan-Şanlıurfa

Kelaynak Festivali / Mayıs-Birecik İlçesi

Uluslararası Karakeçili Kültür Şenlikleri / Mayıs-Siverek

Şah Muhammed'i Anma ve Aşure Günü / Mayıs-Kısa Beldesi

Hızlı Eyyüp'ü Anma Haftası / Mayıs-Eyyüpnebi Beldesi

Türk Tarım, Gıda ve Hayvancılık Fuarı / Mayıs-Şanlıurfa

Harran Üniversitesi Bahar Şenlikleri / Mayıs-Şanlıurfa

Uluslararası Atatürk Barajı Su Sporları Şöleni / Eylül-Bozova

Şanlıurfa İso Festivali / Ekim-Şanlıurfa

Siverek Şire Üzümlü Şenlikleri / Ekim-Siverek

323 | Şanlıurfa Hipodromu (2010)

GEREKLİ BİLGİLER

ÖNEMLİ TELEFONLAR

İl Kodu : 414

Valilik 313 18 43

Büyükşehir Belediye 318 51 00

Harran Üniversitesi 318 30 00

İl Emniyet Müdürlüğü 313 00 00

Milli Eğitim Müdürlüğü 280 63 00

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 312 53 32

ŞURKAV 215 65 27

Şanlıurfa Müzesi 313 15 88

Harran Üniversitesi Araştırma Hastanesi 344 44 44

Şanlıurfa M. Akif İnan Eğt. Arş. Hastanesi 318 60 00

Şanlıurfa Eğt. Arş. Hastanesi-Eyyübiye 317 17 17

Balıklıgöl Devlet hastanesi 318 90 00

Acil Sağlık 112

Polis İmdat 155

Belediye Beyaz Masa 153

KONAKLAMA TESİSLERİ- OTOBÜS FİRMALARI-ACENTELER

ŞANLIURFA İL GENELİ KONAKLAMA TESİSLERİ

(İl Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü 2017 yılı sonu verileri)

Turizm İşletme Belgeli Otel (Merkez 11, Diğer 5):

1076 oda, 2149 yatak.

Belediye Belgeli Otel (36 Otel, 11 Konukevi): 1120 oda, 2601 yatak.

Kamu Kurum Misafirhanesi (20 Adet): 611 oda, 1254 yatak.

TOPLAM KONAKLAMA TESİSİ: 83

TOPLAM ODA SAYISI: 2.807

TOPLAM YATAK SAYISI: 6.003

TURİZM İŞLETME BELGELİ KONAKLAMA TESİSLERİ

MERKEZ

El-Ruha Otel 5* Eyyübiye 0414 215 44 11

Nevali Otel 5* Haliliye 0414 318 80 00

Şanlıurfa Dedeman Otel 5* Haliliye 0414 318 25 00

Hilton Garden Inn Ş.urfa 4* Eyyübiye 0414 318 50 00

Grand Urfa Oteli 3* Haliliye 0414 313 13 11

Harran Oteli 3* Haliliye 0414 313 28 60

Urfa Kilim Otel 3* Haliliye 0414 313 90 90

Urfa Emirgan Oteli 1* Eyyübiye 0414 216 30 30

Elçi Konağı Özel Kon.Tesisi Eyyübiye 0414 216 00 77

Manici Hotel&Narlı Ev Özel Kon.Tesisi Eyyübiye 0414 215 99 11

Türkmen Konağı Özel Kon.Tesisi Eyyübiye 0414 215 66 00

İLÇE

Baziki Otel 3* Bozova 0414 717 36 36

Hasan Çelebi Otel 3* Siverek 0414 553 00 13

Siverek Otel 3* Siverek 0414 552 32 32

Yükselhan Otel 3* Viranşehir 0414 511 79 24

Kasr-ı Canan Özel Kon.Tesisi Halfeti 0414 751 51 42

DİĞER TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİSLER

Cevahir Konuk Evi Özel Tesis Eyyübiye 0414 215 93 77

Park Mirkelam 1 (Kuzey) (Mola Noktası) Birecik 0414 625 10 52

Park Mirkelam 2 (Güney) (Mola Noktası) Birecik 0414 625 10 52

Park Bedesten 1 (Mola Noktası) Karaköprü 0535 528 28 10

Park Bedesten 2 (Mola Noktası) Karaköprü 0535 528 28 10

BELEDİYE BELGELİ KONAKLAMA TESİSLERİ

Ahranis Otel 0414 215 55 63

Akgöl Otel 0414 313 39 00

Aslanlı Otel 0414 215 30 20

Bakay Otel 0414 215 89 75

Beyzade Konak Otel 0414 216 35 35

Edessa City Otel 0414 215 50 94

Grand Urhay Otel 0414 215 40 40

Gül Palas Otel 0414 215 72 01

Gülizar Konukevi&Otel 0414 215 05 05

Harran Konukevi 0414 216 83 83

Hotel Güven 0414 215 17 00

Hotel Rabis 0414 216 95 95

İpek Palas Otel 0414 215 45 46

İstiklal Otel 0414 216 92 65

Karaali Kaplıcaları ve Otel Tesisleri 0414 256 70 03

Otel Cumhuriyet 0414 313 97 97

Otel Doğu 0414 215 12 28

Şark Çırağan Konukevi 0414 318 08 12

Uğur Otel 0414 313 13 40

Yıldız Sarayı Konukevi 0414 216 60 60

Harran Üniversitesi Urfa evi Uygulama Oteli 0414 215 59 95

Turizm Otelcilik Meslek Lisesi Uygulama Oteli 0414 347 06 94

ŞEHİRLERARASI OTOBÜS FİRMALARI

Şanlıurfa Astor 444 66 63

Tatlises Turizm 313 16 16

Urfa Hassoy 444 00 63

Şanlıurfa Seyahat 444 63 63

Urfa Cesur 444 44 63

TURİZM İŞLETME BELGELİ SEYAHAT ACENTELERİ

Şanlıurfa ili genelinde 43 adet A grubu seyahat acentesi bulunmaktadır.

Acentanın Adı Grubu İlçesi Telefon No

Aldavet Turizm A Birecik 0532 563 18 35

Bahçeşehir Turizm A Karaköprü 0414 363 30 40

Balıklığöl Turizm A Haliliye 0414 313 95 00

Bonega Turizm A Haliliye 0414 312 25 54

Cem Göncü Turizm A Haliliye 0414 312 41 24

Didar Turizm A Eyyübiye 0414 215 85 86

Durer Turizm A Haliliye 0414 313 69 00

Es Sahra Turizm A Birecik 0414 652 10 70

Eyvan Turizm A Haliliye 0414 313 33 34

Ezel Turizm A Haliliye 0414 316 88 18

Felah Turizm A Eyyübiye 0414 216 23 23

Gap Turizm A Haliliye 0414 313 02 02

GapjetInternational A Haliliye 0414 216 86 16

Göbeklitepe Turizm A Haliliye 0414 316 75 00

HawkTour Turizm A Haliliye 0414 315 17 28

Kaliru Turizm A Haliliye 0414 215 33 44

Kançul Turizm A Haliliye 0414 312 09 09

Mahmutoğlu Turizm A Haliliye 0414 312 28 81

Mezopotamya Tur A Eyyübiye 0414 217 02 17

Niyet Turizm A Birecik 0414 652 74 78

Ömer Şahin Turizm A Birecik 0532 467 19 50

Reha Turizm A Haliliye 0414 312 20 57

Secde Turizm A Eyyübiye 0414 215 88 00

Sesume Turizm A V.Şehir 0414 511 10 20

Source Turizm A Haliliye 0414 313 27 60

Şanlıurfa Turizm A Haliliye 0414 314 71 00

Şarktur Turizm A Haliliye 0414 215 00 65

Şimal Turizm A Haliliye 0505 656 34 32

Travel Aye&Fa Turizm A Haliliye 0414 312 22 00

Tur Center Turizm A Haliliye 0414 317 06 06

Yeni Kusay Turizm A Eyyübiye 0414 215 83 83

Aday Turizm A Şb. Haliliye 0414 315 23 25

Çiçek Turizm A Şb. Haliliye 0414 312 84 00

Eminler Turizm A Şb. Haliliye 0542 308 31 24

Felah Turizm A Şb. Eyyübiye 0414 347 18 57

Gazi Tur Turizm A Şb. Eyyübiye 0414 215 83 83

Göbeklitepe Turizm A Şb. Eyyübiye 0414 215 41 44

Öz Alkış Turizm A Şb. Eyyübiye 0414 215 25 00

Puan Tur Turizm A Şb. Siverek 0414 553 28 12

Raja Turizm A Şb. Eyyübiye 0414 215 59 04

Salih Turizm A Şb. Haliliye 0414 215 12 72

Seyit Turizm A Şb. Eyyübiye 0414 215 15 12

Takva Turizm A Şb. Birecik 0414 652 30 88

ŞANLIURFA İLE İLGİLİ İNTERNET ADRESLERİ

www.sanlıurfa.gov.tr

www.portalurfa.com

www.urfakultur.gov.tr

www.sanlıurfa.bel.tr

www.gap.gov.tr

www.surkav.org.tr

www.sutso.org.tr

www.sured.org.tr

FOTOĞRAFLAR

A. Cihat Kürkçüoğlu 5,27,28,30,54,61,62,69,71,76,77,88,93,98,99,100,101,103,119,125,129,133,134,138,142,150,151,152,154,157,158,159,163,165,166,168,191,213,216,218,226,234,241,246,248,263,264,265,266,267,268,271,272,273,284,285,289,290,310,319

A. Cihat Kürkçüoğlu Arşivi 15,16,18,20,95,96,269,301,308,311

S. Sabri Kürkçüoğlu 1,2,3,4,6,7,8,9,10,11,12,13,21,22,23,24,25,26,38,40,41,46,47,48,51,55,56,57,58,60,64,65,66,72,73,74,75,81,86,87,89,94,97,105,106,108,110,111,112,113,114,115,116,123,,124,126,127,128,131,132,135,136,137,141,143,144,148,153,155,164,169,172,173,174,175,180,182,183,185,186,187,188,190,192,194,195,197,198,199,200,201,202,203,204,205,207,208,209,210,211,214,215,217,222,223,225,227,228,229,230,231,232,233,235,236,237,238,239,240,242,243,245,247,250,251,252,253,256,257,258,259,260,261,262,274,275,278,279,280,282,294,296,297,299,300,302,303,304,305,306,307,312,313,316,317,320,321,322,323

Mustafa Akgül 14,19,29,31,32,35,42,43,44,52,53,59,67,68,70,78,79,80,82,83,84,85,90,92,102,107,109,120,121,122,130,139,140,149,156,160,162,167,170,171,176,177,184,206,212,219,220,221,224,249,276,277,281,293,295,298

Şurkav 49,50,63,90,104,161,180,254,270,283,286,287,288,291,292,314,315

Müze Arşivi 33,34,36,37,39,45

Kültür Varlık. K.K.Arşivi 145,255

sanliurfa.bel.tr 178,179

BİBLİYOGRAFYA

- ACARA, Meryem. "Rumkale ve Çevresi Tarihçesi", Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları, (ed. A. Durukan), Ankara 1999: 329-333.
- AKALIN, Müslüm. Milli Mücadelede Urfa. Anılar-Belgeler, Engin Yayınları Basımevi, 1. baskı, 1985; Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müd. Yayınları, 2. baskı, Şanlıurfa 2007.
- AKÇORA, Ergünöz. "Talat Paşa'nın 1915 Urfa İsyânı Hakkındaki Raporu", XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, V. Cilt, 1994: 1763-1797.
- AKKOYUNLU, Zahide. Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri, Ankara 1989.
- ALPER, Mehmet. Tarihi Urfa Sokakları ve Çıkamazlar, İstanbul Devlet Müh. ve Mim. Akademisi, Mim.Fak.Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü, Yüksek Mimar ve Restorasyon Uzmanlığı Araştırma Tezi, İstanbul 1979.
- , Urfa'nın Mekânsal Yapısı, Türk İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), İstanbul 1987.
- BARLAS, İhsan. Dünden Bugüne Şanlıurfa, Özlem Kitabevi, Şanlıurfa 2001.
- BAŞGELEN, Nezi. "Yeni Kazıların Bulguları Işığında Anadolu'da Neolitik Çağ", Arkeoloji ve Sanat, (1999) 93: 22-24.
- CHWOLSON, D.D. Die Ssabier und der Ssabismus I-II, St.Petersburg; Amsterdam 1965.
- CRESWELL, K.A.C. Early Muslim Architecture, Oxford 1932.
- ÇELİK, Bahattin. "An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa", Neo-Lithics 2-3, (2000): 4-6.
- "A New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe", Neo-Lithics 2-3, (2000): 6-8.
- , Arkeolojide Urfa, (Arkeolojik Araştırmalar Işığında) Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şehir Dizisi Kitaplığı: 50, İstanbul 2008.
- ÇELİK, Mehmet. (ed.), Edessa'dan Urfa'ya 1- 2, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2007.
- ÇİĞ, Muazzez İlmiye. İbrahim Peygamber, İstanbul 1997.
- DEMİRKENT, Işın. Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), I, 2. baskı, TTKYay. Ankara 1990.
- , Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146), II, 2. baskı, TTKYay. Ankara 1994.
- , "Ortaçağ'da Urfa (III. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Kadar)", Uygarlıklar Kapısı Urfa, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002: 47-67.
- DRIJVERS, H.J.W, Cults and Beliefs at Edessa, Leiden 1980.
- DRIJVERS, H.J.W and J.F.HEALEY, The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene. Texts, Translation and Commentary, Leiden- Boston-Köln 1999.
- EKİNCİ, Abdullah-Kazım PAYDAŞ. Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şehir Dizisi Kitaplığı: 48, İstanbul 2008.
- ERGİN, M.Emin. Urfa Folklorunda Düğün, 1. baskı, Adana 1973; 2. baskı, Alanya 2007.
- ERZEN, Afif. Doğu Anadolu ve Urartular, TTKYay. 3. baskı, Ankara 1992.
- GÜLER, S. Eyyubi. "Circis Peygamber Camii ve Süryanice Kitabesi", Bizim Şanlıurfa Dergisi, sayı 11, Ağustos 1996: 15.
- , "Tarih İçinde Şanlıurfa", ŞANLIURFA, Kültür Bakanlığı Yayınları, (ed. S.Başkan), Ankara 1997: 19-53.
- , "Urfa Tarihinde Su Baskınları", Edessa Dergisi, 3 (1998): 19-21.
- , Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar (M.Ö. XIV. Yüzyıl-M.S. 1920), ŞURKAV Yayınları, Ankara 1999.
- , Urfa Tarihi / A History of Urfa, Şanlıurfa 2004.
- , "Soğmatar: Roma Dönemi Öncesi Antik Kent", Güneydoğu Life Dergisi, Yıl: 2, Sayı 13, Kasım-Aralık 2007: 52-55.
- , "Eyyubiler Döneminden Günümüze Han el-Ba'rur Kervansarayı", Güneydoğu Life Dergisi, Yıl: 3, Sayı 15, 2008: 54-57
- , Şanlıurfa Yazıtları (Grekçe, Ermenice ve Süryanice), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- , Urfa'nın Doğusunda Antik Bir Kent SOĞMATAR, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- , Urfa Tarihinden Sayfalar, Eyyubiye Belediyesi Yayınları, Ankara 2016.
- GÜLER, S.E.-Remzi MIZRAK. Resimli Şanlıurfa Kültürü Sözlüğü, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müd. Yayınları, Ankara 2009.
- GÜNDÜZ, Şinasi. The Origins and early history of the Mandaeans and their relation to the Sabians of the Qur'an and to the Harranians (Ph.D.), Manchester University 1991.
- , Mitoloji ile İnanç Arasında-Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar, İstanbul 1998.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTKYay. Ankara 1988.
- HAUPTMANN, Harald. "Tarihöncesi-İlkçağ Dönemi", Uygarlıklar Kapısı Urfa, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2002: 25-45.
- İŞILTAN, Fikret. Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan Miladi 825'e kadar). İstanbul Ün. Ed. Fak. Yay, İstanbul 1960.
- KARAKAŞ, Mahmut. Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler, Ankara 2001.
- KIESER, Hans-Lukas."Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922", Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak. Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20.Yüzyıllar), Derleyenler: F.Georgeon-P.Dumont, terc. M.Selen, İletişim Yay., 1. baskı, İstanbul 2000: 257-287.

- , *Iskalanmış Barış. Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- KUZGUN, Şaban. "Harran Sabitleri", *Harran Üniversitesinin Bilimsel Temelleri-Harranlı Bilim Adamları*, Kayseri 1995: 28-33.
- KÜRKCÜOĞLU, A. Cihat. *Peygamberler Şehri Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi, Kültür ve Eğitim Müd. Yay. Ankara 1988*.
- , *Şanlıurfa Camileri*, Ankara 1993.
- , *Şanlıurfa'da Canlanan Tarih*, Ankara 1995.
- , *Birecik, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1996*.
- , *Harran: Yolların Buluştuğu Kent*, Ankara 2000.
- , *Şanlıurfa Land of Faith / İnançlar Diyarı Şanlıurfa*, Translated into English by Doç.Dr. Zuhul Karahan Kara, Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2000.
- , *Adım Adım Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği Kültür ve Turizm Yayınları*, Ankara 2002.
- , "Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar, Kazılar ve İl Sınırları İçindeki Sit Alanları", *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir (A.C.Kürkçüoğlu ve diğerleri)*, Ankara 2002: 95-108.
- KÜRKCÜOĞLU, A. Cihat (ve diğerleri)., *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, ŞURKAV Yayınları, Ankara 2002.
- KÜRKCÜOĞLU, A. Cihat-GÜLER, S. Eyyubi. *Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa*, ŞURKAV Yayınları, Ankara 2010.
- KÜRKCÜOĞLU, A. Cihat-KÜRKCÜOĞLU, S. Sabri. *Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları*, Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, Ankara 2011.
- KÜRKCÜOĞLU, S. Sabri. "Urfada Hayvan Sevgisi", *Uygarlıklar Kapısı URFA*. Editör: Filiz Özdem (İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Tic. San. A.Ş, 2002), ss. 245-257
- , "Urfada Geleneksel Hayat ve Adetler", *Uygarlıklar Kapısı URFA*. Editör: Filiz Özdem (İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Tic. San. A.Ş, 2002), ss. 211-223
- , "Geleneksel Urfa Sofraları", *Uygarlıklar Kapısı URFA*. Editör: Filiz Özdem (İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Tic. San. A.Ş, 2002), ss. 295-309
- , "Şanlıurfa Folklorunda Kuşlar ve Kuşçuluk", *ŞANLIURFA/UYGARLIĞIN DOĞDUĞU ŞEHİR*. 1. Basım, Hazırlayanlar: A. Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm C. Akalın, S. Sabri Kürkçüoğlu, Selahattin Güler, Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği, Nisan 2002, ss. 316-319
- , "Şanlıurfa Halk Kültüründe Avcılık ve Keklik", *ŞANLIURFA/UYGARLIĞIN DOĞDUĞU ŞEHİR*. 1. Basım, Hazırlayanlar: A. Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm C. Akalın, S. Sabri Kürkçüoğlu, Selahattin Güler. Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği, Nisan 2002, ss. 321-327
- , "Şanlıurfa Sosyal Hayatında Gelenekler", *ŞANLIURFA/UYGARLIĞIN DOĞDUĞU ŞEHİR*. 1. Basım, Hazırlayanlar: A. Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm C. Akalın, S. Sabri Kürkçüoğlu, Selahattin Güler (Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği, Nisan 2002), ss. 250-251
- , "Şanlıurfa El Sanatlarının Turizmdeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Şanlıurfa Sempozyumu, Birinci Basım, Şanlıurfa Valiliği Yayınları, Şanlıurfa, 2011, s.165-181*
- , "Geleceğe Bakarken Şanlıurfa ve Geleneksel El Sanatlarımız", *Medeniyetler Beşiği Otadoğu ve Şanlıurfa Uluslararası Sempozyumu-11-12 Mayıs 2017 Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği*.
- , "Şanlıurfa'yı Gezelim, Görelim, Yaşayalım", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Nisan 2008, s. 14-27.
- , "Halfeti Feyzullah Efendi Konağı", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Eylül 2008, s. 38-42.
- , "Karacadağ; Şanlıurfa'da Yeni Bir Cazibe Merkezi", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 12, Ocak 2012, s. 33-38.
- , "Güneydoğuda bir kıyı kenti: HALFETİ..." *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 13, Mayıs 2012, s. 33-41.
- , "Şanlıurfa Halk İnançlarında Kutsal ve Şifalı Sular" *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 18, Ocak 2014, s. 44-55
- , "Şanlıurfa Geleneksel Toplanma ve Buluşma Adetleri" *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 20, Eylül 2014, s. 35-40
- , "Şanlıurfa Müzeleri" *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 24, Ocak 2016, s. 28-34
- , "Kutsanmış Kent Edessa (Şanlıurfa), Hz. İsa ve Abgar Mektuplaşması, Kutsal Mendil ve Kutsal Kefen" *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 23, Eylül 2015, s. 20-26
- , "Şanlıurfa Geleneksel Aile Hayatında Kirvelik ve Evlilik" *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 25, Mayıs 2016, s. 16-22
- , "Geçmişten Günümüze Şanlıurfa Hattatları" *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 28, Mayıs 2017, s.7-22
- KÜRKCÜOĞLU, S. Sabri-AKBİYİK, Abuzer. *Kıyaslı Saz ve Söz Ustası Âşık Sefai (Mehmet Acet, ŞURKAV Yayınları, Ankara 2011*.
- KÜRKCÜOĞLU, S. Sabri-GÜLER, S. Eyyubi. *HARRAN Tarihi ve Kültürü*, Harran Kaymakamlığı Yayınları, Ankara, Ocak 2017,
- KÜRKCÜOĞLU, S. Sabri-ERKOL, Gül. "Şanlıurfa Kültür ve İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası İnanç Turizmi ve Hoşgörü Konferansı-09-12 Mayıs 2013, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Aybil Yayınları, Konya, 2013, s. 815-824*
- MAR YEŞUA. *Vak'ayinâme. 494-507 Yıllarına Ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları, Bizans-Sâsâni Savaşları, Süryaniceden İngilizceye terc. W.Wright, Türkçeye terc. M. Yanmaz, İstanbul 1958; Urfa ve Diyarbakır'ın Felâket Çağı, 494-507, ed. Yakup Bilge, İstanbul 1996 (2.baskı).*
- MERCANGÖZ, Zeynep-E. TOK-İ. TÜRKOĞLU. "Şanlıurfa'nın Hıristiyan Geçmişinin Günümüz İnanç Turizmindeki Yeri", *GAP Bölgesinde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 1-5 Haziran 1998 Şanlıurfa, Ankara 2000: 220-227*.
- MERÇİL, Erdoğan. "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Belleten Dergisi*, (1988) 203: 461-474.
- MIZRAK, Remzi-M.H. ÖCAL-S.E.GÜLER. *Urfa'nın Etrafı, Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2002*.
- von OPPENHEIM, M.F. und H.F. von GÄRTRINGEN. "Höhleninschriften aus Edessa mit dem Briefe Jesu an Abgar", *Sitzungsberichte der Kö-*

- niglichen Preussischen Akademie der Wissenschaften 32, 1914: 817-828.
- ÖCAL, M. Hulusi. Özellikleri ve Güzellikleri ile Çiğköftemiz, Şanlıurfa 1997.
- ÖZBEK, Ayşegül (Editör). Göbekli Tepe Dünyanın İlk Tapınağı, Bilimsel Danışmanlar: Göbekli Tepe Kazı Başkanı Prof.Dr. Klaus Schmidt, Çiğdem Köksal- Schmidt (Arkeolog), Görsel Danışman: Ebru Okutan Akalın, Çeviriler: Çiğdem Köksal Schmidt, Annete Hanisch, Karacadağ Kalkınma Ajansı Yayını, Şanlıurfa.
- ÖZÇELİK, İsmail. Milli Mücadelede Güney Cephesi, Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.
- ÖZDOĞAN, Mehmet. "Köyden Kente/Neolitik Çağ", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı 1 (2002): 110-129
- ÖZFIRAT, Aynur. Eskiçağda Harran, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1994.
- SARIKAVAK, Kazım. Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran, Ankara 1997.
- SEGAL, J. Benzion. "Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Urfa", AS, III,(1953):97-120.
- , Edessa "The Blessed City", Oxford 1970; Edessa (Urfa) Kutsanmış Kent, terc. A.Aslan, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- , "The Church of Saint George at Urfa (Edessa)", reprinted from the BSOAS XXXV, Part 3, (1974): 600-609.
- SEVİM, Ali. Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, TTKYay. Ankara 1983 ve 1989.
- SINCLAIR, Tom. Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey IV, London 1990.
- SPULER, Berthold. İran Moğolları: İlhanlılar Devri (1220-1350), terc. Cemal Köprülü, TTKYay. 2. baskı, Ankara 1987.
- SCHMİDT, Klaus. Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı GÖBEKLİ TEPE, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 2007.
- SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları, 2. baskı, Ankara Ün. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. 170, Ankara 1972.
- , Kara Koyunlular I, TTKYay. 2. baskı, Ankara 1984.
- , "Akkoyunlular" maddesi, DVIA, II (1989): 270-273.
- , "Döğer" maddesi, DVIA, IX (1994): 515.
- ŞEŞEN, Ramazan. Salahaddin Devrinde Eyyübiler Devleti, İstanbul 1983.
- , Harran Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 89, Ankara 1993.
- TAŞ, Yasin. Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2013
- TURAN, Ahmet Nezih. XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı, ŞURKAV Yayınları: 28, Şanlıurfa 2005.
- TURAN, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Türk Kültürünü Araşt. Enst. Yay., Ankara 1965.
- , Selçuklular Zamanında Türkiye. Siyasi Tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318), İstanbul 1971 ve 1984.
- , Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Saltuklular, Mengüçükler, Sökmenliler, Dilmaçoğulları ve Artukoğullarının Siyasi Tarih ve Medeniyetleri, İstanbul 1980.
- URFALI MATEOS. Vak'âyinâme, neşr. ve Fransızcaya terc. E. Dulaurier. Chronique de Matthieu d'Edesse, Paris 1858; Türkçeye terc. H.D.Andreasyan, Urfalı Mateos Vak'âyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), TTKYay. Ankara 1962 ve 1987.
- YARDIMCI, Nurettin. "Harran-1983", VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, (1984): 79-91.
- , "1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları", VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, (1985): 239-260.
- , "1985 Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, (1986): 273-296.
- , "1986 Dönemi Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", IX. Kazı Sonuçları Toplantısı, (1987): 135-168.
- , "1987 Dönemi Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", X. Kazı Sonuçları Toplantısı, (1988): 287-306.
- , "1988 Dönemi Harran Kazı Çalışmaları", XI. Kazı Sonuçları Toplantısı, (1989): 347-361.
- , "1990 Yılı Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, (1992), II: 423-442.
- , "1991 Harran Kazıları", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, (1992): 431-446.
- , "Excavations, Surveys and Restoration Work at Harran", Between the Rivers and Over the Mountains, ed. M. Frangipane. H. Hauptmann, M.Liverani, P.Matthiae, M. Mellink, Roma 1993: 437-449.
- , "1999 Yılı Harran Kazı Çalışmaları", 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. cilt, 22-26 Mayıs 2000, İzmir 2001: 429-438.

A. CİHAT KÜRKÇÜOĞLU

1948 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. 1973 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümünden mezun oldu.

Sırasıyla; Turizm ve Tanıtma Bakanlığında memur (1974-1979), Şanlıurfa Müzesi'nde Asistan (1979-1985), Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'nde Kurucu Müdür (1985-1987) olarak görev yaptı.

1987-1993 yılları arasında Dicle Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı.

1993 yılında Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne Öğretim Görevlisi olarak geçti. Aynı yıl, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda "Şanlıurfa Camilerinin Tarihi ve Mimari Özellikleri Üzerine Bir Araştırma" konulu tezi ile yüksek lisansını, 1998 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda "Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme" konulu tezi ile doktorasını tamamladı.

1999-2015 yılları arasında Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Yardımcı Doçent kadrosunda bölüm başkanı olarak görev yaptı. Göbeklitepe Kazıları Başkan Yardımcılığını yürüttü. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Şanlıurfa Bölge Koruma Kurulu üyesi yaptı. 2015 yılında Harran Üniversitesi'nden emekli oldu

A. Cihat Kürkçüoğlu Gülderen Hanımla evli olup Nuri, İslim ve Ömer isimli üç çocuğu bulunmaktadır.

Çok sayıda makale ve bildirisi yayınlanmıştır.

Yayınlanmış Kitapları:

- 1) Peygamberler Şehri Şanlıurfa, (Türkçe-İngilizce Albüm Kitap), Şanlıurfa Belediyesi Yayını, Ankara 1988.
- 2) Ruhadan Urfa'ya (1780-1980), Şanlıurfa Belediyesi Yayını, Ankara 1990.
- 3) Guide To Urfa And Harran, (Mehmet OYMAK ile birlikte), Harran Yayıncılık, Ankara 1990.
- 4) Şanlıurfa Su Mimarisi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992.

- 5) Şanlıurfa Camileri, Şanlıurfa İli Kültür Sanat Eğitim ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayını, Ankara 1993.
- 6) Şanlıurfa'da Canlanan Tarih, ŞURKAV Yayını, Ankara 1995.
- 7) Tarih ve Turizm Şehri Harran, Harran Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını, Ankara 1995.
- 8) Peygamberler Şehri Şanlıurfa (Turizm El Kitabı), Şanlıurfa Valiliği Yayını, Ankara 1995.
- 9) The Mysterios City Of History : HARRAN, (İngilizce çeviri: Adil Kır), Harran Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını, Ankara 1996.
- 10) Birecik, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996.
- 11) Urfalı Hattat Behçet Arabi, Şanlıurfa Belediyesi Yayını, Şanlıurfa 1997.
- 12) Müze Şehir ve Peygamberler Şehri Şanlıurfa (Türkçe-İngilizce albüm kitap), Şanlıurfa Valiliği Yayını, Ankara 1997.
- 13) HARRAN Yolların Buluştuğu Kent, Şanlıurfa Valiliği Yayını, Ankara 2000.
- 14) ŞANLIURFA Land Of Faith – İnançlar Diyarı ŞANLIURFA, (İng.Çeviri: Doç.Dr. Zuhul KARAHAN KARA), Şanlıurfa Valiliği Yayını, Ankara 2000.
- 15) Adım Adım Şanlıurfa , (Harun Sarıfakıoğulları ile birlikte), Şanlıurfa Valiliği Yayını, Ankara 2002.
- 16) Harran The Crossroad of Civilizations (Prof.Dr. Zuhul Karahan Kara ile birlikte), Harran District Gvernorship Cultural Publications, Şanlıurfa 2003.
- 17) Harran Medeniyetler Kavşağı, (Prof.Dr. Zuhul Karahan Kara ile birlikte), Harran Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Şanlıurfa 2003.
- 18) Adım Adım Viranşehir (Prof.Dr. Zuhul Karahan Kara ile birlikte), Viranşehir Kaymakamlığı Yayınları, Şanlıurfa 2005.
- 19) Şanlıurfa 1850-1950, (Ali Tuzcu ile birlikte-İngilizce çeviri: Hilmi Demirciler) ŞURKAV Yayınları, 2008, Şanlıurfa.
- 20) Yıldız Albümlerinde Urfa-Urfa In The Yıldız Albums., (İng.Çeviri: Prof.Dr. Zuhul Karahan Kara), Harran Üniversitesi yayını, Ankara 2009.
- 21) Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa, (Selahattin E. Güler ile birlikte), ŞURKAV Yayınları: 31, Şanlıurfa, Ağustos 2010.
- 22) Urfa, Fotoğraflarla Evvel Zaman İçinde., (Fotoğraf Albümü), Şanlıurfa Belediyesi yayını, Ankara, 2011.
- 23) Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları, (S.Sabri Kürkçüoğlu ile birlikte), Şanlıurfa belediyesi yayını, Ankara, 2011.
- 24) Şanlıurfa İli Camileri, Şanlıurfa Belediyesi yayını, Ankara, 2013.
- 25) Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları ŞURKAV Yay. 2017

S. SABRİ KÜRKÇÜOĞLU

1957 yılında Urfa'da doğdu. İlk, orta ve Lise tahsilini Şanlıurfa'da yaptı. 1977 yılında Urfa Meslek Yüksek Okulu'nu, 1986 yılında Gazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü'nü bitirdi. 1977-1993 yılları arasında Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü, Şanlıurfa Ziraat Fakültesi ve ŞURKAV'da görev yaptı.

1993-2017 yılları arasında Harran Üniversitesi Şanlıurfa MYO'da Büro Yönetimi ve Sekreterlik Programı Başkanı ve Öğretim Görevlisi olarak görev yaptı. 1993-1998 yılları arasında Harran Üniversitesinde Kültür Şube Müdürü, Öğrenci İşleri Şube Müdürü, Kütüphane Dokümantasyon Daire Başkanı olarak vekâleten görev yaptı.

2009-2017 yılları arasında Harran Üniversitesi Şanlıurfa Meslek Yüksek Okulu'nda Müdür Yardımcısı, 1997-2017 yılları arasında Harran Üniversitesi "GAP Bölgesi El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü görevlerini yürüttü.

2006-2016 yılları arasında Adalet Bakanlığı Şanlıurfa Ceza ve Tutukvevleri İzleme Kurulu Üyeliği ve Başkanlığı yaptı.

Güzel sanatların, fotoğraf, grafik ve baskı teknikleri ile ilgili konularında çalışmaları; Şanlıurfa halk kültürü ile ilgili araştırma ve derlemeleri ve bu konuda yayınları bulunmaktadır.

1982 yılından itibaren fotoğraf çalışmalarına yöneldi, Şanlıurfa ile ilgili fotoğraf arşivi oluşturdu. Şanlıurfa, Ankara ve İstanbul'da karma ve kişisel fotoğraf sergilerine katıldı. Urfa, Halfeti, Harran, Siverek/Karacadağ konulu dia gösterilerinde bulundu.

2008-2018 yılları arasında 30 sayı ulaşan ŞURKAV "Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih Turizm Dergisi"nin editörlüğünü yürütmektedir.

İLESAM, ŞURKAV (Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı), Urfa Medeniyet Turizm Araştırmaları Merkezi (URFAM) ve Folklor Araştırma Kurumu üyesidir.

1992 yılında "ŞURKAV Kültür ve Sanat Ödülü"ne, 1996 yılında Folklor Araştırma Kurumunca "Türk Folkloruna Hizmet Ödülü"ne, 2012 yılında MOTİF Vakfınca "Halk Bilim Ödülleri"nde "Motif Özel Ödülü"ne layık görüldü.

Nermin Hanımla evli olup Mehmet Vedat, Hakan ve Okan isimli 3 çocuğu bulunmaktadır.

Çok sayıda makale ve bildirisi yayınlanmıştır.

Yayınlanmış Kitapları:

- 1) Folklor (Halkbilim) ve Şanlıurfa, ŞURHOY Yayınları, 1990. (A. Akbıyık ile birlikte)
- 2) Şanlıurfa Hoyrat ve Manileri, ŞURHOY Yayınları, 1991. (A. Akbıyık ile birlikte)
- 3) Hz. İbrahim Konulu Yeni Besteler, ŞURKAV Yayınları, 1992.
- 4) Şanlıurfa 1. Kültür ve Sanat Haftası Faaliyetleri, ŞURKAV Yayınları, 1992.
- 5) Hz. Eyüp Konulu Şiirler, ŞURKAV Yayınları, 1992.
- 6) Hz. Eyüp Konulu Yeni Besteler, ŞURKAV Yayınları, 1993. (Nemci Kıran ile birlikte)
- 7) ŞANLIURFA Sanayi Rehberi, ŞURKAV Yayınları 1993. (A. Akbıyık ile birlikte)
- 8) ŞANLIURFA Özel İdare 1990-1994, İl Özel İdaresi Yayınları, 1994.
- 9) Her Yönüyle Şanlıurfa İl Yıllığı 1997, Şanlıurfa Valiliği Yayınları, 1997. (Komisyon)
- 10) ŞURKAV 1990-1998, ŞURKAV Yayınları, 1998. (M. Hulusi Öcal ile birlikte)
- 11) Cumhuriyetin 75. yılında Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 1999. (A. Hamdi Nayır ile birlikte)
- 12) Şanlıurfa Halk Müziği, Şanlıurfa Valiliği Yayınları, Ankara 1999. (A. Akbıyık, O. Güzelgöz, S. Turhan ve K. Dökmetaş ile Birlikte)
- 13) ŞANLIURFA IN THE DAWN OF 2000, Şanlıurfa Valiliği Yayınları, 1999. (A. Hamdi Nayır ile birlikte)
- 14) ŞANLIURFA Uygarlığın Doğduğu Şehir, ŞURKAV Yayınları, Ankara 2002. (A. Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm C. Akalın ve S. Eyyubi Güler ile birlikte)
- 15) Notalarıyla Türkülerimiz ve Hikâyeleri, ALFA Yayınları, İstanbul 2003. (Abuzer Akbıyık ve Salih Turhan ile birlikte)
- 16) Kısaslı Âşık Celali (Veli Göncü) Hayatı Sanatı Şiirleri-1, SEMBOL Yayınları, Şanlıurfa 2010. (Abuzer Akbıyık ile birlikte)
- 17) Şanlıurfalı Saz ve Söz Ustası Kısaslı Âşık Sefai (Mehmet Acet), ŞURKAV Yayınları, Ankara 2011 (Abuzer Akbıyık ile birlikte)
- 18) Şanlıurfa Hanları-Çarşıları ve El Sanatları, Şanlıurfa Belediyesi yayınları, Ankara 2011 (A. Cihat Kürkçüoğlu ile Birlikte)
- 19) Şanlıurfa Bazaars-Inn And Handcrafts, Şanlıurfa Belediyesi yayınları, Ankara 2013 (A. Cihat Kürkçüoğlu ile Birlikte)
- 20) Kısaslı Âşık Celali (Veli Göncü) Hayatı Sanatı Şiirleri-2, Şanlıurfa 2014. (Abuzer Akbıyık ile birlikte)
- 21) Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Sempozyumu, Nisan 2012, Bildiri Kitabı, Editörlük, (Doç. Dr. Işıl ALTUN ile Birlikte)
- 22) HARRAN Tarihi ve Kültürü, Harran Kaymakamlığı Yayınları, Ankara, Ocak 2017, (Selahattin E. Güler İle Birlikte)
- 23) Şanlıurfa Sıra Gecesi Geleneği ve Türküleri ŞURKAV Yay. 2017
- 24) Şanlıurfa'dan Yansımalar (Fotoğraflar) ŞURKAV Yay. 2017
- 25) Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları ŞURKAV Yay. 2017

Şanlıurfa Valiliği YİKOB tarafından "Şanlıurfa Kültürel Mirasın Tanıtımı" Projesi kapsamında bastırılmıştır.

ŞURKAV YAYINLARI: 44

ISBN 978-975-7394-44-0